

Belapeirez

PELLO AGIRRE

Abstract

Athanase Belapeire is the author of Catechima laburra (1696), one of the most important sources for the study of the Suletin dialect. He belonged to the prestigious Bela family, who were champions of Calvinism in the fighting that took place in Zuberoa during the XVIIth century. His father, the famous Jacques de Bela, was a Protestant all through his life but Belapeire is already a catholic priest. As vicar general, Bishop of Olorón's delegate in Zuberoa, he worked for the Counter reform.

Zuberoa belonged to the diocese of Oloron, but the conflict between vicar general Belapeire—who was supported by the Souletin priests and parishioners—and the bishop Salettes shows that the unity of the diocese is not a true one. Accordingly, Belapeire writes in Basque a catechism for the Basque part of the diocese and has it printed against the bishop's wishes. In 1706 the catechism by Joseph de Revol, written in French and translated to Basque and Bearnes, will be established for the whole diocese.

Several of the Catechima laburra's sources have been identified: the second part, explaining religious festivities, is a translation of Bossuet's 1687 catechism and six paragraphs are taken from the Doctrina Christiana by Materre.

0. Sarrera*

Athanase Belapeirek zubererazko dotrina bat izkiriatu zuen, *Catechima laburra* (1696), euskalki horren historiaren lekuko garrantzitsua dena. Artikulu honetan, lehenik, idazlearen familiaz jardungo dugu, protestanteen buruzagi izan ziren Belatarrez, alegia. Aita Jacques de Bela, zubererazko atsotitzak utzi dizkiguna, higanauta izan zen bizitza guztian; Belapeire semea, aldiz, apaiz katolikoa, Kontraerreformaren ezarpenaren alde lan egin zuen bikario jenerala (erran nahi baita,

* Artikulu hau gure doktore-tesiko lehen kapitulua da funtsean, zertxobait moldatua. *Athanase Belapeire*: *Catechima laburra* (1696) izenburuko tesia, 1996ko irailean amaitu eta 1997ko martxoan defenditu genuen. Eskerrak eman nahi dizkiogu, hasteko, Andolin Eguzkitzari, tesiaren zuzendariari. Eskerrak tesia epaitu zutenei: J. Haritschelhar, B. Oyarçabal, I. Camino, P. Salaberri eta E. Knörr. Eskerrak Edorta Zabaleta irakasleari, Martin Lasa, Joseba Intxausti, José Luis de Orella, Joxe M. Rementeria, Jean Louis Davant eta Joxemari Sestoraini, bibliografia eskuratu eta aholkuak eman zizkigutelako. Eskerrak, Eusko Jaurlaritzako Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailari, tesia egiteko emandako dirulaguntzatik. Eta eskerrak Joseba Lakarra editoreari egindako ohar guztiengatik.

Oloroeko apezpikuaren ordezkaria Zuberoan). Artikulu honetan Oloroeko elizbarrutiko borrokez arituko gara, laborarien matxinadez, Zuberoako apaizen bizimodu larriaz, sorginez, Belapeireren bizitzaz eta historiari buruzko haren lanez... Azken atalean, luzeenean, mende haietako dotrinen berri ematen da (protestanteenak, XVII. mendeko katixima frantsesak, Euskal Herrikoak, Oloroeko elizbarrutikoak), *Catechisma laburra* sortu zeneko testuingurua ezagutzeko. Garaiko dotrina anitz irakurri eta testu horren bi iturri ediren ahal izan ditugu: bigarren parte osoa, festak azaltzen dituen, Bossuet-en kristau-ikasbidearen itzulpena da; bestalde, sei paragrafo Materren *Dotrina Christiana*-tik jasoak dira.

1. Belatarrak

Zuberoan baziren klase agintariaren baitan familia gutxi batzuk (Hosta, Arraing, Bela, Ezponda, Sibas, Etxarte, Maytie, etab.) ezkontzak zirela medio elkarren artean lotuta zeudenak. Aitonensemeez osatu familia horiek administrazioa zuzentzen zuten (Goihenetxe 1971: 11-12). Horietakoa zen Bela familia, Belapeirerena. Esan dezagun, bidenabar, garai hartan sortzez jauneriakoak ziren apaizen multzoa aipagarria dela (Bonetti 1986: 75).

Goihenetxek handikien familien inguruko giroa deskribatzen du. Albret-eko Joanak hedatu nahi zuen protestantismoari jarraiki zitzaien hauetako asko:

Gizaro jakintsua eta ikasia, beraz, hura: euskal letrak eta gizatartasuna elkarrekin sortzen, Kondaira eta Dretxoa ere elkarren osatzaile. Aisa konprenitzen da, hortaz, giro hori protestantismoarekiko oso idekia eta emankorra izatea: Albret-eko Jeanne-ren eragina bortitza eta sakona izan zen hartan. Bere erlijio-kideen aurrerapidea eraztutzen zuen Administrazioan [...]. Enekot Ezponda-koa, 1594-an Donapaleun katoliko elkartuek ("Ligueurs"ek) erana, protestantismoaren martiri bat izan zen. Endrike eta Joanes, honen bi semeak, berandu arte ez ziren katolikutasunera itzuli (1971: 12-13).¹

Nobleziako familia gehienak Maulen bizi ziren, etxeko-jaunek han zutelarik ogibidea. XIII. mendeaz gerotik bere foru berezia zuen Maulek; bastida zen, hau da, hiri-berri edo errege-hiria, eta administrazioari eta legediari dagokionez Zuberoatik

(1) Azurmendik (1985, 364) dakarren laburpena bere hartan aldatuko dugu hona:

"Higanautak (hugonoteak) iparraldeko Calvinoren jarraitunei esan ohi zaie. 1530 aldera hasi da sartzen Euskal Herrian kalvinismoa. Joana Albretekoak 1560ko abenduaren 25ean aitortu zuen ageriki konfesio erreformatua, behingoan Zuberoako zenbait aiton-seme, magistratu eta elizgizonek jarraitzen ziola. Apaizen batzuk Ginebrara bidali ziren, konfesio berria iturrian ikastera (Jean de Cheverry, adibidez, "La Rive" deitua, Donibane Lohitzunekoak, Leizarragari bere itzulpenean lagunduko diona, Landetxeberri, Tartas eta besteren batzuekin [badakigu hauetako batzuk zuberotarrak zirela] correcteurs et revisiteurs de la dite traduction). Aipagarria Pierre d'Urte kaputxinoa ere, donibandarra orobat. Kalvinistek euskarazko eskolak, elizkizunak, antolatzeo asmoa zuten, beren printzipioei zegokienez.

Aiton seme eta magistratuen artean Bertran Zalgizekoa eta Jakue Belakoa aipatu behar dira [...] Makina bat gerra eta txikizioen buruan, Hendrike IV (III).a, Frantziako Koroa heredatu eta ("Pari-sek balio du meza bat"), katolizismora itzuli zenean, egin zen bakea. Lehen protestantismora bezala orain atzera katolizismora jarraitu zaizkion familien artean, Ezpondatarrak daude. Hendrike Gotzaina izango da (Joan izeneko hiloba bezala) eta idazle erlijioso oparoa latinez".

bereizirik zegoen, gehienik kanpotarrez osatua. Lextarren egiten ziren horregatik Ordako Biltzarra (Zuberoako hiru estatuek osatua, h.d. jauneriak, elizgizonek eta herriak) eta Justizi-Biltzarra. Herriarengandik aparte bizi ziren familia haiek:

Etniaz, eskubideaz, gizarteaz, giza-talde hura, hertsu eta batua, herritik at bizi zen. Pentsakerak, ikasketek, interesez, Zuberoa-ko herritik urruntzen zuten —kontra jartzen ez zutelarik— eta, alderantziz, Biarno-ko erregetzara eta klase-nagusietara hurbiltzen. “Matalas”en matxinada ongi ulertzen da: *Herria! Herria!* oihukatzen zuten matxinada hura, herrikoa izan zen osoki, eta hiru etsairi oldartzen zitzairen batera: Erregeren zerbitzari, protestantei eta *Maule-ko sorgintzarrei* (Goihenetxe 1971: 13-14).

Familia haietatik ongienik ezagutzen ditugunetakoak dira Belatarrena² eta Ezpondatarrena. Guk lehenengoengan jarriko dugu arreta. Bela familiakoek garrantzi handia izan zuten XVI, XVII eta XVIII. mendeetako Zuberoaren historian, bertako erakundeetan parte hartze nabarmena izan baitzuten. Gérard de Bela-rekin hasita zenbait belaunaldiz protestante izan zirelarik, XVI eta XVII. mendeetako erlijio guduetan borrokatu ziren. Belapeirek, aitzitik, XVII. mendearen bigarren erdian, Trentoko Kontzilioaren ezarpenaren aldeko lanetan jardun zuen, Zuberoako bikario jeneral gisara.

1.1. Gratian de Bela

Etorkiz Belatarrak Biarnotik datoz. Bela-ko Gratian, Saint Goin-go (Nabarrenkoze eta Oloroeren artean dagoen herrixkako) sendi batean sortua (1526),³ erregearen prokuradore-orde (1550) izan zen eta Zuberoako sindiko (1553). Sindikoak

(2) Belatarraren inguruan berri gehiena dakarrena Clément-Simon (1894-1895) da. Familia hartako alaba batekin ezkondua (apud Peillen 1988, 97), Jacques de Bela-k utzitako *Tablettes* argitaragabeak eta familiako beste hainbat paper erabili ahal izan zituen. Cf., gainera, Menjoulet II, 293-296 eta Haristoy I, 405-407 eta II, 147-149.

(3) Belatarraren etorkiari buruz kontuak argitu beharra egon da. Jean de Jaurgaini (1896, 7 eta ond.) jarraitzen gatzazkio. Abizena jatorriz *Belac* zen eta aldatu egin zuten. “Jacques de Bela ou de Belac, qui écrivait vers 1650, la remonta [Belatarraren familia, alegia], paraît-il, jusqu’au patriarche Jacob, par Bela fils de Benjamin”. Hurrengo mendean Juan Felipe Belako zalduna apalagoa izan zen: “le chevalier Bela se contenta de rattacher Gracian de Belac à une très noble et très ancienne maison navarraise, en le faisant fils de don Garcia Belez (Velaz) de Medrano et de Marie du Domec de Cheraute”; froga bezala hiru akta (ezkontza agiri bat tartean) aipatzen zituen.

Jaurgainen ustez faltsuak lirateke hiru aktak, eta beste bi akta agertzen ditu: “Plusieurs factums affirmant qu’il [hots, Gratian] était fils de la maison roturière de Belac de Saint-Goin, en Béarn, et qu’il vint s’établir en Soule comme *régent abcdéaire*. En effet, l’origine béarnaise des Belac est incontestablement prouvée par deux actes judiciaires”. Biotan Saint-Goin-eko Belacq familiakoek baieztatzen dute Sohütako Isaac Bela-ren aitona, Gratian de Belacq, Biarnoko herri hartakoa zela eta beraien aitona anai.

Egia esan, Clément-Simon-en arabera (251 eta 2. oh.), Jacques de Bela berak, *Tablettes* obrako BELA sarreraren, bere arbasoen artean Saint-Goin-go laborari familia aipatzen du, XIII. mendetik aurrera ezaguna eta XVI. mendean oraindik desagertu ez dena.

Baina, bestalde, 1297an, Foix-ko Margaritak, Biarnoa eta Zuberoako bizkontesak, Biarnoa eta Zuberoaren arteko mugak zehazteko aukeratu zituen epaileetako bat izan zen Saint-Goin-go Bernard de Bélac. Régnier-en ustez honek Belatarraren jatorri xehea ezeztatuko luke (1985, 48-49).

eginbide garrantzitsuak zituen bere gain: Zuberoaren ordezkaria izan justizi arazoetan, zergak jaso eta ordaindu, hiru estatuen erabakiak bete zitezen ahalegindu eta, gainera, Zuberoak zituen zerga abantaila eta eskubideak defendatu. Gratian katolikoa zen eta Maulen zeukan etxe batean luzaroan eduki zuen gorderik Claude Régin Oloroeko apezpikua (1556-1592), Albret-eko Joana Nafarroako erreginarengandik ihesi zebilena (Clément-Simon, 199).⁴

1.2. Gérard de Bela (1550-1633)

Gratian-en seme Gérard, legeetan lizentziaduna, Mauleko bailli⁵ izendatu zuen erregeak (1577). Urte berean Catherine de Johanne-rekin ezkondu zen, Jean de Johanne-ren (hots, Albret-eko Joanaren estatu-idazkari higanautaren) alabarekin. Gaztetan katoliko izana, higanauta bihurtu zen.⁶ Sorhuetako (egun Sohüta) Domec etxe noblearen nagusi bihurtu zelako (1588), Zuberoako *potestat* izan zen.⁷ Jean de Belsunce Zuberoako gobernaria eta Gérard de Bela *lieutenant-général* eta *bailli*-a izan ziren Zuberoan kalbinismoaren buruzagi eta Nafarroako Henri III.aren zerbitzari, erlijio-guduetan. Zuberoan katolikoak ziren gehienak; gainera, gazteluan konponketak egiteko, Belsunce-k zergak ezarri nahi izan zituen eta herriaren kexua sortu zuen. Katolikoak bi agintarien aurka borrokatu ziren, eta hauek gaur aginpidean bihar ihesi ibili ziren. Henri III.a, kalbinismoari uko egin ostean, Frantziako errege (Henri IV.a) izendatu zutenean, Gérard-en alde atera zen eta *bailli* izaten jarraitu ahal izan zuen.⁸

(4) Belako Zaldunaren *Histoire des Basques* du iturri, artxiboetan zuen eskuizkribua (ik. 37. oh.). Protestante eta katolikoen arteko borrokak ikaragarriak izan ziren 1568 urtearen inguruan. Albret-eko Joana La Rochelle-ra joan zen babes bila, Biarnoan d'Arros baroia utzirik bere ordezkari gisara. Frantziako Charles IX.aren agindupean, Charles de Luxe katolikoa Nafarroa Beherearen eta Zuberoaren jabe egin zen. Terride bizkontea, berriz, Biarnoaz jabetu eta eliza katolikoa berrezarri zuen. 1569ko uztailean Albret-eko Joanaren aginduz Montgomméry konte higanautaren eraso hasten da. Biarnoaz jabetu eta Zuberoan sartu zen Montgomméry, eliza askori eta Mauleri su emanez. 1570ean d'Arros higanautak ordenantza baten bidez erlijio katolikoa debekatzeko du Biarnoan. Claude Régin eta bere kapituluko kalonjeak Maulera joan ziren orduan babes bila. Hogeita hamar urtez bertako Notre-Dame elizaxoa izan zen katolikoen katedrala (Régnier 1991, 185-189).

(5) Clément-Simon-en arabera (199-200), Gérard de Bela oraindik katolikoa zen, Henri III.ak *bailli* izendatu zuenean. Montgomméry kontea buru zutela, higanautek 1569an Zuberoan egindako txiki-zioetan, Gérard-ek Mauleko etxeetan izandako galeren ordainetan eman zion erregeak kargua. Bailli-a erregearen ofizialeto bat zen. Erregeak edo bere ordezkariak, hau da, Zuberoako gobernatzaileak, izendatzen zituzten bi bailli-ak, iparraldekoa eta hegoaldekoa. Ihesi zebiltzan gaizkile eta bestelakoak atzemaitea zen haien lana (cf. Goihenetxe 1973, 224).

(6) Protestanteekiko ezinikusia ezkutatzeko ez duen Haristoy-ren ustez (I, 406), politikan aurrera egiteko bihurtu zen higanauta Gérard de Bela. Clément-Simon-en arabera, agian ezkontzak bultzatu zuen higanauta bihurtzera (199).

(7) Beraz, Zuberoako justiziia zuzentzen zuen Lextarreko gortean bazuen bere lekua. Hamar ziren, gobernariarekin eta beste berrogeita hamarren bat aitonenemerekin batera, Lextarren sartzen ziren *potestat* deituak. Zuberoan noblezia eta armarrria etxeari zegozkion, ez familiari; etxe noble baten jabe bihurtzen zenak (gurasoengandik jasoz, ezkontzaz nahiz erosketaz) etxeari atxikirik zeuden eskubideak eskuratzen zituen (erran nahi baita, Zuberoako erakundeetan parte hartzea).

(8) 1585ean Frantziako Henri III.ak bi ediktu eman zituen, bata baino hurrengoa gogorrago, higanauten kontra; elizara bihurtu edo Frantziako erresumatik alde egin beharko zuten. Zuberotar protes-

Bi seme izan zituen: Isaac eta Jacques. Aita eta bi semeak protestanteen alderdiko buruzagi izan ziren; beren etxeetan babesten zituzten apaiz higanautak, etxeak Erreformaren biltoki eta eliza bihurturik.⁹ Isaac (1585-1660), zaharrena zelako Sohütako etxean geratu zelarik, aitoren semeen ordezkari izan zen 1612-1660 bitartean. Isaac-en seme izan ziren André,¹⁰ zaharrena, eta Pierre, aurrerago Sohütako elizaren erretoretzaren inguruko auzia dela-eta aipatuko ditugunak (ik. 4.2.1).

1.3. Jacques de Bela (1586-1667)

Isaac eta Jacques-ek heziketa berezia izan zuten. Sohütan hasi ziren ikasten, etxean, aitak ordaintzen zuen irakasle batekin. Gero Jacques Lescar-a joan eta hamazazpi urterekin amaitu zituen ikasketa klasikoak. Hogei urte zituela, Tolosako unibertsitatean zuzenbide ikasketak egin eta doktore izatera iritsi zen; tesia latinez irakurri zuen. Bere aita Gérard bezala higanauta zenez, Lextarreko Gortean abokatu izateko katolikoengandiko oztopo handiak gainditu behar izan zituen. Baina bere lekua ira-

tante gehienak Biarnoa aldera joan omen ziren. Gérard, bailli eta "potestat juge-jugeant" zena, Lextarreko Gortean ediktuak ez onartzearen aldeko zen. Jasses-a (Biarnora) ihes egin behar izan zuen, haurdun zegoen emaztea utzirik. Garai hartan erdi zen Catherine Jacques-ek (1586-02-15) Maulen. Nafarroako errege Henri III.ak, Guyenne-ko *lieutenant général* baitzen, agindu zien Belsunce gobernariari eta Belari beren aginpidea berreskuratzeko. 1587an Maulez jabetu ziren, Charles de Luxe uxatuz. Jean IV Belsunce-k gobernariagoa berreskuratu zuelarik, bailli zen Gérard *lieutenant de robe longue* izendatu zuen (Menaud d'Arriaing katolikoaren ordezkari). Betiere Nafarroako Henri III.aren (laster Frantziako Henri IV.a izango denaren) aginduak jarraituz, gobernariak zergak igo nahi izan zituen Mauleko gaztelua konpontzeko. Baina zuberotarrek ez zuten halakorik nahi. Katolikoak ugariago ziren Zuberoan eta Belsunce-ren administrazioaren aurkako ziren.

Bi taldeen indar neurketak Vervins-eko Bakera arte iraun zuen. Tarte hartan Belsunce eta Bela gaur agintari bihar ihesi ibili ziren. 1593an katolikoaren taldeak Gérard hartu eta kartzelaratzeko dekretua agertzen da. Frantziako Henri IV.a Gérard-en alde atera zen; izan ere, bere manupean aritu zen hau (Cf. Clément-Simon, 200-202). 1598an, mauletan eta lehengusu ziren Menaud d'Arriaing katolikoa eta Gérard de Bela higanauta elkartu eta banaketa egin zuten: aurrerantzean lehenengoa *lieutenant de robe longue* izango zen, bigarrena *bailli*. 'Arropa luzedun ordezkaria' gobernariaren ordezkaria zen Lextarreko Gortean. Kargua 1550. urtean sortu zuen Bertrand de Haramboure Zuberoako gobernatzaileak (Régnier 1991, 235 eta ond.).

Ohar bedi Henri, Albret-eko Joanaren semea, 1572tik aurrera dela Nafarroako Errege. 1589an Frantziako erregetzara igotzen da, Henri IV.a izenarekin, Frantziako Henri III.a, bere lehengusua, hil eta gero. Handik hara, Henri IV.ak eta bere ondorengoak, Borboiak, Frantzia eta Nafarroako Errege izango dira (Goihenetxe 1985a, 52). Henri IV.a erlijio bakearen alde aritu zen. *Édit de Nantes* (1598) delakoak kontzientzi askatasuna ekarri zuen. Protestanteek Frantzian zituzten eskubideak onartu ondoren, Henri IV.ak *édit de Fontainebleau* (1599) delakoa sinatu zuen, Biarnoko katolikoei erlijio askatasuna eskuratuz. 1599an Arnaud I de Maytie da Oloroeko gotzaina, eta kapitulua Mauletik Oloroera itzultzen da (Régnier 1991, 193 eta ond.).

(9) xvii. mendearen hasieran baziren oraindik protestanteak Zuberoan, Maule, Muntori, Zalgize eta Irurin, batez ere. Muntorin bazuten eliza, baina gainerakoetan elizkizunak etxeetan egiten zituzten: Maulen Belsunce-ko Jean gobernatzailearen etxean, Irurin Aramits-eko Mariaren etxean (Peyré-ko jaunaren alarguna), Sohütan Belatarren etxean. Bela-Sorhoetako Isaac-ek bere etxean zuen artzainarentzat eta ondorengoentzat 300 libera utzi zituen bere hilburukoan. Aitonon semeen familiak ziren, batez ere, higanauta. Mauleko artzaina, Jacques de Bustanoby, izan zen (Matalasen gizonek hil nahi zutelarik) Arnaud-François de Maytie apezpikuak salbatu zuena (Régnier 1991, 196).

(10) André katoliko bihurtu zen. Gudukatuz irabazitako merezimenduengatik baroi izendatu zuen (1679) Louis XIV.ak (Clément-Simon, 207, lehenengo oh.).

bazi zuen, azkarra baitzen. 1622an zuberotarren ordari gisara Parisa joan zen, Zuberoa Bordeleko Parlamentuari, ez Pabekoari, atxikia gera zedila galdatzera.¹¹ Trois-Villes-en auzian ere (Matalas-en matxinada eragin zuenean) aritu zen zuberotarren aldeko lanean.

1614an ezkondu zen Arbideko Jeanne-rekin, Nafarroa Behereko Lacarre aitoren seme familiako alabarekin, eta hala Othegain etxeko jaun bihurtu. Jeanne katolikoa zen eta gorabeherak izan zituzten senar-emazteek.¹² Gero Mauleko Mounes etxea lortu eta bertan tenplua jarri zuen. Izan ere, bere fedeari hil arte eutsi zion (1667), nahiz eta emaztea eta Athanase semea, besteak beste, aita katolikotzeko ahaleginetan aritu bide ziren.¹³

1.3.1. Belaren Tablettes. *Euskal arsoitzak*

Jacques de Belak euskal gramatika eta hiztegia¹⁴ idatzi zituen, baina, zoritxarrez, galdu egin dira, haren beste hainbat idazki bezala.¹⁵ Zorionez, haren lan argitaragabe zenbait iritsi zaizkigu. *Tablettes*, frantsesez idatzia, entziklopedia gisakoa da: abc

(11) Louis XIII.ak 1620an Biarnoa eta Nafarroa Beherea Frantziako Koroari lotu zizkion, *Edit d'Union* delakoaren bidez. Bestalde, politika beraren ildotik, Goihenetxek azaltzen duenez: "Paueko Nafarroa-ko Parlamentora bildu zituen, baturik, bai Biarno-ko Kontseilu Nagusia, bai Nafarroa-ko Kantzileria (hau ordurarte Donapaleun egona); eta, bestetik, Zuberoa Bordale-ko agintepetik ateraiatz. Paue-ko Nafarroa-ko Parlamento hau, bi herenetan, biarnotar legegizon protestanteek osatzen zuten. Biarno-ko inperialismoaren kontra jazartu behar izan zuten zuberotarrek; batez ere, Biarno-ko Bizkondeak Nafarroa-ko Errege ere bilakatu zirenez geroztik, Zuberoa haien eskualdeen artean, geografia-gune bitxi bat zelako. Ikusia dugu Gaston IV-aren harrapaketa-saioa [Biarnoko Bizkonde honek Mauleko gaztelua hartu zuen 1449an, baina gero Zuberoa berriro Frantziako koroara igaro zen]. Albret-eko Jeanne-k agindurik, XVI-gn. mende guzian barrena protestanteek su-ta-garretan erkaztatu zuten Zuberoa. Zuberotarren ustez, beraz, protestantismoa eta biarnotar inperialismoa gauza bera ziren. Halaz ere, protestante bat bidali zuten Paris-a beren ukazio gogorrek azaltzeko. Protestante bat, bai; baina prestua eta ezinago abertzalea. Jakes Bela-k (Maule-ko Bailli) irabazi egin zuen hauzia; eta 1622-ko ekainaren 30-an, berriro ere Bordale-ko Parlamentoaren menpean ezarri zuen Erresumako Kontseiluak. Zuberoa ez zen berriz Paueko Parlamentora bihurtu 1691 arte, eta hau Louis XIV-ak bere buruz hala erabaki zuelako" (Goihenetxe 1971, 18-19).

(12) Arnaud-François de Maytie gotzainaren izeba zen Arbide-ko Jeanne. Belak berak aitortzen du zorigaitzekoa izan zela, bere sinismenagatik etengabeko erasoak jasan baitzituen emaztearengandik, semeengandik, auzoengandik (Haristoy II, 147-148). Ezkontzako kontratuan, Gérard aitak bera hil eta gero "bailli" izateko eskubidea eman zion Jacques-i. Gérard 1633an hil zen, baina katolikoak Jacques "bailli" izatearen aurka agertu ziren eta Bordeleko Parlamentuak debekatu egin zion kargua har zezan. Inoiz ez zuen lortu bere eskubidea gauzatzera, eta azkenean seme zaharrenari, Belaspect-i, pasa zion (Clément-Simon, 206).

(13) Aitari egin erasoek, eta berak eta, ondoren, Belaspect semeak jasandakoek asko lotu zuten Jacques bere erlijioarekin. Oso sutsua zen, baina borrokalaria baino gehiago pentsalari. 1620an higanautek Navarrenkoze hartu nahi izan zuten eta Jacques nahi zuten buru. Berak ezetz, ez zuen nahi gerlarik. Arnaud Maytie apezpikua (Arnaud I) jakinaren gainean jarri zuen. Eta Louis XIII.a bera etorri zen higanauten aurka egitera (Clément-Simon, 207 eta ond.).

(14) Zenbait gairi buruz nahasian ari den entziklopedia gisako zerbait dira Belaren *Tablettes*. 'Noms' sarreran aipatzen du bere euskal hiztegia. Bestalde, 'apprendre' sarreran *Compendium de grammaire et dictionnaire basque* delakoa aipatzen duenez, pentsa daiteke hiztegia eta gramatika batera zeudela.

(15) *Traité du compte ecclésiastique*, *Style pour un jeune avocat* eta *Traité de la mémoire locale*. Hauek idatzi izanaren berri *Tablettes*-etan, 'années', 'écoliers' eta 'memnologie' sarreretan, hurrenez hurren, egindako aipamenek ematen digute.

ordenean, hainbat sarreratan, teologia, moral, medikuntza, gai zientifiko eta abarrez nahasian ari da autorea.

Belaren obra nagusi hau sei liburuk osatua da, *in-quarto*, bakoitzak zortziehun orrialde inguru dituela. Paben (Arch. dép.) diren liburuok erabili ahal izan ditugu, baina hirugarren liburukia eta laugarrena falta dira (ikus bibliografia).¹⁶ Eskuizkribu luze honetako zenbait zati aukeratu eta argitara eman zituen Clément-Simonek.¹⁷ Honek bost liburuki zeuzkan eskuarteon, hirugarrena falta zitzaion.

Bela atsotitz-zalea zen eta aipagai dugun lanean jatorri desberdineko esaerak sakabanatu zituen. Liburukietan barrena barreiatuta zeuden atsotitz euskaldunak eta gaskoinak bildu eta *proverbes* sarreran ezarri zituen Clément-Simonek (ik. 300-304 or.).¹⁸ Mitxelenak (TAV 183-187) aipatzen ez badu ere, Clément-Simonek ez zituen euskal atsotitz guztiak sartu: “Nous bornons nos extraits aux proverbes basques, béarnais et gascons que nous n’avons pas recontrés dans les recueils imprimés” (300, oh.).

Beraz, Belaren erretrauek edizio berria eskatzen dute. Agertzen direneko testu-iguruak (hots, frantses testuak) atsotitzak ulertzen laguntzen duela kontuan izan behar da. Pabeko lehenengo liburukia irakurtzen jardun dugu, bai eta bertan bi erretrau berri aurkitu ere: *Eytzac hounà bobiağàti* (*Affèires* sarrera; 44 recto); “Le Besoin qu’on a les uns des autres fesant aussy qu’on vive et compatisse ensemble, autrement qu’on ne feroit san cela; unde le Basque *Beharrac Çábárrá, Merkátiúrá*. Tant la nature qui a entraîné les choses, à faict que l’une soit necessaire a l’autre” (*Besoin* sarrera; 191 verso).¹⁹ Aurkitutako bi atsotitz berriak Oihenartengan ere agertzen dira: 476 *Vzac ona hobeagati*, 81 *Beharrac sabarra mercatura*.

Bukatzeko, *Commentaire sur la Coutume de Soule*²⁰ aipatu behar da. Argitaragabea, baina oso ezaguna da. Iraultza arte, Belaren iruzkinak, zalantzako xehetasunak argitzen zituelarik, foru idatziak adinako indarra omen zuen Zuberoako epaileen aurrean.²¹

(16) Clément-Simonek bost liburuki erabili zituen, bat bakarrik zelarik galdua, baina guri Paben lau bakarrik eskuratu zizkiguten. Peillenen arabera (1988, 98), Pariseko BN-n badira beste bi kopia edo (?). Ez du ematen ordea erreferentziarik eta beldur gara oker ote dabilen.

(17) “Le Protestantisme et l’érudition...” artikuluan, Jacques de Belaren bizitza eta idatziez aritu ondoren, *Tablettes*-etatik ateratako zenbait zati (“Extraits des tablettes de Béla”, 235-321) eskaintzen ditu Clément-Simonek: “Nous prenons dans l’oeuvre de Béla les articles qui présentent un intérêt historique ou anecdotique pour la Soule ou le Béarn” (233).

(18) Oker ari da, beraz, Peillen ondokoa dionean: “[...] P-letra hor salbatü beita ‘Proverbes’ izenbüri baten pian etiskarazko berrogei ta lau erran zahar begiratü dürtügü [...]” (1988, 98); zuzen, beriz, Mitxelena: “Los refranes vascos —con otros bernesés, franceses, españoles y latinos, por lo menos— se hallan dispersos por las páginas de las extensas *Tablettes* [...] Han sido reunidos y publicados por G. Clément-Simon [...]” (TAV 183-184). Clément-Simon-ek atsotitzen frantses itzulpena eskaintzen du; euskarazkoak ulertzeko bi laguntzaile izan zituen: *Madame de la Villebéliö* eta *M. l’abbé Inchauspé*.

(19) *Aurthen Amore Berriagatic Eztut utciren çabarra* (3. atsotitza Mitxelenaren edizioan) *Amitié* sarreran da (92, recto); *Gossia Bera Jáqui* (27. atsotitza) *Boit* sarreran da (208, recto).

(20) *Commentaire* honen kopia ba omen da Bibliothèque Nationale-en (ap. Davant 1983, 20). “... est un in-octavo de plus de 600 pages bien serrées, où les coutumes du pays de Soule sont commentées” (Haristroy II, 148).

(21) Apud Clément-Simon, 219. Euskara eta gaskoia izan ziren Jacques-en gaztaroko hizkuntzak (229). Hainbar hizkuntzaz zekien irakurri eta idazten, hala nola latinez, frantsesez eta espainieraz. (228). Literatura asko irakurri zuen, garai eta leku desberdinetakoa, liburutegia ondo hornitua zuelarik. Euskal idazleen artean Etxeberrri gustuko zuen (229).

2. Zuberoa Oloroeko elizbarrutiaren baitan

Belapeireren garaian Iparraldea hiru elizbarrutiren barnean sartzen zen:

- Baionakoan zeuden Lapurdi eta Nafarroa Behereko mendebaldeak;²²
- Akizeko barrutiaren mendean zegoen Nafarroa Beherearen ekialdea: Amiküze, Landibarre eta Oztibarreko eskualdeak;
- Zuberoa Oloroeko elizbarrutiari zegokion.²³ Oloroeko barrutian talde euskalduna eta biarnesa zeuden. Gotzainaren ordezkaria Zuberoan bikario jenerala zen. Bizkonderri ohian bazeuden fraideek sortutako zenbait komentu eta ospitale, baina garrantzi gutxikoak.²⁴

Santa Grazin, Leireren mendeko, eta Urdiñarbe eta Aiñharben, Orreagaren mende, agustinoak zeuden. Larrañen premontretarrak. Ospitale-pian Jerusalemgo San Joan ospitaleko anaiak.²⁵ Erdi Aroan izan ziren eraikiak komentutxo eta ospitale horiek.

Zuberotar familia nobleek beren semeak gotzaingora altxatzeko aukera izan zuten historian zehar (cf. Azurmendi 1985: 358). Belapeireren garaian Arnaud-François de Maytie mauletarra zen Oloroeko apezpiku. Aurretik familia bereko beste bi izan ziren Oloroeko gotzain, Arnaud I eta Arnaud II.a, hamazazpigarren mendean zehar denbora luzez Maytie-tarrak izan zirelarik Oloroeko elizbarrutiaren buru (XVIII. mendean Revol-darrak izango diren bezala). Hona hemen garaiko gotzainen zerrenda (Haristoy I, 115-117):

Arnaud I de Maytie (1599-1623),
 Arnaud II de Maytie (1623-1646),
 Louis de Bassompierre (izendatua, 1647),
 Pierre V de Gassion (1648-1652),
 Jean III de Miossens-Sansons (1653-1658),

(22) Bidasoaldeko herriak (Hondarribia, Irun, Lezo, Pasaia, Erreterria eta Oiartzun), Bortzirriak, Baztan, Bertiz eta Leringo haranak eta Urdazubiko abadia Baionako elizbarrutiaren barnean egon ziren, harik eta 1566an Felipe II.ak, protestantismoak kutsa zitzakeelako aitzakia zela medio, Baionatik bereiztea lortu zuen arte. Cf. Goihenetxe 1985a, 34.

(23) Iparraldearen kristautzea berandu gertatu zen eta ez da oso ezaguna. Elizbarrutien sorreraz ezer gutxi dakigu. Goihenetxeren arabera, XI. mendetik aurrera argiago agertzen da, Iparraldeari dagokionez, Elizaren historia. Hiru elizbarrutien egoitzak Iparraldetik kanpo sortzeak eta fraide-ordenek Iparraldean komentu gutxi izateak, bertan kristautzea apala izan zela erakutsiko lukete.

Frantziako Iraultzarekin aldaketak egiten dira elizbarrutiak eta departamentuak bateratzeko asmoz: "la Revolución francesa y el Concordato [1801ekoa] establecieron una diócesis única para todo el departamento de Bajos-Pirineos (Iparralde y Bearn) cuya sede fue primero Olorón y después definitivamente, Bayona, con el título de obispo de Bayona, Lescar y Olorón". Cf. Goihenetxe 1985a, 34-35. Cf. Narbaitz 1981a, 1981b.

(24) Hala zen Iparralde osoan. "Las ordenes religiosas [...] se establecieron al margen del País Vasco [Iparraldea], no teniendo más que pequeños prioratos, hospitales, fundaciones, en el corazón del país" (Goihenetxe 1973, 220).

(25) "...plusieurs prieurés, plusieurs communautés monacales se trouvaient sur son sol [Zuberoarenean]; certains de ces prieurés offraient un abri aux chrétiens marchant vers Saint-Jacques-de-Compostelle; l'Abbaye de Saint-Engrâce, dès le XIe siècle, était elle-même un lieu de pèlerinage qui entretenait un hôpital" (J. M. Dejean de la Batie 1956, 130).

Arnaud-François de Maytie (1659-1681),
 François Charles de Salette (1682-1704),
 Antoine de Maigny (izendatua, 1704),
 Joseph de Révol (1705-1735).

Hamazazpigarren mendean, beraz, sei gotzain izan ziren Oloroen; denak zuberotar nahiz biarnes familietakoak (Gassion eta Miossens Biarnoko familia zaharrak dira). Bertakoak eta elizbarrutiaren ezagutzaile. XVII eta XVIII. mendeetako apezpikuak aurrekoak baino jantziagoak izan ziren, Erreforma Katolikoaren bultzatzaile ezinago sutsuak eta beren barrutiaren ezagutzaile finak. XVII. gizaldiko gotzainen egitekoa, aurreko gizaldiko katoliko eta protestanteen arteko guduen ondoren,²⁶ elizbarrutiaren egoera normaltzea izan zen:

Les évêques qui se sont succédés tout au long du XVIIe siècle ont donc reconstruit en quelque sorte leur diocèse; et ce, notamment dans la partie béarnaise qui a le plus souffert des troubles issus des *guerres de religion*. Ils ont de la sorte permis aux prélats du XVIIIe siècle de mettre en application les préceptes tridentins sans aucune contrainte de reconstruction matérielle (Bonetti 1986: 70).

Izan ere, XVI. mendean elizak eraso eta erre zituzten. Berreraikuntza lanak beharrezkoak gertatu ziren. XVII. mendekoak dira gizonezkoen tribuna horietako asko eta asko, eta Golgotha mendiko hiru gurutzak irudikatzen dituzten kanpandorre berezi eta ederrak (Régnier 1991: 230).

Louis XIV.ak Arnaud-François de Maytie²⁷ aukeratu zuen Oloroeko gotzaingorako 1659. urtean, zenbait hautagairen artean. Erregeak kontuan izango zuen Arnaud I eta Arnaud II.ak, gotzaingaiaren familiakoek, egindako lan bikaina.

Arnaud-François gotzain arduratsu eta langilea izan zen. Oloroeko elizbarrutia goitik-behera ezagutu zuen, bere ikustaldietan herri askotara iritsi zelarik.²⁸ Bere osaben antzera, komentuak eraikarazi zituen: 1676an Maulen kaputxinoak jarriko dira. XVII. mendearen amaieran ordena zaharretako fraideen elkarrekin (agustinoak, etab.) ez zuten lan handirik eskuartean. Ordena berriek, aitzitik, beharretan zirenekiko izan zuten arretagatik herriaren onspena izan zuten. Erregularrak Erreforma Katolikoaren ezarpenaren alde aritu ziren. Mauleko kaputxinoak langile on gertatu omen ziren.

(26) 1560an Erreforma ezartzen da Oloroen. Albret-eko Joanaren Biarnoa utzi eta Maulera datoz Claude Régin gotzaina eta apaiz katolikoak. Ez du horrek esan nahi Zuberoa guztiz katolikoa zenik. Jadanik aipatu da bertako jauneria, besteak beste, erreformazalea zela, hein batean. Dena dela, Bonetti-ren ustez (1981, 17) Erreformaren aurkako borrokak zuberotarren batasuna sendotu egin zuen. Zuberotar katolikoak Arnaud de Maytie-ren inguruan batu ziren (ez Maulen zegoen apezpikuarenean) protestanteek pakean utz zitzatela eskatzean Bordeleko Parlamentuari. Bonetti-ren hitzetan: "L'hostilité à l'encontre de la Réforme s'est cristallisée non autour de l'autorité épiscopale mais au contraire autour d'une personnalité souletine". Beraz, ez zegoen elizbarruti batasunik eta apezpikuaren aginpidia ahula zen.

(27) Arnaud-François gotzainaz, irakur bedi Menjoulet, II, 276-301.

(28) Hamaseigarren mendearen amaieran hasten dira gotzainen ikustaldiak. Berauei esker apezpikua elizbarrutiaren egoeraz jabetzen da (elizak, eraikuntzak, zein egoeratan diren, etab.), eta apaiz eta fededunekiko loturak estutzen ditu. Zuberoaz den bezanbetean, 1672koa da dugun lehenengo berria: Arnaud-François de Maytie Zuberoan zehar ibili zen, eliza guztiak ikusten (Jaurgain 1903). Charles de Salettes Artien izan zenean Tartasek egindako hitzaldia badugu (ik. Dubarat 1895). Egia esan, XVIII. mendeko Joseph de Révol izango da ikustaldien ohituraren ezarle nagusia.

3. Gotañeko jazarraldia (1631) eta Matalas-en matxinada (1661)

XVII. mendearen lehenengo erdialdean orokorrak izan ziren laborarien matxinadak Europako hego-mendebaldean. Hazten ari zen Estatuak zergak gehitu zituen, eta laborariak beren nortasuna gordetzen saiatu ziren (Desplat 1995: 155).²⁹ Zuberoan, Belapeireren garaiko giro gogorraren eta ekonomi egoera larriaren ispilu bi jazarralditan dugu. 1631koa interesgarria da, besteak beste, bikario jeneralak eta haren anaia Sohütako erretoreak bultzatua delako eta, gainera, biok Belapeireren amaren familiakoak direlako.

Belapeyre enfant, avait connu dans la paroisse de Chéraute un curé, frère de sa mère, ou tout au moins son proche parent, qui avait pris la tête d'un mouvement de protestation contre la levée de certains impôts (Laborde 1925: 13).

Aipatu urtean Passart funtzionarioa Gotañera iritsi zen, erregeak apezleriari ezarritako hamarrenen bila. Baina orduko, Arnaud Arbidek, bertako erretore eta Oloroeko apezpikuaren bikario jeneral zenak, herritarrak armak hartzera bultzatuak zituen. Bikario jeneralaren anaia, aipatu dugun Sohütako erretorea, gidari zutela gotaintarrek ihes eragin zieten zerga-biltzailei (cf. Dubarat 1902: 209 eta 324).

Matalas-en matxinada, berriz, aski ezaguna da. Arrazoi bila atzera jo behar da. 1639ko martxoko ediktuak salgai jarri zituen erregearen Zuberoako ondasunak, foruen arabera (*Coutumes*) herriarenak —ez erregearenak— ziren lur jabegabeak, besteak beste. Arnaud Peyrer-ek, Oloroeko merkatari baten seme eta erregearen mosketeroen kapitain zenak, Zuberoako Bizkonderria erosi zuen, justizia eta zergak barne.³⁰ Erresuma-Kontseiluak salmenta deuseztatzea erdietsi zuten zuberotarrek, baina Peyrer-ek (orain Trois-Villes-eko konte) erregeari eman dirua zuberotarrek itzuli beharko zioten. Beraiena zena berrerosi beharko zuten! Bestalde, erregearen aginduz desegin zen Mauleko gazteluko konponketak ere herriari ordainarazi nahi dizkio Toulougeon Gobernariak, armen bidez. Zuberoak 150.000 liberako sasi-zorra du bere gain.

Herriak erantzun egingo du:³¹ 1661ean, Mithikileko erretore zen Beñat Goihe-netxe, *Matalas*,³² herritarren buru jarri eta Maule erretzekotan abiatu ziren:

[...] dès avant la fin de Juillet, les séditieux avaient détruit une maison de Chérautte parce qu'on y faisait le prêche, ils en firent autant à Montory; ils menacèrent

(29) Matalasen matxinadaren azalpen egokia eskaini du Desplatek (1995, 154-163).

(30) "Eta Peyrer-ek zerga berriak erantsi nahi izan zizkien zuberotarrei gauzak erabil ahal izan ditza-ten. Iruri eta inguruko hiru herriska bilduz, *Trois Villes*-eko Konderria sortu zuen; eta, Lixarre-ko aspal-diko epailarien ordeze, epailari berri bat izendatu zuen, gizarteko eta hilintzako arazoak garbitzeko; baita Mauleko gaztelua hartu. Feudalismo xaharkote kutsua zerien ekintza hauei, eta Zuberoa kontra jarri zen" (Goihenetxe 1971, 21-22).

(31) Menjoulet eta beste zenbait historiagilek Belako Jacques-en *Journal de l'insurrection des Basques sous la conduite de Matalas* izenburuko eskuizkribua erabili zuten. Davanten arabera (1983, 22-23) egun Pariseko BN-n da. Pierre de Souhy mauletarrak bidali zion kopia eskuratu digu Davantek, eta irakurri ahal izan dugu.

(32) Bonetti-ren arabera (1986, 76 eta ond.), ez dakigu zein izan zen matxinada hartan *Matalas* apaizaren benetako pisua, baina Zuberoako apaizen eta fededunen artean zegokeen lotura estuaren adie-razgarri litzateke gertaera.

Bustanoby, ministre protestant à Mauléon [...].Jils bloquèrent la ville et le château, obligèrent les gens du roi à faire union avec eux dans des processions solennelles et enfin brûlèrent le presbytère du curé d'Ainharp (Menjoulet II, 280).

Matalas ospetsuaren matxinada piztu bezain laster, Maulera joan zen Maytie apezpikua bakearen aldeko lana egitera. *Matalas* eta bere jarraitzaileek Maule armaz hartu nahi zuten, eta gotzaina hauek lasaitzen saiatu zen hasieratik. Büztanobi artzain protestantea Ühaitzandi errekarra jaurti nahi zuten herritarrek; haiei eskuetatik kendu eta gotzainak ezkutuan gorde behar izan zuen. Mauleko jauneriaren izenean eskaintzak eginez, matxinatuekin tratuan aritu zen Arnaud-François, eta azkenean lortuko du hauek baretzea.

Baina Zuberoak zeukan diru-zor ikaragarriak zegoen zegoenean jarraitzen zuen, baita herri bakoitzak zorretik zegokiona kitatzeko herritarrei egiten zitzaien presioa ere, eta herriak armak hartu zituen harzara. Bordeleko Parlamentuak matxinatuen aurka bidali zuen Calvo kapitainak, bertako jauneriak³³ lagunduta, *Matalas* eta haren gizonak garaitu zituen.³⁴ Arnaud-François gotzainak lortu zuen Calvo geldiaraztea, honek borrokan parte hartutako parrokia guztietara hedatu nahi baitzuen bere mendekua; gainera, 1661eko abenduan, erregearengandik erdietsi zuen bigarren mailako kondena guztien barkamena.³⁵

Sohütan garaitu zituen Calvok matxinatuak, haien artean sohütar asko. Zein izan zen, ordea, Belapeireren jokaera gertakizun hauetan guztietan? Hasteko, Belapeire al zen 1661eko urrian Sohütako erretorea? Bere aita Jacques hil aurretik (1667) lortu zuen Sohütako erretoretza (ik. 4.2.1), baina ez dakigu zein urtetan. Bere hitzen arabera, 1665 urtearen inguruan egin zen apaiz, zeren, *Catechima laburra*-ren hasieran datorren 1695eko ordenantzan, ondokoa idazten du Belapeirek:

[...] uscara ihian eta arguian, hoguei eta hamar ourthez honat goure Artçain eguinbider ahalaz onsa iarraikitiac urgatci gutian beçanbat [...] (I, 21).

Elizari dagokionez, Desplaten arabera, “erret zergaren kontrako zuberotarren etsaigoak iduri du zenbait alderditan Elizaren zergak ere ukitu zituela, baina ez zituen zalantzan ipini hamarrenak eta apezpikuaren agintea” (1995: 159). *Matalas* apaiza izanik, elizako tribunalak, hots, ofizialak, bazuen zeresanik haren epaiketan (Desplat 1995: 161).

(33) Sohütako Bela-ko André-ren etxea eraso zuten matxinatuek. Hilabete batzuk geroago, Calvo, zaldunekin etorri zenean, Sohütara joan eta André-k gazteluan hartu zuen. Sohütako parrokiakoek eta beste hainbat herritakoek eraso zioten eta André matxinatuen aurka borrokatu zen, harik eta erregearen ordezkariak garaipea lortu arte (Cf. Clément-Simon, 307, 2. oh.).

(34) “El Parlamento de Burdeos mandó contra él [*Matalas*] a 400 jinetes que, después de sufrir una derrota, saquearon el país e hicieron una matanza de 400 zuberuanos en Cheraute. *Matalas*, capturado en Gentein, fue degollado en Lextarre el 8 de noviembre de 1661, uno de sus partidarios fue ahorcado y dos condenados a las galeras [...]” (Goihenetxe 1985a, 67-68).

(35) Cf. Haristoy II, 161. Bazen arrazoirik erregearen barkamena etortzeko: “Esta derrota provoca tal éxodo de los zuberuanos, que el rey tiene que mandar cartas de abolición en diciembre de 1661” (Goihenetxe, 1985b, 235).

4. Athanase de Belapeire³⁶

4.1. Jacques de Belaren semeak

Jacques de Bela legegizonaren zazpi seme-alabetako bat zen Belapeire. Anaien artean Salomon —de Belaspect deitua— eta Philippe —de Bélapoey deitua— aipa daitezke. Salomonek zaharrenak, Maulen erregearen *bailli* izateko eskubidea jaso zuen aitarengandik. Aita bezala higanauta zelako, erasoak jasan behar izan zituen.

Philippe de Bélapoey-k Othegain etxea jaso zuen aitarengandik. Ofiziala izana gaztaroan, Italiako Gerletan zauritua gertatu zen, eta anaietako bat ere haietan hil zen. XVIII. mendean, besteak beste, hizkuntza anitzeko hiztegitxoak utzi zigun Jean-Philippe Belako Zalduna-ren aitona da Philippe.³⁷

Aipagarria da Jacques-en seme-alabetako bakoitzak abizena luzatu izana: Béla-peyre, Bélaspect, Bélapoey, Bélaperitz, etab. Peyrer nahiz Peyré abizena ('hargina') biarnesa da (apud Haristoy II, 92).

Jacques de Bela higanauta hil zen, baina Athanase, bere ama katoliko sutsuaren eraginaz edo, kalbinismoari uko egin eta katoliko bihurtu zen. Belapeireren ama Jeanne d'Arbide, Lacarre familiako anderea, Arnaud-François de Maytie-ren ama Madeleine-ren ugazahizpa zen; beraz, 1659-1681 tartean Oloroeko apezpiku izan zena eta Belapeire ahaideak ziren.³⁸

(36) Belapeireren bizitzari buruz dakiguna ondoko iturri hauetatik jasoa da: Clément-Simon 1894-1895, 212 eta 2 eta 3. oh.; V. Dubarat 1887 eta 1903; Vinson-Urquijo 1984, 139-142; Menjoulet II, 291-294 eta 330; Ph. Bonetti 1986, I 139-143; Jaurgain 1903; Belako Zaldunaren *Histoire des Basques* eskuizkribua (ik. 4.3.1).

(37) Jean-Philippe Belako Zalduna gerlari aparta izan zen eta idazle oso oparoa, Jacques de Bela birraitonaren antzera. Zuberora eta Biarnoaren historiari buruzko bere idazlanak argitaragabe geratu dira. Clément-Simonek eskuartearen izan zituen eskuizkribuak. Zaldunaren lanetatik hiru aipatuko ditugu:

Histoire des Basques: Pariseko BN-n (*Nouvelles acquisitions du fonds français* izenekoetan) dago. Baretik, folio neurriko hiru liburuki daude (20.053-20.055 zenbakiak), autorearen eskuko diratekeenak. Bostehun orrialde baino gehiago ditu bakoitzak. Bestalde, badago XIX. mendeko kopia bat: 12 liburuki (20.058-20.069 zenbakiak). Peillenek (1983, 127) eskaintzen dituen 2055 eta 2069 zenbakiak zuzendu egin behar dira, bada. Eskuizkribua argitaratzeko Zaldunak egin zituen saioez ikus Dubarat 1923. *Mémoire aux Etats sur les services rendus au Pays de Soule par la maison de Béla*; cf. Clément-Simon, 213 eta 2. oh.

Mémoires militaires du Chevalier de Béla, publiés par E. Ducéré précédés d'une biographie par J. de Jaurgain; argitaratua: A. Lamaignère, Baiona, 1896.

Histoire des Basques lanaren barnean (hirugarren liburukian, hain zuzen ere) hizkuntza askoko hiztegia dator: "Dictionnaire Abbregé Par Lettres Alphabetiques, des langues des peuples qui ont commercé avec les Basques". Hiru euskalkiri ("1. Dialecte du Basque", "2. Dialecte du Basque", "3. Dialecte du Basque") dagoen zerrendez gain, beste zenbait hizkuntzatakak ere ageri dira bertan ("françois, hebreu, grec, Celtique ou armorique, Arabe, latin, goth-Allemand, Espagnol, Italien"), denak ere parekatuak. Baina Peillen (1983) zubererazko zerrendak eta frantsesezkoak editatzera mugatu zen, eta, beraz, beste edizio baten beharra dugu.

(38) Cf. Haristoy II, 147 eta 158. Bela eta Maytie-tarren arteko ahaidegoaz Clément-Simon-ek zera diosku: "Madeleine de la Carre, soeur de Jeanne, avait épousé Pierre Arnaud de Maytie, chevalier de Saint-Lazare, mais les Béla et les Maytie étaient parent d'autre part" (208, oh.). Madeleine eta Jeanne d'Arbide ama desberdinen alaba ziren berez, Jean d'Arbide Lacarre-ko jauna bi aldiz ezkondu baitzen. Madeleine lehenengo ezkontzatik sortua zen; Jeanne, aldiz, bigarregotik (242, 4. oh. Clément-Simonek iturria aipatzen du: "Généalogie manuscrite de la maison de Lacarre par M. de Jaurgain").

Arnaud François de Maytie Belapeireri bidali gutunetan, sinatzean "vtre. tres affectionne prelat et cousin" ezartzen du (ik. eransk. lehenengo bi gutunak).

4.2. Belapeire Sohütako erretore

4.2.1. Sohütako erretoretzaren inguruko auzia

Dubarat-ek (1903) bi “mémoire”, bi “factum” inprimatu aurkitu zituen, izenburu nahiz datarik gabeak, eta horiei esker iritsi zaigu auziaren berri. Belapeirek berak adierazten du, inprimaki bietako batean, teologian batxiler egin zela Tolosako Unibertsitatean. Behin apaiztu eta gero, Zuberoako eliza garrantzitsuetan predikatzen ibili ondoren, Sohütako erretore izateko izendatu zuela bere lehengusu André de Bela-k, Domec-eko gehienak. Isaac de Bela-ren beste semeak, hots, Pierre-k, Conget abizeneko beste apaiz bat hautatu zuen Sohütako erretoregorako, eta auzia izan zen.

Conget-ek protestante izana egotzi omen zion Belapeireri, eta ondorioz inolako benefiziorik ezin jaso aipatu. Kalbinismoari uko eginaren agiria (“acte d’abjuration”) erakutsi zuen Athanasek, nonbait, zortzi urte aurrerago egina. Bere aita protestanteari dagokionez, Belapeirek aipatzen du beraren eta amaren ahaleginez katoliko bihurtzeko bidean dela (beraz, 1667ko maiatzaren 28a, Jacques-en heriotza data, baino lehenagoko kontuak dira hauek).

Ondoren Belapeirek familiaren ospea eta bere teologia ikasketak aipatzen ditu. Gainera, berari esker katoliko bihurtu eta suntsitu omen zuen André de Bela-k, bere aurkezleak, Domec-ean (auziaren arrazoi den elizaren ondoan) zuten erreformazaleen tenplua. Sohütako Domec-eko jaunak, aspalditik, bertako elizako patroiz ziren (Haristoy 408 eta ond.).³⁹ Belapeirek adierazten du, André de Bélac (bere aurkezlea) etxearen jabea denez, bere izendapena dela kontuan izan beharrekoa.

Bigarren inprimakian auziaren jarraipena dugu. Badakigu Belapeire azkar ibili zela: Aita Santuarengandik titulu bat lortu bezain laster, Moumour-eko jauregira joan zen apezpikuarengana, honek onar ziezaion, eta segituan erretore eginbideei lotu zitzaion. Belapeireren arabera, patroiz izateko eskubidea Isaac de Bela-k jaso zuen bere amarengandik, eta honengandik hartu zuen André de Bela bere izendatzaileak; Ganbararen arrasta batek ondasunak banatu zituen bi anaien artean eta André-ri eman zion etxea; honi atxikia den *potestat* izateko eskubidea André-rena da eta bera da Sohütako benetako patroiz:

... il n'est pas contesté [dio Belapeirek] que la qualité de Potestat, qui est un droit attaché à la maison du Domec, ne soit jouié et exercée par led. Andre de Belac, sans que led. Pierre n'a jamais contribué à l'offrande du pain que le patron est obli-

(39) “[...] el patronato es un derecho espiritual que se refiere á la colación de un beneficio, designando legítimamente la persona que, mediante la institución del superior, ha de ocupar y ejercer el correspondiente ministerio [...] este derecho limita en algun tanto la facultad de los Prelados, que no pueden menos de dar la colación al presentado, cuando es persona idónea y reúne las condiciones que los cánones y la fundación exigen.

[...] El que hace donación graciosa de una cosa, como sucede al patrono, no puede reclamar nada en justicia, lo que se dá es por puro reconocimiento”.

Sohütako elizari patronato laikoa dagokio: “*Laical* es el [patronato] que se erige de bienes laicales no transferidos en su fundación á la iglesia, ó de otra manera, es el que vá anejo á un acto puramente civil, vr. gr., la sucesión en alguna familia”. Cf. Alonso Perujo, Pérez Angulo, *Diccionario de Ciencias Eclesiásticas*, s.v. *patronato*.

gé d'envoyer tous les dimanches, ny pris part à la redevance de douze pains que le curé est obligé de bailler au patron chaque feste annuelle,⁴⁰ led. André ayant seul, depuis led. arrest, porté lad. charge et receu las. redevance, tant it est vray qu'il est reconnu pour le vray et seul patron, à l'exclusion de son d. frère.

Auzia amaitu eta gero, ez Belapeirek ez Conget-ek, bietako inork ez du irabaziko. Lau hilabeteren buruan elizbarrutiko gotzainari dagokio izendapena, eta honek uztailaren 22an Belapeire izendatzen du Sohütako erretore.

4.2.2. Zuberoako apaizen bizimodu larria. Dextema eta primiziak

Bi apaizon arteko borroka ulertzeko, garaiko zuberotar apaizen egoera kontuan izan behar da. Zuberoan herritarrak ez ezik jauneria ere behartsua zen. Oloroeko gotzainak berak ere ez zituen irabazi handiak eskuratzen. Elizbarrutia behartsua zelarik apaiz gehienek ekonomi egoera larria zen.⁴¹ Jakina da eliz benefizioen jabeek detxemak jasotzen zituztela, baina Zuberoan gutxi ziren halako benefiziorik zuten apaizak. Benefizioaren jabeak, parrokiak ezin denean arduratu, detxemaren zati bat ematen dio zerbitzua egiten duen apaizari ("portion congrue" delakoa). Zuberoako apaiz gehienek egoera halakoa zen, detxemaren zati batekin bizi behar zuten.⁴² Gainera, benefizioen jabe ziren patroik laikoek detxemaren ahalik eta zatirik txikiena emango diete parrokiak arduratzen diren apaizei. Apaizak kexatu egiten dira, baina detxemazaleek biztanleen gogo gaiztoa dute aitzakia. Egia esan, ez zen estakuru hutsa, zeren herritarrak uztaren zati bat izkutuan gordetzen saiatzen baitziren, eta, jakina, uztaren arabera zen hamarrena. Orduan, apaizek lortuko dute parrokiako fededunek zuzenean ordaintzea, primizien bidez (fruitu edo garauen 1/30 edo 1/31, ardoen 1/46, etab.).

Bonetti-k erakusten duenez (1986: 156), zenbait parrokiatan apaizari primizien bidez ordaintzen zioten, ez ordea beste zenbaitetan. Azken hau bi egoeratan gertatzen zen: edo apaiza bera zenean detxemazalea, h.d. benefizioaren jabe, edo elizgizon indartsua zenean detxemazale (hauek, nonbait, apaizari zintzo ordaintzen zioten). Beraz, detxemazale laikoak zegokiona ebatsi edo egiten zion apaizari, eta primizien

(40) "Quizá el rasgo más característico de la vida eclesiástica del Alto Medievo es la apropiación de las iglesias por parte de los laicos [...] la influencia del propietario no pasaba más allá de intervenir en el nombramiento del clérigo 'sirviente' de la iglesia. [...] Los siglos XII y XIII verán la transformación de la iglesia propia en un derecho de patronato desnudo o unido a diezmos de laicos o a ciertas prestaciones y censos particulares, que perduraron a veces hasta las leyes desmortizadoras liberales [Espainiaz ari da]", *Diccionario de Historia Eclesiástica de España*, Quintín Aldea, Tomás Marín, José Vives (zuzendariak), CSIC, Madrid, 1972, s.v. *iglesia propia*.

(41) Charles de Salettes, Zuberoara ikustaldiak egitera etorri zelarik, Arüen izan zen. Tartasek, apaizeriaren ordezkarik gisara, gotzainari egin hitzaldian ondokoa dugu: "[...] La seconde et très humble prière que je vous fais, c'est de soutenir ce pauvre et infortuné clergé de Soule qui est aux abois et réduit à la mendicité, et nous sommes sur le point de prandre chacun une besace pour aller chercher nostre pain partout où nous pourrons le trouver [...] TARTAS, prestre, jadis curé d'Aroue, et doyen du clergé de Soule. D'Aroue, ce 21e may 1683" (Dubarat 1895, 14-15).

(42) "Les prêtres officiant en Soule sont pour la plupart à la congrue [...] En outre, l'évêque n'a pas la nomination à tous les bénéfices de son diocèse. La plupart en Soule lui échappent et dépendent d'un patron laïc qui en use à sa guise" (Bonetti 1986, 154).

bidez ordaintzen zitzaion.⁴³ Egoera latza, beraz, apaiz zuberotarrena. Halere, salbuespena biztanle asko zituzten⁴⁴ parroketako apaiz benefiziodunak ziren; Maule, Sohüta, Barkoxe eta Domintxinekoak, esaterako (Bonetti 1986: 162). Hauen ekonomia egoera lasaia goa zen. Ez da, beraz, harritzekoa Belapeire eta Conget Sohütako erretoretza zela-eta borrokan gogor aritzea.⁴⁵

4.2.3. Marie Errecalt-en eskaera gotzainari

Vinsonek, Mauleko Larrieu doktoreari esker, Belapeire erretoreak izandako gorabehera baten berri dakar. Marie Derretal (Errecalt) jostunak, Sohütako parrokian bizi zenak, eskaera (*requeste*) zuzendu omen zion Oloroeko gotzainari, eskatuz Belapeire erretoreak pronoletan, sermoietan, ez zezala bera gehiago aipa eta gaitzerran, eta, halaber, aitortzan har zezala eta sakramentuak eman (Vinson-Urquijo 141).

4.3. Belapeire Maytie gotzainaren bikario jenerala

Belapeire “Çuberoaco official” eta bikario jenerala izan zen, Oloroeko gotzainaren ordezkaria. Noiz izendatu zuten? Tartasen *Onsa hilceco bidia* (1666) irakurri ondoren fede katolikoaren araberrako eta inprimatzeko egoki dela baieztatzen dutenen artean, “A. DE CONGET, Atarraçeco Erretor, eta çuberoa herrico Vic. Generala, eta Officiala” agertzen da. A[rnaud] de Conget-ek Juan de Sansons Oloroeko gotzainaren aginduz egin zuen irakurketa, eta inprimatzeko baimenak 1657ko data darama. Ohar bedi, bikario jeneralaren garrantzi eta zereginen erakusgarri dugula hor. Izan ere, Tartasen liburua argitaratzeko baimena Joannes apezpikuak ematen du Baionako elizbarrutiari dagokionez, D. Irumberry Nafarroa Behereko bikario jeneral eta ofizialak Akizeko elizbarrutiari dagokionez, eta A. de Conget Zuberoako bikario jeneral eta ofizialak (B. Jaureguiberry, Idauzeko eta Mendiko erretorea lagun duela) Oloroeko elizbarrutiari dagokionez.

Bestalde, badakigu Arnaud de Conget Arnaud-François gotzainaren bikario jenerala izan zela: “[...] Arnaud de Conget, ancien curé de Tardets, chanoine de Sainte-

(43) “Les habitants de Garindein réclament la suppression des prémices: cette dernière a été établie, principalement dans les endroits où les dîmes sont inféodées, pour servir à l’entretien des prêtres. Ceux de Troisvilles énoncent que le droit de prémice, droit onéreux et dont l’usage n’a été établi en faveur des ecclésiastiques que pour les indemniser de la dîme que les nobles avaient usurpée, soit supprimé en fixant aux curés une rente suivant leur état” (Bonetti 1986, 156-157).

(44) Sohüta Zuberoako herri populatuenetarikoa zen. 1820ko datuak baditugu: Barkoxe 1921 biztanle, Sohüta 1494, Santa-Grazi 1275, Muntori 1269, Maule 1054, e.a. Ik. Pierre Hourmar, “Maule eta Zuberoa XIX. mendean”, *Zuberoako Historia*, P. Bidart (biltzailea), Donostia, Gaiak arg., 229-230.

(45) Gatazka handiak izan ziren elizgizonen artean nahiz apaizen eta laikoen artean ondasunen jabetzak zirela eta. Adibiderik egokiena Urdiñarbeko *Commanderie* delakoa izan daiteke. Agustinoak ziren bertan, Orreagako monasterioaren mendeko. Egoera aldatuz, 1590ean Oloroeko gotzainak Arnaud de Maytie izendatzen du *commandeur*, eta Bordeleko Parlamentuak (1592) legeztatu egiten du bereizketa. Baina Orreagakoek ez dute halakorik onartzen. Arnaud Oihenart Zuberoako sindikoa ere izango da tartean, Orreagako kalonjeek, atzeritarrek izanik, ezin dutela Zuberoan benefiziorik eduki argudiaruz. Herritarrek ere izan zuten parte, Orreagakoek urdiñarberak eta muskildiarrek beren alde jarri baitzituzten. Azkenean Bordeleko Parlamentuak (1627) behin betiko bereizketa gauzatu du.

Auzia apaizaren eta artaldearen artekoa ere izan zirekeen: 1775ean, esaterako, santagraztarrak presuan dira erretorearekin errenta batzuk direla eta. Halako gatazkek, zer esanik ez, elizbarrutiko erlijio giroa astintzen zuten (cf. Dubarat 1887 eta Bonetti 1986, 148 eta ond.).

Engrace, était vicaire-général d'Arnaud-François de Maytie, pour la partie de la Soule" (apud Haristoy II, 160, oh.). Beraz, pentsa dezakegu Arnaud-François gotzainak (1659-81) hautatu zuela Belapeire, bere ahaidea, bikario jeneral eta ofizial izateko (Arnaud de Conget-en ondoren?).⁴⁶

Belapeire bikario jeneral eta ofizial izateak zer esanahi du?⁴⁷ XVII. mendean Oloroko gotzainak elizbarrutian bertan bizi dira, parroketara joaten dira ikustaldiak (*visites pastorales*) egitera eta aginpidea ere irabazi dute. Gotzainak aholkulariak dauzka inguruan, administrazio bat zuzentzen du. Gotzainaren laguntzaile dira bikario jenerala eta ofiziala. Talde honek Erreforma Katolikoaren aldeko lana egiten du.⁴⁸

Bikario jenerala apezzeria eta apezpikuaren aginpidearen arteko zubia da. Batetik, Zuberoako apezleriaren ordezkari da Belapeire; beragana jotzen dute arrangura, galto eta salaketekin. Baina bestetik, gotzainari eskutitzak bidaltzen dizkio, harekin bil-tzen da, haren ordezkari ere bada, Arnaud-François de Maytie Belapeireri bidali gutunetan ikusten denez:

"je receu hier vostre lettre, vous me parlés de la decime de soule et des autres affaires que mon clergé de bearn a avec celluy de soule" (ik. eransk. 2. gutuna). "lundy lon se doit ressembler a leveché" (ik. eransk. lehen gutuna).

Lanbide berezia, beraz, bikario jeneralarena. Ph. Bonetti-ren hitzetan:

Dans leurs fonctions, le contrôle épiscopal est quasi-permanent. En tant que représentant du clergé, le vicairé général de l'ex-vicomté peut dans certains cas estimer

(46) Bikario jeneralaren aginpidea izendapena eman zion gotzainarenarekin amaitzen zen oro har. Cf. *Diccionario de Ciencias Eclesiásticas*, Alonso Perujo et al., s.v. *vicario general*. Dena dela, ez zen beti hala jazotzen. Badakigu Belapeirek, esaterako, bikario jeneral izaten segitu zuela, Maytie-ren heriotzaren ondoren ere. Berdin gertatu zen Arnaud de Conget-ekin ere testuan azaldu dugunaren arabera.

(47) Gogora ditzagun Orella irakasleak (1987) Etxeparez aritzean idatzi zituenak. Donibane-Garazin bazen *Vicario Generalado de Sant Johan* izenekoa:

"[...] que tenía como fin la administración de justicia, corrección de los eclesiásticos, prohibición de juegos y otras disoluciones.

[...] Conocemos varios casos de jueces eclesiásticos que residen en el mundo vasco y que imparten justicia en asuntos aun civiles. [...] En San Sebastián y dependiendo de la diócesis de Pamplona tenemos al "oficial foráneo", juez eclesiástico dependiente del obispo de Pamplona. Existía igualmente oficial foráneo del obispo de Pamplona en Uncastillo. A este cargo ciertamente se alude cuando se cita que Bernat era "Vicario Generalado" como sustituto de don Pedro de Mendicoaga.

En el nombramiento de este cargo intervenían en primer lugar el Obispo de Bayona y en su caso el Vicario General del obispo o el Capítulo de la Iglesia Catedral de Bayona; además debían ser atendidas las exigencias del rey, ya que se le consulta en las sustitución del que ejerce el cargo, lo mismo que los privilegios de la villa y tierra de San Juan y sus presiones ejercidas por medio de sus jurados. El ámbito de actuación de esta autoridad judicial era San Juan, en su villa y tierra, y 'otros del obispado de Bayona.' (xii-xiii).

(48) "El vicario general y el oficial [...] estos ministros compartieron plenamente su responsabilidad en la empresa de la restauración. El vicario general [...] vino a ser poco a poco el representante del prelado en todo lo relativo a la jurisdicción, entre los dos no forman más que una persona moral, hasta el punto que no existe recurso de uno contra otro. Su acceso al poder quedó consagrado por las decisiones de Trento (ses. XXIV, c. XII). Pero no existe ninguna legislación uniforme que determine el campo de su autoridad en las diversas diócesis. Tampoco existe uniformidad en las atribuciones del provisor [h.d., ofiziala], jefe de lo contencioso, cuya competencia él asume muchas veces. Salvo rara excepción, estos *grandes empleados* del episcopado fueron sus fieles colaboradores" (Willaert 1976, 71).

plus légitime de passer outre les volontés de l'évêque pour soutenir l'ensemble de ses pairs. Pour prendre une image du vocabulaire courant, le vicaire général peut dans quelques circonstances se trouver pris 'entre le marteau et l'enclume'. Sa double fonction le place au point de rencontre de deux volontés opposées: celle de son prélat qui souhaite agir de plus en plus unilatéralement et celle des prêtres qui désirent participer à l'élaboration de certaines mesures (1986: 140).

Kexuak bikario jeneralari igortzen zaizkio. Ik. 1683ko eskutitza (eransk. 3. gutuna): Omizegañiako herritarrek kanpotarra den apaizarekiko duten jarrera dela eta, haren senide batek Belapeireri idazten dio laguntza eske.

Bikario jenerala, bestalde, Zuberoako erakundeetan arituko da. Jauneria, eliza eta herria biltzen dituen *Cort d'Ordre* delakoan parte hartzen du. 1520ko foruak sinatzen dituztenen artean agertzen da. 1672an, epaileen soldata erabakitzekeo Lextarreko Gortean biltzen direnen artean, Belapeire agertzen da (cf. Larrieu 1892, *tarif de justice en Soule*).

4.3.1. *Sorginkeri salaketa eta auziak*

Belapeire bikario jenerala zen sasoiari, salaketa eta heriotzak izan ziren sorginkeria eta aztikeria zirela eta. Lescar-eko elizbarrutiko ehule batek akelarre batean izana aitortu zuen; bertan, Deabruak aurpegian eta ezkerreko begian egindako seinaleez ezagut zitezkeen gizon emakume asko ikusi omen zituen. Azti eta sorginak agertzen hasi ziren edonon, eta Gaskoinia eta Akitania osoa salaketa eta epaiketez bete ziren. Pertsonen arteko gorrotoak eragiten zuen salaketa. Belapeirek berak idatzi zuenez (eta Belako Zaldunaren *Histoire des Basques*-i esker dakigunez), justizia zibilarren gogorkeriatik ihesi, Elizara jotzen zuten azti, sorgin omen zirenek barkamen eske. Zurbil eta dardaraka agertzen ziren Belapeirerengana, eta honek hobengabe zirela erakutsi behar izaten omen zien:

"Ils venaient à moi dit ce grand vicaire [Belapeire] pales, tremblants, n'osant pas dire qu'ils n'étaient pas criminels et je devais les persuader de leur innocence. Mais tous cela n'est rien en comparaison d'un autre recit de ce respectable Ecclesiastique. J'ai vu en vérité ajouter le même auteur, dans ce temps pitoyable et plein de confusion, que les maris et les femmes s'accusaient réciproquement et que les voisins se chargeaient avec tant d'animosité qu'ils en sont venus aux meurtres, surtout en Béarn. J'atteste devant le public, avec les magistrats de Mauléon, qu'ayant fait porter, par plusieurs de ces accusés des crapauds qu'ils m'avaient présentés, ils confessèrent devant les magistrats, qu'ils les avaient reçus du démon en gage de leur alliance avec lui. Pour comble d'infamie, beaucoup de femmes et de jeunes filles se sont confessées d'avoir malversé au sabbat avec Satan d'une manière si froide qu'elles en étaient glacées. Est-il possible que l'égarément de l'esprit puisse inspirer de telles imaginations?" [letra etzanaz dagoena Belapeirek idatzia da] (Belako Zalduna, BNP, NAF 20.055, 188/189).⁴⁹

Sohütan jazotako gertaera bat orduko giroaren erakusgarri bikaina dugu. Neskame batek salaketa asko egin omen zituen, bera ere sorgina zela aitortuz. Bat-batean dena gezurra zela esatean, herritarren haserrea piztu zuen. Neskamea hartu eta pla-

(49) Belako Zaldunak, bada, Belapeireren Zuberoako historiari buruzko eskuizkribuak erabili zituen. Liburuki bereko 195. orrialdean, zergak zirela eta, zuberotarren eta erregearen ordezkarien arteko gorabeherak aipatzen dira eta iturria ondokoa da: "Mem. Mss. de Bela-peyre official de Soule". Sorginkeri auzi haez, ikus Menjoulet II, 291-293, Dubarat 1892 eta Haristoy 1892.

zaren erdian herriaren kontura egiten zen suan erretzekotan zirela, Belapeire agertu ei zen. Gajoa ospitale batean bizitzera behartu zuten (cf. Menjoulet II, 292-293).

Azkenean, 1671ko urriaren 19an, Louis XIV.ak agindu zuen Lescar aldeko ehulea, sasiari su eman ziona, atzeman zezaten eta epaiketa guztiak bertan behera utz zitezten. Aztikeriaren aitzakia zela medio espetxeratu guztiak askatu egin zituzten.

4.3.2. *Maytie apezpikuaren ikustaldia (1672)*

1672an Maytie gotzaina Zuberoako eliza, apaiz eta fededunen berri jakitera etorri zen. Belapeirek frantsesez “pour servir de mémoire” utzitako idatzia Jaurgainek (1903) aurkitu eta ezagutzera eman zuen:

Monseigneur l'Evesque d'Oloron accompagné de MM. Morlas son aumonier, Delosc sous secretaire, des R.P. Bergoin et Gastelussar, jesuites missioneres, et ses autres domestiques s'estant randu au bourg de Montory le samedy 8 d'octobre 1672. M. Suhando, son promoteur, et moy Belapeyre, son vicaire general, et official en Soule, et curé de Cheraute, l'y ayans joint le mesme jour, et M. Beloscar, son greffier, le lendemain, il y auroit comancé sa visite de ce pays de Soule le lendemain neuvième et a suite [...] (1903: 26).

Urriaren 9an hasi Liginaga-Astuen eta Lextarreko elizan abenduaren 27an bukatu, Maytie gotzaina Zuberoako eliza guztietan izan zen. Bere ibilaldian egunero eliza bat edo bi ikusten zituen, eta gauetan herrietan lo egiten (askotan aitonen semeen etxeetan: Atharratzen Hegobururen etxean, Irurin Trois-Villes-enean, Ündüreifiñ Belaspect-enean, e.a.). Belapeirek eguna, ikusitako eliza(k) eta lolekua dakartza. Ikustaldiaren helburuetako bat gotzainak elizen egoera materialaren berri jakitea da; abenduaren 26a Mayतिक Garindañen eman zuen, “et dans le cours de l'examen des contes de toutes les fabriques remises à Mauléon à cause de leur longue discussion”. Ia beste hilabete bat gehiago ere egon zen Maytie Zuberoan:

Et les affaires ayant esté bien réglées au possible Monseigneur d'Oloron s'est retiré de Mauléon dans son palais épiscopal le 23 janvier 1673.

Signé: Belapeyre (1903: 27).

4.3.3. *Urđiñarbeko ospitalearen errenten inguruko prozesua (1679-1682)*

Belapeirek Urđiñarbeko ospitaleko⁵⁰ *commandeur*-aren aurka izandako prozesuaren berri damaigu Dubarat-ek (1887: 85-87), bikario jeneralak berak frantsesez utzi-

(50) Urđiñarbeko ospitalearen buru izatea Orreagako kalonje bati zegokion (1592an independentzia lortu baino lehen, behintzat). Honi *commandeur* deitzen zitzaion eta ospitaleari *commanderie*. Hura Orreagako monasterioko priore-nagusiak (*prieur-général*) izendatzen zuen eta guztiz haren mendeko zen. *Commandeur*-ak hiru parrokia eta haien *anexe*-etako errentak jasotzen zituen, besteak beste (Muskildi eta Urđiñarbe; Idauze eta Mendi; Bildoze eta Garindañe). Urđiñarbeko *commandeur*-ak eskubide garrantzitsuak zituen Zuberoako erakundeetan: gobernatzaila, Oloroeko gotzaina edo bikario jenerala ez zeudenean berari zegokion Zuberoako Estaruen (h.d. Ordako Gortearen) lehendakaritza; gainera, Lextarreko Gorteko epaile zen. Ez zuen apaiz lanik egiten: parroki eginbideak Muskildiko erretoreari zegozkion (Urđiñarbe Muskildiren *annexe*-a zen). XI. mendearen amaiera aldera sortua, ospitalea zen, h.d. erroremesen babesleku. Baina Belapeireren garairako, egia esan, ez du ospitale lan handirik egiten. Errentetatik ezer gutxi jasotzen dute behartsu eta erroremesek, eta ospitalea Donejakue bide nagusitik, h.d. Donapaleutik Donibane-Garazira doanetik, kanpo dago. Cf. Dubarat 1887, 17-19.

tako idazki batez baliatuz. Belapeireren testu hura ere eskaintzen du, gainera.⁵¹ Urdiñarbeko ospitalea, Orreagako ospitalearen mendeko aspaldidanik, bere buruaren jabe dugu Bordeleko Parlamentuaren 1592ko arrasta dela medio.⁵² 1673-1690 bitartean Sans de Bonnacaze⁵³ da *commandeur*. 1592ko arrastaren arabera, ospitalearen errentak partitzeko hiru urtetik behin administratzaileak izendatu behar dira; errenta guztietatik *commandeur*-ak 280 libera jasoko ditu urtero, gainerakoak erromesen eta behartsuen janarietarako, eta ospitaleko eta hiru parrokiatarako eraikinetan behar diren konponketak egiteko erabiliko da. Baina, banaketa egin ordez, *commandeur*-ak errenta guztiak bereganatzeko ohitura zuen garai hartan. Belapeire ez zegoen ados eta, behartsuen interesak defendatu nahian, nonbait, bi administratzaile izendatzera bultzatu zuen Lextarreko Gorteko *arropa luzeko ordezkaria* (edo *lieutenant de robe longue*), Hegoburu. Arnaud de Béhéty eta Jayme de Jaury izango dira administratzaileak, baina Sans de Bonnacaze *commandeur*-ak aurreko egoerari eutsi nahi dio, eta hiru urte iraungo zuen prozesua hasi zen.⁵⁴ Lextarreko Gortea eta Guyenne-ko Gortea Bonnacaze-ren aurka agertu ziren, baina honek de Bouillon kardinala, Frantziako *grand aumônier* zena, bere alde jartzea lortu zuen. Kardinalak Urdiñarbeko ospitalearen administratzaile izendatu zuen Bonnacaze. Baina Belapeire ez zegoen geldirik, Parisera joan eta bertan aritu zen luzaz prozesua irabazteko ahaleginetan. Azkenean, 1682aren uztailaren 24an erregearen *conseil privé* delakoak behin betiko arrasta ematen du: aurrerentzean Bonnacaze-k banatu egin beharko ditu errentak.⁵⁵

4.4. De Salettes gotzaina eta Belapeire ofiziala

Belapeire⁵⁶ Maytie apezpikuarekin ondo konpondu zen, nonbait. Arnaud-

(51) Cf. Dubarat 1887, 251-260: "Mémoire d'Athanase de Belapeyre, vicaire général de Soule sur les origines d'Ordiap et le procès de Bonnacaze de 1682. Arch. B.-P., G. 226". Vinson-ek ere badakar prozesuaren berri (cf. Vinson-Urquijo 141).

(52) Oloroeko gotzainak, ospitalea bereganatu nahirik, Arnaud de Maytie (h.d. geroago Arnaud I.a gotzaina izango zena) izendatu zuen Urdiñarbeko *commandeur*. Orreagako ospitaleak ez zuen onartu halakorik. Baina Bordeleko Parlamentuaren arrastek (1592koak eta ondoren 1623koak) banaketa legez-tarzen dute. Handik hara Urdiñarbeko ospitalea ez da Orreagako ospitalearena izango, baina, errenta bikainak jasotzen dituelarik, bi mendeetan zehar prozesu anitz izango dira hauen inguruan (cf. Dubarat 1887, 53 eta ond.).

(53) Arnaud François Maytie apezpikuaren aginduz *Arima penitentaren occupatione devotaq* (1672an inprimatuko zena) irakurri ondoren, 1668an, inprimitzeko egokia dela baieztatzen duten bi elizgizone-tako bat Sans de Bonnacaze da, Mauleko erretorea (*aip. lib.* 20-21).

(54) Belapeire ofizialak sutsuki jardun bide zuen prozesuan. Basile de Bonnacaze, Sans-en anaia eta abokaturia, Mauleko epaileei bidalitako gurtun batean, kexatu egiten da Belapeirek jo zuela adieraziz. Bestalde, Belapeire gaizki esaka aritu zen, Bonnacaze-ren alde agertu ziren Louis XIV erregearen eta de Bouillon kardinalaren aurka, aipatu abokatuaren esanetan (cf. Dubarat 1887, 86 eta Vinson-Urquijo 141).

(55) Cf. Dubarat 1887, 250-251: "Arrêt du conseil privé qui condamne Sans de Bonnacaze et le réduit à la portion congrue. Obtenue par Athanase de Belapeire, vicaire général de Soule, le 24 juillet 1682. (Arch. B.-P., G. 224)".

(56) Belapeirek *Çuberoaco Official* sinatzen du (cf. Alonso Perujo et al., s.v. *oficial, oficialidad*: "en Francia se da en la actualidad [1885] el título de *oficial* al Vicario general"). Bera bikario jenerala eta ofiziala zen aldi berean. Beste elizbarruti batzuetan bikario jenerala eta ofiziala bereizten ziren, lehenengoari *jurisdicción voluntaria* delakoa zegokiola eta bigarrenari, *jurisdicción contenciosa* delakoa. Egia esan, bere ardurapean elizbarruti osoaren zatia baino ez zuenez, ez zegoen bi epaileren beharrik.

Apezpikua, oro har, ez dago ofizial nahiz bikario jenerala edukitzera behartua, "mas todos los autores convienen generalmente en que el Obispo está obligado á establecer un vicario: [...] 3º [...] cuando

François hiltzean (1681), ofizial izaten jarraitu zuelarik,⁵⁷ arazoak izan zituen M^{sr} de Salettes haren ondorengoarekin. Arrazoiak ez ditugu zehazki ezagutzen, baina gotzainaren eta ofizialaren arteko ezinikusia sortu zen. 1685ean gotzainak Belapeire kendu egin nahi izan zuen ofizialgotik:

Le sieur de Bellapeyre appela comme d'abus de sa destitution [dio Larrieu doktoreak eskuartean zuen dokumentuak], & comme c'estoit longtemps avant la declaration de mil sept cens, & que celle de Louis XIII sur ce sujet n'auoit pas été enregistrée au Parlement de Guienne [hots, Bordeleko Parlamentuan], Monseigneur l'Euêque d'Oleron y perdit son procez avec depens & le sieur de Bellapeyre fut maintenu dans son employ d'official (*Procez Verbal de l'Assemblée Générale du Clergé de France*, Parisen izana, 1705. urtean; eskuizkribu bilduma; cf. Vinson-Urquijo 141).

Gorago (ik. 48.oh.) aipatua dugu gotzainaren eta bikario jeneralaren artean ez zela bata bestearen aurkako errekurtsorik, pertsona moral bakarra osatzen zutela. Egia esan, oro har, bikario jeneralak gotzainen laguntzaile zintzo izan ziren (Willært 1976: 71). Aipagai dugun arazoan, Belapeirek Bordeleko Parlamentura jo zuen:

Comme l'archidiaconé de Soule était un bénéfice spécial, dont la collation appartenait au roi de France, Belapeyre fit appel de la décision épiscopale devant le Parlement de Bordeaux qui cassa la sentence comme d'abus et maintint Belapeyre dans ses fonctions qu'il garda, non sans soulever de nouveaux conflits (Laborde 1925: 15).⁵⁸

Aipatutako *procez verbal*-aren arabera, auzia irabazi ondoren Belapeire bere kasa aritu zen lanean Zuberoako eliza administratzen, eta gotzainak berriro auzitara eramane zuen; baina Belapeire hil egin zen:

Le sieur de Bellapeyre enflé de ce succès ne garda plus aucune mesure & se donna la liberté d'exercer indifferemment la jurisdiction gratuite et contentieuse jusques la que Monseigneur l'Euêque d'Oleron ayant interdit un ecclesiastique pour crime, le sieur de Bellapeyre leua l'interdit, fit beaucoup d'autres actions aussy hardies et alla meme jusqu'à donner des dispenses qui ne pouuoient être accordées que par le pape. Ce qui obligea Monseigneur l'Euêque d'Oleron de l'attaquer de nouveau; & pendant qu'il le poursuiuait viuement, le sieur de Bellapeyre estant venu à mourir, toutes poursuites cesserent (cf. Vinson-Urquijo 141).

Zernahi gisaz, Ph. Bonetti-k erakusten duenez, arazoa ez zen Belapeire eta gotzainaren arteko borroka hutsa. Bordeleko Parlamentuaren erabakiaren ondoren, Charles

hay en una diócesis diversos idiomas y varios usos, el Obispo debe establecer vicarios en los diversos puntos en que hay un idioma ó ritos particulares" (cf. Alonso Perujo et al., aip.). Zuberoaren berezitasunak eskatzen zuen, bada, ofiziala, eta XVI. mendearen hasieran ezarri zen herrialdeko eliz-administrazioaren buru bikario jenerala (cf. Menjoulet II, 293).

(57) "Vicaire-général de M^{sr} Arnaud François de Maytie, ses fonctions lui furent conservées par nomination du chapitre, le 7 juillet 1681" (Dubarat 1887, 86).

(58) Clément-Simon-ek ere (212) eskaintzen du Belapeire eta gotzainaren arteko gorabeheren berri: Athanase, dit de Bèlapeyre [...] il eut de vifs démêlés avec son évêque, Charles de Salettes, et se maintint dans ces dignités, contre l'agrément de ce prélat, par autorité du Parlement. C'était un homme d'énergie et de grande instruction. Tant qu'il vécut, il empêcha la suppression de l'officialité de Soule qui fut détruite après sa mort, au grand désavantage du pays.

de Salettes-en erantzuna etorri zen; *Assemblée du Clergé de France* delakoaren aurrera deitzen du Belapeire:

M^{sr} l'évêque d'Oleron a parlé d'un procès qu'il a contre le sieur Athanase de Bela-Peyre, prestre au sujet de l'officialité dont il l'a destitué. La compagnie a résolu qu'il donnera ses mémoires à Messieurs comme des plaintes des provinces qui en rendront compte à l'Assemblée (Bonetti 1986: 142).

Bonetti-ren arabera, ofizialaren inguruan Zuberoako apaizeria eta fededunak bil-tzen dira: ohar bedi probintzia kexatzen dela ("plaintes des provinces"). Maytiek Belapeireri 1695ean bidali eskutitzean agertzen denez (ik. eransk. 4. gutuna),⁵⁹ gotzainarekiko gorabeheretan bikario jeneralaren aldeko da Maytie kalonjea ("vous ne devés pas douter que je ne sois celuy qui m'interesse le plus en tout ce qui vous regarde"). Gutun berean azaltzen da apezpikuak ez duela onartzen bikario jeneralaren ordenantza bat, eta berak ezarri eta aldatu nahi dituela (parrokia eskoletako) irakasleak. Gotzaina bere aginpidearen aldeko borrokan ari da, bada.

Gainera, Laborde-ren arabera (1925: 15-16), zuberotar apaizak izan ziren, bereziki Pierre de Chamalbide (promotorearen ordezkaria), Belapeire *Catechima* idaztera bultzatu zutenak. Apaizek ez zuten apezpikuarengana jo, ofizial zuberotarraren inguruan batu ziren, protestanteekiko 1590eko arazoetan Arnaud de Maytie zuberotarraren inguruan (eta ez Claude Régin gotzainarenean) bildu ziren bezala (cf. Bonetti 1986: 63 eta 142). Mende bat igaro da bi ekintzen artean, eta elizbarrutiaren batasunak ez dirudi benetakoa. Zuberotarrek beren kontuak beraiek garbitu nahi dituzte, gotzainarengana jo gabe. Apezpikuak ezin zuen, jakina, halakorik onartu. Erreforma Katolikoa elizbarrutian ezarriko bada, batasuna behar da, aginpide indartsu eta bateratzailea. Baina zuberotarrak 'zuberotar' dira lehenengo, eta ez dute erraz onartzen beren lurraldea Oloroeko elizbarrutiari atxikita egotea.⁶⁰

Belapeire hiltzearekin ez da ezer konpontzen, eta XVIII. mendean zehar hainbat eztabaida izango da Oloroeko apezpikuaren eta apaiz nahiz fededun zuberotarren artean.⁶¹ Eta gotzainak ez du aurrean izango gizabanakoa, Belapeire bikario jenerala,

(59) Gutunaren zati bat eskaintzen du Bonetti-k (1986, 141); ez oso zehazki ("ny votre ordonnance" ezabatzen du, e.a.). *Maitie* batek sinatzen du; Bonetti-ren ustez, Jacques de Maitie da gutunaren igorlea.

(60) Cf. Ph. Bonetti 1986:

Il semble que le *Pays* reste la dimension géographique majeure. Ils sont souletins avant d'être diocésains (143).

Les souletins, tan prêtres que fidèles, ont mal supporté le centralisme diocésain voulu par les prélats oloronais. La conscience d'appartenir à une entité très précise — le *pays* — les a empêché de raisonner en terme d'unité diocésaine. Un blocage paraît se constituer dans l'application de mesures épiscopales dès que l'uniformité d'action des prélats est confrontée à un particularisme souletin. Il serait trop simple de réduire ce verrou à des simples querelles de clocher. Il traduit simplement une constante de l'histoire des mentalités de la France d'Ancien Régime. On est basque, béarnais, breton ou normand avant d'être français (144).

(61) 1724an Santa Graziko ospitaleko ondasun eta errenta guztiak Oloroeko apaizgaitegi sortu berriari atxikitzen dizkio Joseph de Revol apezpikuak. Zuberotarrek ez dute onartzen halakorik. Beren buruan geografía unitate oinarritzkoa Zuberoa da, ez elizbarrutia. Zuberoako errentak bertakoentzat nahi dituzte. Beste adibide bat: Oloroeko Kapituluaren ordezkaritza egokia eskatzen dute zuberotarrek. Kapituluak sei mila libera jasotzen ditu Zuberoatik. Beraz, Mauleko diputatuaren arabera, "il est juste qu'il [Zuberoak] ait le privilège d'avoir trois basques souletins dans le corps dudit chapitre" (cf. Bonetti 1986, 143).

apaiz multzoa baizik. Erreforma Katolikoaren ezarpena porrot egiteko arriskuan da; ez dago Elizako hierarkiaren mailen artean harreman egokirik: apaizen parte hartze-ko gogoan aurrean, gotzainaren aginpide ikaragarria altxatzen da (Bonetti 1986: 143-147).

Belapeire hil eta gero, Oloroeko gotzainak (gorago aipatutako *procez verbal*-ak dakarrenez) ez omen zuen nahi ofizial berririk aukeratu. Zuberotarrek ofiziala izenda dezan eskatzen diote. Bitartean, Zuberoa Bordeleko Parlamentuaren mendetasunetik Pabeko Parlamentuarenera igaro zen, eta Charles de Salettes gotzainak ez zuen ofizialik nahi izan, Pabeko Parlamentuak bere erabakia onartu zuelarik (Menjoulet II, 330). Apezpikuak ez du nahi haren gogoaren aurka ari daitekeen zuberotar ofizialik. Eta, bide batez, Zuberoako apaiz eta fededunek kexuak agertzeko zeukaten bide nagusia mozten du.

Menjoulet-ek Belapeire 1695an hil zela baieztatu arren,⁶² Athanasek 1696ko apirilaren 2an sinatzen ditu katiximaren II. partearen sarrera nahiz liburu amaierako oharra. Laborde-k dio 1696an hil zela (1925: 15). Dena dela, Sohütako herriko etxean ediren idazkiaren arabera, 1698ko martxoaren 10ean zendu zen (Davant 1996: 64). Aipa dezagun, bestalde, Clément-Simonek (212, 3. oh.) Belapeireren hilburukoa izan zuela eskuartean, 1693ko martxoaren hamarrean eгина.

5. Belapeireren histori idazlanak

Belapeire gizon ikasia zen. Teologian batxilerra.⁶³ Eliz-zuzenbidea ezagutu behar-ko zuen ofizial, hots, elizako epaile izateko.⁶⁴ Aita Jacques-ek bezala garaiko gertae-rez idazteko ohitura zuelarik, bere gain zuen ofizialgoak lekuko bikain bihurtzen zuen, ezpairik gabe.

Dubarat-ek (1887: 87) Belapeireren bi ataleko idazki bat aipatzen du. Lehenengo atalean Zuberoaz orokorrean ari da, baina testu hau galdu egin da.⁶⁵ Bigarreanean ofizialak Urdiñarbeko ospitalearen sorrerari buruzko bere iritzia agertu eta *commandeur*-

(62) "Il mourut, en état de révolte contre son évêque, dans le cours de l'année 1695, au moment où le pays de Soule venait d'être soumis au parlement de Pau. M. de Salettes refusa, malgré les instances des Souletains, de donner un successeur à Béla-Peyre et la cour de Pau reconnut son droit à cet égard, par la raison que, depuis la réunion, elle pouvait connaître des affaires ecclésiastiques de la Soule, aussi bien que de celles de la partie béarnaise du diocèse" (Menjoulet II, 330).

(63) Belapeire Tolosako unibertsitatetik "Theologian Bachelier" atera zen. Garai hartan unibertsitatean egin zitezkeen ikasketen multzoa *Studium generale* deitzen zen. *Universitas*, berriz, osagaien multzoa zen, hots, batxiler, lizentziatu eta doktoreak. Frantzian baziren hainbat teologi-fakultate ("sacra theologiae Facultas") garrantzitsu, Parisen (Sorbona), Orleáns-en, Bordelen, Tolosan. Tolosan unibertsitateari jesuiten ikastetxea atxeki zitzaion (XIII. mendetik aurrera erlijiosoen ikastetxeak unibertsitatean sartzen dira, apaizen gogoaren aurka) eta fraideak, domingotarrak bereziki, ziren irakasleen artean nagusi (cf. Willaert 1976, 193 eta ond.).

(64) Bikario jenerala izateko baldintzen artean: "(...) 3º Que sea doctor ó licenciado en Derecho canónico ó en Teología, ó de otra manera sea idóneo en la ciencia jurídica" (Alonso Perujo et al., s.v. *vicario general*).

Ciertamente no erráramos demasiado, si dijéramos la necesidad de tener *licentia ubique docendi in utroque iure*, impartida por una facultad en derecho, para poder ejercer este cargo (Orella 1987, xiii).

(65) Lehenengo atalaren berri Belapeirek berak damaigu bigarreanean: "[...] comme j'ay déjà dit dans mon 1er liure chap. 9 art. 4 [...]"] (259), "[...] comme je l'ay raporté cy dessus dans la vie d'Etienne de Mauléon Evêque d'Oleron [...]"] (259).

aren aurka izandako prozesuaren berri damaigu. Dubarat-ek bigarren atal hau eskaintzen du (1887: 250-260). Idazkiak erakusten duenez, Belapeirek Zuberoako elizaren historiaz bazuen berririk: Zuberoa garai batean Akizeko elizbarrutiaren mende egon zela aipatzen du (bere ustez lapurreta zela medio) eta baita ondoren Oloroeko elizbarrutiari atxikia izan zela ere (“sa matrice eglise”); Oloroeko gotzain izan zen Etienne mauletarraren bizitzaz ere ari da.⁶⁶ Urdiñarbeko ospitalearen historia ezagutzen du: nola aspaldi Orreagari zegokion (252), Arnaud de Maytie izan zela *commandeur* XVI. mendearan amaieran eta Bordeleko Parlamentuaren 1592 eta 1623ko arrastek ospitalea Orreagaren mendetik askatu zutela (253), zein izan zen 1592ko arrastak egin zuen errenta banaketa (253-254), etab. Dubarat-en hitzetan, “un excellent travail” (88).

Clément-Simon-en arabera (212, 3. oh.), hilburukoan Athanasek bere iloba Jean de Bélagrâce teologi ikasleari eskatzen dio Zuberoari buruzko bere idatziak, berak “Une histoire et bonnes remarques sur la nation basque et le présent pays de Soule” deitzen dituenak, inprimaraz ditzala. Clément-Simon-ek dio, nahiz eta zenbait autorek aipatu duen, ez dela lan hau aurkitu ahal izan. Gorago esan dugunez, Belako Zaldunak erabili zituen Belapeireren eskuizkribuak; 1671ko sorginkeriaren inguruko gorabeherak aipatzean, esaterako.

Egia esan, Gérard de Bela-ren ondoren Belatar gehienek izan zuten idazteko ohitura, baita gerlari izan zirenek ere. Jacques, Belapeireren aita, eta XVIII. mendeko Belako Zalduna izan dira idazkirik garrantzitsuenak utzi dizkigutenak, baina Belasorhuetako Isaac, bere seme André eta honen seme Philippe, Bélapey-tarrak, Belapeire, Bélaperitz-tarrak, denek zeuzkaten familiaren liburuak eta gertaera historikoez idatzi zuten. Clément-Simon-en hitzetan, “Le château de Chéraute renfermait les véritables archives de Soule”. Han ediren zituen Clément-Simon-ek Belako Zaldunak euskaldunen historia idazteko erabili zituen paperetatik gehienak (214).

6. *Catechima laburra* (1696)

6.1. Protestanten katiximak

Protestanteak katolikoen aitzindari⁶⁷ izan ziren: 1522tik aurrera Luther-ek aginduta hainbat saiakera argitaratu ziren (cf. *DTC* 1907); Luther-en katixima txikia eta

(66) X. mendean eliz erakundeak laikoan mende agertzen dira Frantzian. 978an Guillaume Sanche Gaskoiniako dukea *episcopus vasconiae* da; Akize, Aire, Baiona, Lescar, Oloroe eta Bazas-go elizbarrutiak administratzen ditu. Baina 1056ko Tolosako kontzilioak bere buruaren jabetza berreskuratzen dio elizbarruti bakoitzari. Mauleko Etienne izendatzen dute Oloroeko apezpiku. Berak lortuko du Zuberoa Oloroeko elizbarrutiaren barnean izatea (1058). “On ne connaît qu’obscurément les divers incidents d’un fait si remarquable” (Dubarat 1888, 47). Amat, Etienne-n ondorengoa, Akizeko gotzainaren aurka borrokatu zen. Gregorio VII.ak Zuberoa Oloroeko elizbarrutiaren baitan gera zedila onestea lortu zuen Amat-ek (Bonetti 1986, 48 eta ond.).

(67) “Les protestants avaient mis au point, pour diffuser la foi nouvelle, une série de petits ouvrages faciles à lire et destinés à convaincre. L’un des plus célèbres, mais l’un des plus radicaux aussi, fut la *Brève instruction chrétienne* que Zwingli publia à Zurich en novembre 1523. Luther rédigea un Grand et un Petit catéchismes, maintes fois réédités [...]. Il y eut aussi l’extraordinaire diffusion de la littérature de propagande religieuse, vendue sous le manteau par des colporteurs, qui *sous couleur de piété, a séduit l’âme confiante des personnes simples*, comme le dira la Préface du catéchisme romain [...]” (Loew eta Meslin 1978, 286-287).

handia 1529an kaleratu alemanieraz eta edizio asko izan zituzten; Calvin-ek bi katixima idatzi zituen (1537 eta 1542), frantsesez (*DTC* 1909). Moldiztegiak baliatzeaz gain, protestanteen berrikuntza izan zen herriak ulertzen ez zuen latinarekin batera lekuan lekuko hizkuntzak erabiltzen hastea. Calvin-ek irakasle eta ikaslearen arteko elkarrizketa moduan antolatzen du bere katixima. Metodoa ez zen berria, baina ahaztuxea zuten garairako. Protestanteen ekarria ondokoa izan zen, bada:

[...] ce qui était nouveau et inédit c'était la composition et la diffusion parmi le peuple d'un petit manuel imprimé en langue vulgaire, où la doctrine était présentée avec brièveté et simplicité, plutôt par interrogatoires et réponses que par un discours continué tout d'un fil, pour employer la formule d'un vieil auteur (Laborde 1925: 7).

6.2. Fededunen heziketa katolikoan artean. Frantzia

Erreformaren indartzeak katolikoak mugiarazi zituen eta mota guztietako katiximak ugaldtu ziren protestanteei aurre egiteko, Alemanian, Frantzian, e.a. (*DTC* 1913-1917). Canisius ospetsuak hiru katixima idatzi zituen, bakoitza jakintza maila bati egokitua. XVII. mendearen amaieran Frantzian argitaratu katixima askoren egitura Canisius-en liburuetan oinarritzen da.⁶⁸

Gotzain eta apaizek erdi ahaztuta zeukaten herria hezi beharra eginbide nagusitzat eman zuen Trentoko Kontzilioak.⁶⁹ Hargatik, kristau ikasbide bat idazteko agindu zen, hainbat naziotan dotrina erakusteko erabiliko zen liburua. 1563tik aurrera idazten aritu zen taldeak ez zuen bukatu ahal izan Kontzilioaren amaiera baino lehen, eta Pio IV.ak bere gain hartu zuen jarraipenaren ardura (25. lan-saioa).

Azkenean, 1566an argitaratu zuen Erroman Pio V.ak *Catechismus Romanus* deitua izan dena, Kontzilioaren agindupean egindako dotrina: *Catechismus ex decreto concilii Tridentini ad parochos Pii V jussu editus* (in-folio).⁷⁰ Dotrina liburu moderno guztien

(68) "La plupart de ceux [katixima frantsesak] publiés à la fin du XVIIe siècle s'inspirent du schéma de Pierre Canisius qui avait publié coup sur coup en 1555-1557 un *Catechismus minimus*, un *Catechismus minor* et une *Somme de la doctrine chrétienne*, et comportent trois parties bien distinctes correspondant à une catéchèse progressive" (F. Lebrun 1980, 162). Beraz, zenbait katiximak hiru zati izango ditu, haur txikiarentzat lehenengoa, gazteentzat bigarrena (7, 8 urte ingurukoentzat, esaterako) eta apaizentzat eta gehiago sakondu nahi dutenentzat hirugarrena. Ez da halakoa Belapeirerena.

(69) Cf., adibidez, Sauvage 1963, I, 336 eta ond. Italian bazen erlijio gaien inguruko ezjakintasunaren aurkako kezka. Milanen sortu eta laster hedatu zen Kristau-Dotrinaren Konpainiak eskolak sortu zituen haurrentzat. Ondoren, Trentoko Kontzilioan, 5. lan-saioan (1546) irakaspenaz eta predikatzeaz arituko dira: teologia ikasketak bultzatu behar dira; gotzainen eginbide nagusia predikatzea da; apaizek igande eta besta-egunez predikatu egin beharko dute.

Hamazazpi urte geroago, 24. lan-saioan gai beretara itzuliko dira: apezpiku eta apaizek kristau-doktrina azaldu edo, gaitasunik ez badute, azalaraziko dute, gutxienez igande eta jai-egunetan; oraingoan haurren heziketaz arituko dira bereziki. Italiako katekesi-mugimenduaren oihartzuna dira, nolabait, irakaspenaren inguruko dekretuak. Kontzilioaren ondoren, gorago aipatu Konpainiaren eskolak asko ugaldtu ziren, batez ere, Milango Carlos Borromeo ereduako artzapezpikuaren arrangurari esker.

(70) Trentoko Kontzilioko partaideak banandu zirenean, benetako argitalpen egitasmoa aurkeztua zuten. Lehenik burutu zen liburua katixima izan zen (1566). Ondoren *Breviario* delakoa (1568) eta *Misal*-a (1570) ateratu ziren. 1592an *Vulgata* delakoaren testu zuzendua argitaratu zuten. Hurrengo egitekoak liburu hauek hedatu eta erabilaraztea izan zen. Cf. H.J. Martin 1969, I, 10.

oinarrian dago, eta apaizentzat prestatutako kristau-dotrina osoaren azalpen laburtua zen. Ondoren, herri xeheari zuzendutako galdera-erantzunez osatu esku-liburu errazagoak ondu beharra zegoen.

Italian XVI. mendean katekesi-mugimenduak indar handia izan zuen, baina besterik esan behar da Frantziar. Erlijio-guduek ez zuten lagundu, jakina, eta XVII. mendearen hasieran egoera ez zen txalotzeko modukoa (Broutin 1956: I 28 eta ond.). Baina XVII. mendean, bereziki zenbait elizgizon handiri esker (Vicente de Paul, Bourdoise, Olier, de Bus, e.a.)⁷¹ egoera orokorra aldatu egingo da: "Un intenso movimiento catequístico sacudirá a Francia durante el siglo XVII" (Sauvage 1963: I 410). Italiari jarraituko zaio, eta Carlos Borromeo izango da katekesi iraultzaren eredu.

Irakaspenen behar gorriaren kontzientzia agertzen da Frantzian, herriaren ezjakintasuna eta protestanteen katekesi zaletasun nabarmena direla medio. XVI. mende amaierako probintzi-kontzilioek dotrina irakasteko agindu zuten, Trentoko katixima gomendatuz. Gotzainak, estatu sinodalen bidez, eta argitaratu ostean apaizen artean banatu zituzten dotrina-liburuak zirela medio, irakaspena zabaltzen saiatu ziren.

Frantziako elizbarrutietan, XVII. mendearen bigarren erdian hasi ziren haurrei katixima sistematikoki irakasten. Autun-go barrutian, esaterako, 1652an de Ragny apezpikuak haurrei igandero irakaspenak egiteko agintzen du (Delumeau 1973: 244). Aurrerantzean Autun-go zenbait apezpikuk isunak ezarriko dizkie katixima irakasten ez duten apaizei. Santu guztien egunetik ekainaren 24a arte irakatsi behar zuten, igandero eta "ordurik egokienean". 1690ean, oraindik, elizbarrutiko apaiz gehienek ez dute katixima azaltzen Abendu-aldiko nahiz Garizumako egun batzuetan baizik. Bestalde, gurasoak ere gogatu behar izan ziren, mehatxuak ere tartean zirela, haurrak katiximara bidaltzera. Umeak eta zerbitzariak ikastera igortzen ez zituzten aita-amek ez zuten aitortzeko nahiz jaunartzeko aukerarik izango. Delumeau-k azpimarratzen duenez, katixima irakasteko ohitura oso emeki indartu zen:

Estos hechos [Autun-goek] nos demuestran hasta qué punto la enseñanza del catecismo era una práctica nueva y de qué modo conmocionaba los hábitos del clero parroquial y de los fieles (Delumeau 1973: 245).

Beraz, dotrinaren irakaspena pixkanaka zabaldu zen. Zenbait ohitura hedatu ziren:

Los manuales de pastoral y los tratados de aquel tiempo concuerdan al describir la manera cómo se daba casi universalmente el catecismo. Se daba en la Iglesia, después de misa o de vísperas, según la comodidad, y se invitaba a él no sólo a los niños, sino también a las personas mayores. Estas últimas estarán en el fondo, y se evitará preguntarles, si no se está seguro de su conformidad, para no arriesgarse a humillarlos delante de los niños (Sauvage I: 449/450).

(71) Vicente de Paulek misioak bultzatu zituen. Bourdoise-k S. Nicolás du Chardonnet-en elizgizonak katekesirako prestatu zituen. S. Sulpice-ko erretore zen Olier apezgaiez baliatu zen inguruko auzoetan katekesi sare bat hedatzeko. Cesar de Bus-ek "doctrinaires" direlakoak sortu zituen, h.d., zeregin nagusitzat dotrina irakastea zuen ordena berria.

Katiximek kristau dotrinaren laburpena eta azalpena dakarte. Ulertzen ez dituelako, misterioitsu agertzen zaizkion zeremoniak adierazi egin behar zaizkio herriari:

Il faut expliquer les actes qui entourent le culte afin de leur conférer une valeur théologique et missionnaire qui se surimpose à celle rituelle et semi paganisante dénoncée par le concile de Trente (Bonetti 1986: 115).

Kristauaren fedeari indarra, *sinesgarritasuna* eman behar zaio, dotrinaren hainbat puntu zehazki adieraziz. Horregatik kristau ikasbideak bakun eta gardenak izango dira. Egituraketa garbia, irakurketa errazteko modukoa. Lekuan lekuko hizkuntzaz egindako dotrinak bultzatuko dira katolikoen artean ere. Euskal Herriari dagokionez, kristau ikasbide ugari agertzea ez da harritzekoa, euskalki eta azpieuskalki desberdinen multzoa kontuan hartzen badugu.⁷² Dotrinetan erabili hizkera, herriak darabilenetik hurbil, erraza izango da, eta azalpenak garbi eta sinpleak, herritarrek jasotzeko modukoak.

6.3. XVII. mendeko frantses katiximak

Trentoko katiximak eta, batez ere, Belarminorenak izan zuten oihartzuna XVII. mendeko frantses katiximetan, ez hainbeste Canisiok (Fdez. Magaz 1968: 16). Edukia, egitura, idazlea eta hartzailea kontuan izanik, hiru multzotan sailka daitezke garaiko kristau-ikasbideak.

1. Eskola-katiximak eta parrokia-katiximak. “Petites Écoles” direlakoetan (ik. 6.5.1 eta ond.) irakasteko esku-liburuak, irakurleei zegokien legez, labur eta errazak ziren, eta, ardura, idazleen izena ez zen ezartzen. Hauekin oso loturik agertzen zaizkigu parrokia-katiximak. Zenbait izen aipagarri dira: Cesar Bus, San Vicente de Paul (*Le petit Catéchisme de la Mission*, 1640), Jacques Olier (erretore honek taldea osatu zuen katixima irakas zezaten), Adrien Bourdoise (Saint-Nicolas du Chardonnet parrokiako erretore ezagunak hainbat dotrina-liburu idatzi zituen), e.a.

2. Elizbarruti-katiximak. Eskola katiximak aitzindari izan ziren eta esku-liburu xehe haietara jo zuten apezpikuek argi bila, Trentoko Katixima egokitu egin behar baitzen herriarengana iristeko modukoa izan zedin. Beren gain zuten zamak ez baitzien astirik uzten, ez dira asko elizbarruti-katixima beren eskuz idatzi zuten apezpikuak.⁷³ 1670. urtea arte apezpiku gutxik ezarri zuen elizbarruti-katixima (“pour être seul enseigné dans la diocèse”). 1670tik aurrera ugaltzen hasten dira.⁷⁴ Trento,

(72) “Gure artean hain Kristau Ikasbide asko argitaratu bada, herri bakoitzak erabiltzen duen euskarari egokitzeko gurariak eraginda izan da, batez ere. Badago herri bat, aldi batez behintzat, bere dotrina ukan zuena; eta bailarak, ugari” (Rementeria 1975, xx).

(73) “Sus cargas pastorales no les dejan el reposo que su composición requiere. Un buen ejemplo nos lo ofrece Richelieu. La calma que le procuró el destierro de Aviñón le permitió pensar en el alimento espiritual de sus sacerdotes y fieles, para los que escribe *L’Instruction Chrétienne*” (Fernández Magaz 1968, 18).

(74) Sauvage-ren arabera (1963, I 445), “penetrar en el campo de los *manuales* de catecismo del siglo XVII es aventurarse en una selva aún inexplorada”; “en el siglo XVII los catecismos se multiplican en Francia, quizá con exceso” (I 446). Frantses katiximen zerrenda eta sailkapenak aurkitzeko, ik. E. Mangelot, *Catéchisme sarrera*, DTC II, 1895-1968 zutabeak; Hezard, *Histoire du catéchisme depuis la naissance de l’Eglise jusqu’à nos jours*, Paris, 1900, eta R. Girault, “Quatre siècles de catéchisme”, in *Lumière et Vie*, 35, 1957 (543-569).

Canisius eta Belarmino itzultzen dira (Sauvage I, 446). Claude Joly Agen-go apezpikuaren *Les Devoirs du Chrétien* (1672) esku-liburuak itzal handia lortu zuen.⁷⁵ Bossuet-en liburuaz beherago jardungo dugu; Belapeirek idatzitako katiximaren bigarren partea, izan ere, gotzain ezagun hark ondutakoaren hirugarren atalaren (“Traite des Festes & autres solennitez de l’Eglise”) itzulpena baita.

Gehienetan apezpikuak testua idatzarazi egiten zuen eta ondoren aztertu, onetsi eta ezarri, idazlearen izena gehienetan ixilpean geratzen zelarik. Zernahi gisaz, aipagarri da Le Puy-ko apaizgaitegiko zuzendaria, Charles Louis de Lantages, 1674tik aurrera Le Puy eta Clermont-eko elizbarrutietan irakatsi zen *Le grand Catéchisme de la foi et des moeurs chrétiennes* idatzi zuena.

3. “Catéchismes privés” direlakoak. Atal honetan, La Salle-k bere ikasleentzat idatzi lanak edo jesuitenak sar daitezke, esaterako. Claude Fleury ezaguna dugu (*Catéchisme historique, contenant en abrégé l’Histoire Sainte*).

Laster ahaztu zuten elizbarruti-katiximen idazleek norentzat ari ziren, eta laburpenak egitea beharrezko gertatu zen. Canisius-ek argitara zituen hiru katiximen ildotik, esku-liburu mailakatuak agertzen dira: jakintza maila desberdinei dagozkien hiru katixima batzen dira liburu bakarrean. Halakoa da, besteak beste, La Rochelle, Luçon eta Angers-eko apezpikuek elkarrekin argitaratzen dutena, hiru gotzainen izena dela-eta *Catéchisme des Trois Henri* (1676) deitua.⁷⁶

Elkarren ondoan zeuden elizbarruti batzuetako apezpikuen batasun ahalegina aipagarria da. 1676an Saintes eta Périgueux-en esku-liburu bera kaleratu zuten. Urte berean hiru Henri-ek batera argitaratu katixima aipatu berri dugu.

Iturri beretatik edaten dutenez (aipatu diren Trento, Canisio, Belarmino) antzekotasun asko aurkitzen dira frantses katiximetan. Mendearen bigarren erdian hainbat esku-liburuk ospea lortu eta garaikideengan eragingo du. Zenbait apezpikuk beste elizbarruti bateko liburua hartuko du berean erabilia izan dadin. Dena dela, oro har, bertako testua izatea nahiago da. Bossuet-ek bere liburuari ezarri “Avertissement” delakoaren hasieran honela dio:

Il y a long-temps qu’on nous demande de tous costez & de toutes les Paroisses, que selon l’exemple de la pluspart des Evesques, nous ayions aussi à donner à nostre Diocese un Catéchisme un peu plus ample & plus expliqué que celuy dont on s’est servi jusqu’à present.

(75) Cf. Broutin I, 287 eta ond. “[...] certains manuels connaissent un grand succès et son adoptés par de nombreux diocèses soit voisins, soit éloignés. Il en est ainsi du catéchisme d’Agen de Claude Joly (1677) adopté par de nombreux évêques du Sud-Ouest, de celui de Meaux de Bossuet (1687), de celui de Bordeaux de Bazin de Bezons (1704), et d’autres. [...] Mais il arrive aussi qu’un nouvel évêque, ne partageant pas les idées de son prédécesseur, s’empresse d’interdire le manuel qu’il trouve en usage et d’en faire publier un nouveau, souvent en copiant plus ou moins ouvertement celui d’un autre diocèse” (F. Lebrun 1980, 163).

(76) Honako hiru atalak ditu: “Petit catéchisme ou abrégé de la doctrine chrétienne pour l’instruction des petits enfants” (28 orrialde), “Catéchisme ou doctrine chrétienne pour l’instruction des jeunes gens qui se disposent à leur première communion” (94 orrialde), behin 7 edo 8 urte betez geroz ikasi beharrekoa, eta “Catéchisme ou doctrine chrétienne” (382 orrialde), gehiago jakin nahi dutenentzat eta, bereziki, apaizentzat.

Testu berean, Bossuet-ek Fleury-ren katiximaz baliatzeko aholkatzen die apezai, beren buruak jazteko. Eta “elizbarruti” katiximez gain, Trentoko katiximaren ildoari jarraituz, zenbaitetan aski luzeak diren erretoreei zuzendutako testuak ere argitaratzen dira (cf. Sauvage I, 448).

6.4. XVI eta XVII. mendeetako katiximak Euskal Herrian gairi

Erabiliaren erabiliaz edizio asko galdu egin direla kontuan izanik⁷⁷ (cf. Mitxeleena, *HLV*, 63-65 eta H.J. Martin 1969: 789), Euskal Herria bere baitan hartzen zuten elizbarrutietan Trentoko Kontzilioaren ondorioz argitaratutako lehen euskal katixima katolikoak,⁷⁸ XVI eta XVII. mendeetakoak, aipatuko ditugu ondoren.⁷⁹

1. Calahorrako elizbarrutiari dagokionez, ezagunak dira bi apezpikuk, Don Pedro Manso-k 1600. urtean eta Don Pedro Lepe-k 1698an, agindutako Konstituzio Sinodalak, herrialde bakoitzeko euskaraz idatzitako dotrinak inprimatzeko aginduz.⁸⁰ Pedro Manso gotzainaren aginduz Betolazak dotrinaren itzulpena egin zuen (*Doctrina christiana en romance y basquençe*, Bilbo, 1596).⁸¹ Kapanagak Ripaldaren

(77) Iparraldeari dagokionez Iraultzaren ondorioz galdu ziren asko eta asko: “les livres de piété et en particulier les catéchismes furent aussi de pauvres victimes sacrifiées par la Terreur; les autorités révolutionnaires les condamnèrent au bûcher et voilà pourquoi les livres d’église antérieurs à la Révolution sont chez nous une denrée assez rare et par suite précieuse” (Laborde 1925, 22).

(78) Euskaraz idatzitako dotrina protestantea da Joannes Leizarragak, Kalbinoren irakatsiekin, ondu zuena: *ABC, edo Christinoen instructionea* (La Rochela, 1571).

(79) XVII. mendeko Pariseko liburugintza aztertu duen H.J. Martin-en arabera, 1643-1665 bitartean katixima liburu ugari kaleratzen da (1969, 619-620). Baina produkzio hori anarkikoa zen, nolabait. Ugaltzen ari ziren karitatezko eskoletan dotrina erakusten zen. Kongregazio eta misioak beren liburu bereziak zabaltzen saiatzen ziren. Mendearan amaierakoa da katixima sistematikoki erakusteko benetako ahalegina. Egoera hobetzeko, irakastea bateratzeko, gotzainek elizbarruti-katiximak ezartzen dituzte; hauetatik asko Parisen inprimatu zituzten (1969, 789). Joseph de Revol-ek 1706an damaio barruti osoko lehenengo kristau-ikasbidea Oloroeko elizbarrutiari.

Martin-en arabera, “la plupart de ceux qui sont parvenus jusqu’à nous, et qui se présentent sous l’aspect de volumes in-12 ou in-8° de plusieurs centaines de pages, restent des livres du maître, à l’intention des catéchistes —plus encore que des catéchisés— sauf peut-être dans le cas des Nouveaux Convertis. Mais ce fait n’exclut pas que les catéchisés aient pu avoir entre les mains des impressions —bien plus minces celles-là: feuilles de catéchisme dans la région de Mons qu’il fallait rendre aux prêtres à la fin de chaque semaine; *petits catéchismes* que les prêtres du diocèse de Meaux recommandaient de conserver soigneusement lors de la première leçon en les distribuant; ou encore minces livrets précédés d’un alphabet qui étaient imprimés pour les fidèles du même diocèse” (1969, 790).

“Dotrinak, testua elkarrizketa eran tajaturik, abadeentzat, batez ere, inprimatzen ziren, eliztarrei esanera errepikatu edo kantatu eragiteko” (Altzibar 1992, 40).

(80) Kristau ikasbideak inprimarazten dituzte, “en lenguaje acomodado a las Provincias”, “para que los curas tengan cartillas en la lengua propia de cada provincia” (1600). Ez dago kristau ikasbiderik “que uniformemente pueda servir en todas las tierras, en donde se habla este idioma, por la mucha diferencia que ay del Vazquence de unos lugares a otros”; horregatik agintzen da “que se haga una breve explicación de ella, por persona docta, en cada una de aquellas partes, en donde es comun, y sin obice alguno el Idioma Vazquence” (1698). Cf. Rementeria 1975, xviii.

(81) Egungo edizioak: *Euskera* 1986 (511-526), faksimile edizioa; Mitxelenarena, *BAP* 1955 (83-100) nahiz *ASJU* 1955 (52-60). Harrigarria da, eta J. de Urquijori ere hala iruditzen zitzaion, Betolaza (1596) eta Kapanagaren (1656) dotrinaren arteko beste liburu inprimaturik ez ezagutzea (Altzibar 1992, 42).

dotrinaren itzulpena egin zuen, jatorrizko testuarekin batera argitaratu zutelarik (*Exposición breve de la Doctrina christiana*, Bilbo, 1656). XVII. mendekoak dira bizkaieraz idatzitako “Viva Jesús” hitzekin hasten dena⁸² eta Nikolas Zubiarena (Donostia, 1691).⁸³

2. Iruñeko elizbarrutian erabiltzeko atera zen Sancius de Elso-ren *Doctrina Christiana* gazteleraz eta euskaraz (Iruñea, 1561). Ez da alerik aurkitu ahal izan.⁸⁴ Badakigu Martín Yáñez de Arrietak 1609an Ripaldaren itzulpena prestatu zuela, gipuzkeraz; baina diru kontuak zirela medio ez zen argitaratu.⁸⁵ Beriainen *Doctrina christiana*, elebiduna, 1626an atera zen Iruñean.

3. Baionako elizbarrutiak bazituen, XVII. mendean, zenbait katixima euskaraz idatziak. Materre frantziskotarraren *Doctrina christiana* (Bordele, 1617) aipatu behar da lehenik, Axularren baimena izanik 1623an arrainprimatu zena. 1693ko edizioak Duronea apaizak gehitutakoak daramatza.⁸⁶ Silvain Pouvreau, Materre bezala Euskal Herritik kanpo jaioa zenak, Richelieu-ren *L'Instruction du Crestien* dotrinaren itzulpena ondu zuen: *Guiristinoaren Doctrina*, Paris, 1656.⁸⁷ Argaingarats-ek bertsoz idatzi zuen *Devoten Breviarioa*-ren amaieran (Baiona, 1665), “Doctrina Christiana” dator;⁸⁸ zoritxarrez amaiera falta zaio ezagutzen den ale bakarrari.⁸⁹ Bestalde, XVII. mendearen azkenean, Léon de Lalanne Baionako gotzainak beste dotrinatxo bat idatzarazi zuen, euskaraz.⁹⁰

4. Akizeko elizbarrutiaz den bezanbatean, ez dugu ezagutzen XVI. eta XVII. mendeetako euskarazko dotrinarik. 1745 inguruan, Luis-Maria de Suárez d’Aulan Akizeko gotzainaren aginduz *Catichima edo fediaeren eta guiristino-eguien explicacione laburra* atera zen (Vinson-Urquijo 60. a), “choila haren Diocesa gucian eracaxia içaiteco”. Dotrinarekin batera argitaratutako manamenduan (1740-03-02), go-

(82) Cf. Mitxelena, “Textos vascos antiguos. Un catecismo vizcaíno del siglo XVII”, *BAP* 1954 (85-95).

(83) José de Lezamiz-en *Vida del apóstol Santiago* (México, 1699) liburuan datozen zatiei esker ezagutzen dugu Zubiaren katixima (apud Mitxelena, *HLV*, 65, 10. oh.). Betolaza, Kapanaga, Zubia eta Arzadunen dotrinez ik., besteak beste, *Altzibar* 1992, 40 eta ond.

(84) “Más adelante, una provisión fechada a primeros de 1608 de don Antonio Venegas de Figueroa, obispo de Pamplona, asegura que la doctrina se ha hecho imprimir en vascuence y en las demás lenguas que se usan en este obispado”, Mitxelena, *HLV*, 63.

(85) Cf. S. Insausti, 1958, “El primer catecismo en euskera guipuzcoano (?)”, *BAP* 14 (78-83).

(86) *Bouqueta Lore Divinoena bereciac eta Duronea apezac Aita Materren liburuari emendatnac*, Baiona, 1693. Urquijoren liburutegian bada ale bat.

(87) Katixima hau erabilia izan zen Baionako elizbarrutian, zeren Jean d’Olce Baionako apezpikuairen baimena baitarama, 1655ekoa (Lalonde 1925, 9, 3. oh.).

(88) Rementeria-k dioenez, “[...] edozeinbat debozio-liburutan ere agertzen da Kristau Ikasbidea, haien zati bat bezala; eta, alderantziz, Kristau Ikasbide asko debozionario batez osatua agertzen zaigu” (1975, xx). Bigarren aukera honen adibide Materrearen katixima da, batez ere 1693ko edizioa (h.d. Duroneak gehitutakoak dakartzana).

(89) Cf. Vinson-en faksimile ed. (Donostia: Hordago, 1978; lehenengoa: Chalon-sur-Saône, 1910). Ikus Vinson-en “Avertissement” (ii) eta “Doctrina Christiana” (94 eta ond.).

(90) *Doctrina Christiana Bayonaco Leoni illustrissimo eta reverendissimo Ipizpicuaeren manuz bere diocesaico eguina. Bayonan, Antonio Fauvet, Gure imprimatçaillea baitban*. 36 orrialde baino ez ditu (in-4°) eta mende amaierakoa izan behar du zeren Léon de Lalanne 1688-1700 bitartean izan baitzen apezpiku (cf. Laborde 1925, 10 eta oh.).

tzainak adierazten du apaizek eta herritarrek aspaldidanik zutela dotrina hau eduki-
tzeko gogoia.⁹¹

6.5. Katixima Oloroeko elizbarrutian

Frantziako hegomendebaldean, Oloroeko elizbarrutia protestanteen Erreformaren eraginpean sartu ziren lehenetakoa izan zen. 1539-1555 bitartean Gérard Roussel —Calvin-en laguna— dugu gotzain. Nafarroako Margaritak, Albret-eko Henri II.aren emazteak, ezarri zuen apezpiku. Haurren heziketak asko kezkatzen baitzuen, Calvin-en antzera, katixima bat idatzi zuen (*Familière exposition du symbole, de la loy et oraison dominicale, en forme de colloque*), 1550ean Sorbonne-k gaitzetsia (Laborde 1925: 7-8).

Zuberoan ere protestanteek hartu zieten aurre katolikoei: Jakes Buztanobi zuberotarrak 1626 eta 1631k mugatzen duten tarteko urteren batean argitara zuen egun galdutzat jotzen den euskal dotrina bat.⁹²

Katolikoez den bezanbatean, Trentoko Kontzilioaren ezarpena berandu gertatu zen elizbarrutian. Ez zen bertan dotrinarik agertu eta aldameneko elizbarrutietako liburutxoak erabili ziren, ziurrenik (Laborde 1925: 10). XVII. mendearen amaieran agertzen dira bertan bereziki erabiltzeko idatzitako lehenengo katiximak (1686koa eta Belapeirerena hain zuzen). Bestalde, *Catechima laburra* (1696) zuberotarrentzat idatzia da, ez elizbarruti osoarentzat. 1706koa, Joseph de Revol gotzainarena, da Oloroen lehenengo elizbarruti-katixima.

6.5.1. Charles de Salettes-en ordenantzak (1686). Parrokia-eskolak

F. Charles de Salettes gotzainak sinodora bildu zituen 1686an bere apaizak. “Il y publia, sous forme d’*Instruction*, une ordonnance synodale, où l’on traite des vertus et des devoirs du prêtre, soit dans la vie privée, soit dans les fonctions de son ministère” (Menjoulet II, 317). Ehun orrialde ditu agiri luze honek, eta lau zatitan dago egitura-tuta.⁹³ “Des Ecoles” kapituluan (*tit. 2, chap. 5*) beren parrokitan eskola publikoak ezarrazteko agintzen die apaizei; haietan, irakasleak ikasleei nagusiki kristau dotri-

(91) “Hartacotz manatzen tugu ertor eta Bicari guciac, eta ganneratico gure autoritatiaren pian populien instrucioniaz cargatiac direnac, catichima haur choilqui, eta berce guciac utziric, eracax edo eracaxaazi deçaren [sic] parropietan eta herietan, eta hori eguinen da hanbatenaz guehiago fruturequin, cenbatenaz baita desiratia aspaldian arçainez eta populiez” (164).

Darabilgun alea Bonaparterena zen eta egun Chicagoko Newberry Library-n da. Gasteizko Filologi eta Historia Fakultatean den mikrofilmeaz baliatu gara. Collins-en katalogoan 1297. zenbakia darama. Aleak hasierako lau orrialdeak falta ditu, baina Vinsonek deskribatzen duen 1786ko edizioari dagokio (cf. Vinson-Urquijo 60. c), itxura guztien arabera. Bestalde, Collins-en katalogoan 1298. zenbakia ere katixima bera da (hau ere 1786koa).

(92) P. Urkizuren arabera (1989, 36-37), “bere euskal dotrina hura, xubereraz inprimatutako lehe-na izango zena, seguruen, ez da oraingoz inondik agertzen, edo hobe esan, ez guk, ez Haag, frantses protestantismoaren ikerle handiak [*La France protestante*, 2. arg., Paris 1886] ez dugu inon bere urratsik aurkitu”.

(93) Titre I “Des Devoirs des Curés, Vicaires & autres Ecclesiastiques, envers Dieu, & eux-mêmes” (1-22), II “Des Devoirs envers leurs Parroissiens” (23-70), III “Des Devoirs des Curez Envers leurs Egli-ses” (71-80), IV “De Plusieurs Chefs Importans qui concernent la Discipline Ecclesiastique” (81-100). Pabeko Udal liburutegian den aleaz (Ee 2655) baliatu gara.

na irakatsiko die. Beste kapitulu batean (*tit. 2, chap. 1*) agintzen da apaizek igandero egin beharko dutela pronoa, eta igande eta festetan dotrina irakatsi. Bestalde, astean zehar ikasitako dotrina esanaraziko diete apaizek haurrei. Cf. Belapeireren 1693ko maiatzaren 27ko ordenantza, frantsesez, *Catechima laburra*-ren hasieran.

Haurren erlijio heziketa apaiz eta maisuen eginbeharra izan zen, bada. Katiximaren hartzaileak haurrak eta zerbitzariak ziren, batez ere. Gotzainek apaiz eta maisuak elkarlanean jarri zituzten, haurrek meza eta gainerako kristau ekintzetan parte hartzeko gutxieneko gaitasuna izan zezaten. Pronoan eta dotrinan eskaintako irakaspenak eskolan osatzen ziren, zuzenean, katixima irakasten baitzen, eta zeharka, eskola hauen izaeragatik.

Izan ere, “*petites écoles*” direlakoetako maisuak elizak ezarritako zenbait baldintzaren pean arituko dira:⁹⁴ erlijio katolikoaren ekintzekiko errespetua bultzatuko dute ikasleengan (Bp I, 168); mezetara, prozesioetara joaten erakutsiko diete (Bp I, 10); elizan direnean jokaera eredugarria izango dute maisuek. Erlijio heziketari garbi lotzen zaizkion ekintzez gain (meza, otoitzak, aitortza,⁹⁵ jaunartzea), irakurketa eta idazketa lantzen ziren, baina hauetan ere erlijioaren inguruko adibideak eskaini behar zizkien irakasleak (François de Revol-en ordenantzetan hala agintzen da XVIII. mendean; cf. Bonetti 1986: 118). *Catechima laburra*-ren hasieran datorren ordenantzan garbi adierazten du Belapeirek eskola hauen izaera:

Enfin qu'en toutes choses, ils travaillent avec plus de soin à leur avancement spirituel, qu'à l'étude des lettres (Bp I, 10).⁹⁶

Irakasleek eliz-agintarien onespena behar zuten izan. Eta apaizek, eta bereziki zinegotziek, bultzatu behar zuten eskola hauen ezarpena. Eskola hauek herritarrek ordaindu behar zituzten eta, batez ere, katolikotu berriak (“*nouveaux convertis*”) zeuden herrietan bultzatzea komeni zen, kalbinismoari aurre egin behar baitzitzaion. Zuberoan Pierre de Chamalbide, promotorearen ordezkoa, da Belapeirek emandako ordenantza (1693-05-27koa) bete dadin ahalegindu behar dena. Sohütan ez da oraindik eskolarik ezarri eta Chamalbidek Jacques d'Aroix zinegotzi eta diputatuari ezar dezatela agintzen dio:

néanmoins ledit Jurat ni ses successeurs n'ont tenu aucun conte d'y obéir, non plus que ceux de diverses autres Paroisses dudit país (Bp I, 13-14).

(94) Ikus *Catechima laburra*-n datorren “Profession de Foy” (I, 176), irakasleok egin beharreko zina, Eliza Katolikoaren barrutitik saihesten den dotrina oro (bereziki Luther eta Calvin-enak) gaitzetsiz. Gainera, beren lanean jarraitzeko urtero lortu beharko dute Elizako agintarien baimena (Bp. I, 10).

(95) “Quand les Enfants doivent préparer le Sacrement de Confirmation, les Regens les y doivent préparer par des instructions particulieres, & les mettre en état de répondre sur le Catechisme precedant. Ils doivent aussi instruire particulièrement sur le Baptême, dont ce Sacrement confirme la grace, & puis leur apprendre ce que c'est que la Confirmation” (*Catechima laburra* I, 175).

(96) Cf. Lebrun 1980: “Cette esquisse [La Rochelle-ko apezpikuaren 1710eko gomendioetan agertzen dena] des devoirs d'un bon maître n'évoque que la seule instruction religieuse. [...] L'apprentissage de la lecture et de l'écriture pour elles-mêmes est non seulement accessoire, il peut être dangereux, si par exemple curés et maîtres ne prennent garde à ce que leurs élèves ne lisent pas chez eux de mauvais livres, tels que seraient, précise l'évêque de La Rochelle, des livres hérétiques ou des livres déshonnêtes, comme romans, comédies et semblables [...]” (165).

Arazoak izan ziren, bada, eskola hauen sortzean. Ziurrenik, parrokiek ez zutelako bere gain hartu nahi irakaslea izateak zekarren zama ekonomikoa. Dena dela, notario aktetan eta ezkontza erregistroetan, sinatzen dakitenen kopurua handituz doa XVII eta XVIII. mendeetan Zuberoan, Bonetti-ren arabera.⁹⁷ Eta alfabetatze maila hazkor horrek erakutsiko luke jendea eskoletara joaten zela. Beraz, katoliko zahar eta berriek beren erlijioaren oinarritzko egien ezagutza lortzeko aukera izan zuten eskoletan.⁹⁸

6.5.2. Oinarrizko ikasketak Frantzia XVII. mendean

Herriaren alfabetatzearen eta eskolaren historia Erreforma / Kontra-Erreforma borrokari loturik azaldu behar da. Erreformazaleak izan ziren aitzindari, baina katolikoak azkar asko jarraiki zitzaizkien.

Erreformak irakurtzen jakin beharra plazaratzen du, ahoz-ahoko hedapenaren orde, norberak Liburura zuzenean jo beharra. Beraz, jendea eskolatzeko, Erreformazaleek eskolak sortzen dituzte. Inprentak liburua demokratizatu egin du, eta irakurketa eginbide espirituala da. Handik hara idatzia nagusitzen da mundu modernoan.⁹⁹

Katolikoek ere parrokia-eskolak ezartzeari ekingo diote (cf. Sauvage I, 453-487). XVII eta XVIII. mendeetako estatutu eta ordenantzetan eskolak behin eta berriro aipatzen dira. Haurraren gaitza ongia baino errazago sustraitzen dela azpimarratzen da, eta baita haurtzaroan jasotako irakaspenen garrantzia ere. Bi helburu gurutzatzen dira: haurraren ortodoxia katolikoa sartzea eta, manu bakunez osatu morala barneratuz, gizarte jokabidea arautzea (gurasoekiko begirunea izaten irakatsi, gaitzari ihes egiten, ohitura garbiak izaten, etab.).

Eskolak Elizaren mendeko dira. Zein da, ordea, Estatuaren jarrera? Monarkia ez da eskolez arduratzen. XVI eta XVII. mendeetan, haren egiteko bakarra heresiaren aurkako borrokan katolikoan alde agertzea izan zen. Azkenean Baliogabetze Ediktuaren 7. artikulua eskola protestanteak debekatzeko ditu. 1698ko *Déclaration* baten ondoren, intendenteek epaile bezala hartuko dute parte eskola arloan. Baina, XVIII. mendean zehar, gotzaina eta apaiza intendentea baino gehiago kezkatzen dira oinarrizko heziketaz. Badu, gainera, Estatuak eskolen aurkako arrazoirik: jendea letretara bide-

(97) Cf. Bonetti 1986, I, 120-121: "[...] il semble que les régents aient difficilement accepté la pression que le corps ecclésiastique exerce sur le contenu de leur enseignement et le contrôle clérical sur leur mode de vie.

Cependant cette algarade ne paraît pas en mesure de diminuer le rôle effectif joué par les petites écoles. A la fin du XVIIIe siècle, le nombre de personnes sachant lire et écrire rapporté à celui des personnes ayant souscrit un acte notarié ou ayant signé le registre des mariages, a triplé pour les hommes et doublé pour les femmes comparativement à la situation existante au début du XVIIe siècle. Ainsi 25% des hommes signent le registre à l'occasion de leur mariage alors que 5% des femmes sont en mesure de la faire."

(98) Lebrun-en arabera, dena dela, "si les petites écoles du siècle des Lumières ont contribué à l'instruction élémentaire des jeunes Français et, secondairement, des jeunes Françaises, il est beaucoup moins sûr qu'elles aient joué le rôle pourtant primordial, voire exclusif, que leur assignaient évêques et curés, à savoir le prolongement et l'approfondissement de l'enseignement du catéchisme" (1980, 167).

(99) "Luther rend nécessaire ce que Gutenberg a rendu possible: en plaçant l'Écriture au centre de l'eschatologie chrétienne, la Réforme fait d'une invention technique une obligation spirituelle [...] Au Moyen Âge, même la culture savante est toute pénétrée d'oral; à partir du XVIe siècle, même la culture populaire est dominée par l'écrit" (Furet eta Ozouf 1977, I, 71).

ra daiteke, Estatuaren ondasun iturburu diren nekazaritza eta merkataritzaren kalte-
tan; irakurtzen eta idazten jakiteak gizarte hesiak ireki ditzake.¹⁰⁰

Elizak goitik behera eragiten duen bezala, hiri eta herri komunitateek behetik
gorako indarra egiten dute eskolen sorreran. Oro har, XVII. mendean hirietan gerta-
tzen da eskolen ugaltze nagusia, eta XVIII.ean herrietan. Irakasleek eliz-agintarien
onespena behar bazuten ere, herritarren ordezkariak egiten zuten aukeraketa, gehie-
netan. Eskolak ezarriko baziren, haurrei ikasketak emateko borondatea behar zen
izan, goitik etorritako eskaintzari behetik etorritako eskaera gehitzea. Parrokia asko
eta askotan, Zuberoan ikusi dugunez, ez dago haurrak eskolatzeko gogorik ez irak-
asleei ordaintzeko dirurik.

Lehen mailako eskolek ez zuten talde homogeneous osatzen, ez baitzegoen inola-
ko eskola-legedi baturik. Ikasketen iraupena, edukia, metodoak, irakasleen gaitasuna,
e.a. aldatu egiten ziren batetik bestera.¹⁰¹ Katiximaz gain, irakurtzen, idazten eta oina-
rrizko ariketa aritmetikoak egiten ikas zezakeen haurrak; aipatu ikasketek hiru maila
desberdin osatzen zituzten.¹⁰² Barzuek irakurtzen baino ez zuten ikasten. Nahiz eta
ezagutza beretan izan oinarri, idaztea irakurtzea baino zailagoa zen, luma eta gainera-
koak eskatzeaz gain benetako ariketa teknikoak baitzen (ik. Agirre 1997: 71). Salbatze-
ko Jainkoaren hitza irakurtzen jakin behar zenez, herri xeheak irakurtzen ikasi behar
zuen, baina ez idazten. Irakurtzea erlijioari, moralari zegokion; idaztea besterik zen.

Ordenantza eta gainerako eliz-legeetan, sexua baztertzeko ahalegin ikaragarria
agertzen da: mutilek (irakasle gizon batekin) eta neskek (emakumezko batekin) gela
desberdinetan ikasi beharra nahitaezko baldintza da; etxean neska-mutilek ezingo
dute elkarrekin lo egin, ez eta gurasoekin ere; etab. Bestalde, nesken eskolaztea biga-
rren mailakotzat jotzen denez (irakurtzen ikastea nahikoa dute), mutilak dira ikaste-
ko aukera duten bakarrak eskola bat baino eskain ez dezaketen herrietan.¹⁰³

(100) "[...] nombreux sont les administrateurs —intendants notamment— qui, se faisant l'écho de
la pensée des Lumières, dénoncent l'inutilité et le danger de l'instruction élémentaire des classes popu-
laires" (Lebrun 1980, 166).

(101) "La prépondérance de l'enseignement religieux et le contrôle constamment exercé par l'Eglise
représentent le seul facteur d'unité. Dans la plupart des écoles, les régents pratiquent une méthode
individuelle dont l'emploi est légitimé par le rassemblement d'élèves d'âges différents, l'irrégularité de
la fréquentation scolaire et la rareté des manuels. [...].

Tandis que les maîtres ecclésiastiques reçoivent une initiation pédagogique dans les noviciats des
congrégations, les laïcs se bornent généralement à effectuer un stage pratique auprès des régents qui les
ont formés" (Léon 1967, 45).

(102) Ikasle aurreratuenek latin pixka bat ere ikas zezaketen, ikastetxeetarako igarotzea errazteko.
Dena dela, kontuan izan behar da, garai hartan, aipagai ditugun eskolak eta ikastetxeak ez zirela proze-
su beraren bi maila, zeharo bereizita zeuden bi mundu baizik. "Petites écoles" direlakoetan oinarritzko
ikasketak osatu zituenak ez zuten ikastetxeetan ikasten jarraitzen.

(103) "Les objectifs de l'enseignement élémentaire tendent cependant à se laïciser et, au cours du
XVIIIe siècle, plus particulièrement après 1750, quelques moyens de formation technique s'offrent, dans
les villes, aux anciens élèves des petites écoles" (A. Léon 1967, 46).

Aipamen berezia merezi dute Jean-Baptiste de la Salle-ren eskolek: ikasketa bereziak jasotzen dituz-
te irakasle gaiek, egun osoan jardungo dute irakasten, ikasle talde homogeneous irakaspen bera jasotzen
dute elkarrekin (ez banaka banaka), etab. Ikasleak kristau on bihurtu eta salbatzen laguntzea da xedea,
baina "déjà, l'accession des pauvres à la lecture et à l'écriture est plus explicitement pensée en termes
d'insertion sociale, et de bien public" (Furet eta Ozouf 1977, 93).

6.5.3. *Belapeireren katixima* (1696)

Zuberoan apaiz gehienek beren betebeharrak egiten ez dituztenez,¹⁰⁴ Belapeirek 1693-05-27ko deklarazioa (frantsesez idatzia) eta 1695-10-20ko ordenantza (euskaraz idatzia) ezartzen ditu, eta *Catechima laburra*-ren hasierako orrialdetan argitaratzen, apaizei beren eginbeharrak gogorarazteko. Belapeirek berak idatzitako dotrina erabili beharko dute apaiz zein irakasleek. *Catechima laburra* euskaraz idatzi du (“en langue Basque, vulgaire du présent país”) Trentoko Kontzilioaren ildoari jarraituz (“Concile de Trente, sessio 5. cap. 2 & sess. 24. cap. 4 et 7”). Belapeirek agintzen die “Herri hontaco erretor, edo Vicari orori, Jesus-Christen dotrina uscaraz eracax eta enthelega eraci diecen bere Parropiacoer”. Apaizek aurretik prestatu beharko dituzte erakutsi beharrekoak, besteak beste, “amorecatic uscaraz onsa ecin minçatciaren penac guibel” ez ditzan lan horretatik.

1693ko martxoaren 10eko hilburukoan, Belapeirek adierazten du bere euskal dotrinari ez ziola Oloroeko apezpikuak (Charles de Salettes) baimena sekula eman nahi izan, bien arteko arazoak zirela medio.¹⁰⁵ Gotzainaren eta ofizialaren arteko borroka areagotu egin omen zen Belapeirek euskaraz idatzitako dotrina aurkeztu zuenean.¹⁰⁶ Azkenean, 1696an inprimatu zuten, gotzainaren onespelik gabe: ez dauka *Catechima laburra*-k izenburuan ohikoa zen “X apezpikuaren manuz” (frantsesez, “par le commandement de Monseigneur [...]”, “par l’Ordre de Monseigneur [...]”) edo antzekorik; ezta katiximen hasieran ezarria agertzen den gotzainaren mandement-a ere. Gorago aipatu denez, Pierre de Chamalbide eta beste apaiz zuberotar batzuk bulzatu zuten Belapeire katixima idaztera (Laborde 1925: 15-16).

1693rako idatzia zuena *Catechima*-ren lehenengo partea zen: kristauak sinetsi, eskatu, egin eta hartu behar dituenak, hots, dotrinaren oinarritzko irakaspenen azalpena. Bigarrena, festa nagusiez ari dena, 1695aren urrian prestatzen ari zen oraindik. Izan ere, *Catechima laburra*-ren hasieran datorren 1695eko ordenantzian, ondokoa idatzi zuen Athanasek:

[21] [...] gomendatcen dericiegu cerbutcha citeyen, cien urgazteco eta concencien arhinceco aguer dericiegun Catechisma labur honçaz, çoïn onhezten baducie, agüian horrec gogaturen gutu emaitera herri honi, çonbait besté lan, haren hobena gatic adelatcen duguna, Gincoac [22] hala nahi badu, Besta saintietan gaignen.

(104) “[...] la plupart des Curés dudit país obmettent toûjours de répandre ces consolations salutaires à leurs peuples, parce qu’ils n’ont jamais eu le soin de faire établir des Maîtres d’Ecole dans leurs Parroises, pour disposer d’avance les enfans chaque semaine d’apprendre le Catechisme, distribué pour le Dimanche en suivant, pour le reciter publiquement dans l’Eglise” (Belapeire I, 8).

“[...] bihotz min handi bateki ikhouston dugu, batciec [hau da, apaiz batzuek] bekhan eta herabereki Catechima eracasten diela, eta bestéc eztiela houra behinere aipatcen” (Belapeire I, 19).

(105) Apud Clément-Simon 1894-1895, 212, 3. oh. 1693ko maiatzaren 27ko *Declaratio*-an, idatzi duen katiximaz ari da Belapeire: “... la connaissance de ses Saints Mysteres, compris au Catechisme du present Diocese, que nous avons composé en langue Basque, vulgaire du present país” (Bp I, 8-9).

(106) Bonetti-ren hitzetan, “l’opposition est accentuée en 1686 par le fait que le vicaire général présente un catéchisme en langue basque” (1986, 141). 1686an? Ordurako Belapeirek katiximaren lehenengo partea idatzia ote zuen? Bonetti-k, bestalde, ez du iturririk aipatzen.

Aurretik izan zen beste euskal dotrina bat Zuberoan. 1695eko ordenantzan bertan, Zuberoako apaiz gazte batek (“bere lanian icena gorde diana” I, 21) euskarara itzultitako *Catechima* (1686) aipatzen du Belapeirek, apaiz zuberotar gehienek gaitzetsia. Ofizialaren ustez, autoreak huts asko egin ditu hala dotrina azaltzerakoan, nola euskara erabiltzean.¹⁰⁷

6.5.4. *Joseph de Revol-en katixima* (1706)

Laster ordezkatu zuten *Catechima laburra*,¹⁰⁸ gotzaingora igo berria zen Joseph de Revol-ek Oloroeko barruti osoan erabiliko zen lehenengo kristau ikasbidea argitaratu baitzuen 1706an.¹⁰⁹ Berak idatzi zuen, herritar gehienek ulertzen ez zuten frantsesez, eta euskara eta biarnesera itzularazi (Menjoulet, II, 335-336). Euskal itzulpena Jacques Maytie¹¹⁰ egin zuen, Oloroeko katedraleko kalonje eta Zuberoako bikario jeneralak.¹¹¹ Euskarazko itzulpenak ondoko izenburua du (apud Vinson-Urquijo, 142):

Catechima / Oloroeco Diocezaren / cerbutchuco / ecinago Ylustre eta oboragarri / Messire Joseph de Revol banco / Apezcupiaren manuz eguina. / Eta Zuberoa herrico uscaldumen / amorecatic uscarala utzulia Messire / Jacques de Maytie Oloroeco Calon- / giaz eta hanco Vicari Generalaz / {Pauven}, Jérôme Dupoux, 1706. [In-12]

(107) Vinson-ek (41) dotrina hau Belapeireren aipamenagatik bakarrik ezagutzen du. Biarnoko moldiztegien historia idatzi zuen Louis Lacaze-k eta Xavier Lavagne-k aurkitu ahal izan duten katiximari zaharrena *Catechima laburra* da (cf. Lavagne 1980).

(108) “J’ai entendu dire [idazten du Vinsonek], mais je n’ai pu vérifier le fait, que, dans l’édition originale du *Catéchisme* de Revol (n° 44 ci-après), il se trouve une défense expresse d’enseigner celui de Belapeyre” (Vinson-Urquijo, 142).

Joseph de Revol apezpikuaren 1706-9-13ko ordenantzari, katiximaren aurretik doanari, hasierako orrialdea(k) falta zai(zki)o Bonaparteren alean (cf. beherago). Gorde diren bi orrialdeetan ez da halakorik irakurtzen. Bestalde, ordenantza hau Joseph de Revol-en 1712ko ordenantza-bilduma inprimatuan agertzen da (Paben, Arch. Dép., bada alea). Vinson-ek irakurri zuen eta beste zati bat eskaintzen du (Vinson-Urquijo 420-421) eta bertan apezpikuak argi uzten du bere katixima izango dela eliza eta eskolatan irakatsiko den bakarra.

Edozein gotzainek kristau-ikasbide berria plazaratzen duenean, hori, eta ez besterik, irakats dadin nahi du. François de Revol-ek, esaterako, 1743 inguruan berea (Vinson 44. b eta ond.) argitaratu zuenean, ondokoa idatzi zuen *Mandamentia*-n: “Hartacoz gincoaren icen saintia invocaturic, enthelegatcen dugu Diocesa hontan goure Catechima baicic ezte la eracaxia iñanen [...]”.

(109) “L’évêque voulait que chaque enfant eût son exemplaire. Il réunissait les élèves des diverses écoles de la ville épiscopale et établissait comme un concours sur le catéchisme; il agissait de même dans ses tournées pastorales et donnait des récompenses à ceux qui avaient le mieux répondu. Les curés devaient lire chaque dimanche au prône un chapitre du catéchisme et les maîtres d’école devaient faire réciter ce manuel” (Laborde 1925, 19).

(110) Arnaud-François de Maytie gotzain izandakoaren iloba txikia zen Jacques Maytie, bere amaren aldetik. Bere bi anaia ere katedraleko kalonje ziren. Beren benetako abizena Hegoburu zen (Atharratzeko familia ezaguna), baina aita Mauleko Maytie etxearen jabe zenez, Maytie deitura hartu zuten. Jacques Maytie teologian doktore zen; Aññharbeko priore, kalonje eta Zuberoako bikario jenerala izan zen.

“Il jouissait de toute la confiance de Mgr. de Révol, mais il y eut plus tard quelques nuages entre eux à propos d’un nouvel office de Saint-Grat que l’évêque voulut imposer. Les trois chanoines de Maytie, avec quelques autres membres du Chapitre, firent une longue opposition à cette réforme liturgique [...]” (Laborde 1925, 18).

(111) “On voit qu’il [Joseph de Revol-ek] avait rétabli la *chancellerie ecclésiastique* de Mauléon, supprimée par M. de Salettes” (Menjoulet, II, 336, oh.).

Ezagutzen zen ale bakarraren jabeari, Bonaparte printzeari, argibideak eman izana eskertzen dio Vinsonek. Ale hori, Bonapartek bildu liburu asko bezala, Chicagoko Newberry Library-n da.¹¹² Gasteizko Filologi eta Geografi-Historia Fakultatean bada horren mikrofilme bat.¹¹³ Xabier Lavagne-n arabera (1981: 47) bada bigarren ale bat ere; honen kokalekua ondokoa litzateke: "Troyes, Bibliothèque Municipale, T 5020". Egun ez da ezagutzen lehenengo edizioako biarnes eta frantses alerik.

Lavagne-k (1981) biarnesezko beste bi edizio (1707 eta 1711) eta frantsesezko beste hainbeste (1713 eta 1727) aipatzen ditu.¹¹⁴ Euskal katiximak ere izan zuen, gutxienez, beste edizio bat, Vinsonek bakarra ezagutzen bazuen ere. Jérôme Dupoux berak argitaratu zuen 1723an, Joseph de Revol zelarik gotzain. Lavagne-i zor diogu honen berri jakitea:

Catechima Oloroëco diocezaren cerbutchuco, ... Messire Joseph de Revol hanco apezcupiaren manus eguina. Eta çuberoa herrico uscaldunén amorecatic uscarala utçulia Messire Jacques de Maytie Oloroëco calongiaz eta hanco vicari generalaz. - Pauven: Jérôme Dupoux, M.DCCXXIII. - In-12.

[Alearen kokalekua]

(Dublin, Trinity college library) (1981: 57).

Katiximaren itzulpenek Oloroeko elizbarrutian ziren hizkuntz arazoen berri eskaintzeko bide ematen digute. Gorago aipatu dugu apaiz zuberotarrek beren eginbideak euskaraz egiteko duten zailtasuna. Baina bada bestelako arazorik ere. De Revol apezpikuak, kanpotarra izanik, ez daki ez euskara ez biarnesik.¹¹⁵ Garai honetan frantsesa da goimailako elizgizonen darabilten hizkuntza: gotzainek ordenantzak

(112) Bonaparte hil eta gero berak bildutako liburuekin gertatu zenaz, ikus Arana Martija 1989, 21-22.

(113) Bonaparteren liburuak saltzeko Victor Collins-ek egindako katologoan (1894) ondokoa irakurtzen dugu:

"1295. [CATECHIMA] Oloroeco Diocezaren cerbutchuco ecinago Ilo. eta ohoragarri Messire Joseph de Revol hanco Apezcupiaren manuz eguina. No place, 1706. 8vo, vellum.

The title and several other pages have been restored in manuscript. From the fragments of another copy I have added, as far as possible, complete leaves for those restored, without, however, removing the latter" (64).

Beraz, Bonaparte printzeak ale bat eta beste baten zenbait orrialde zituen (hamarren bat edo, mikrofilmean ikusten denez). Egia esateko, ez dakigu orrialde solteak alearen edizio berekoak diren, hots, konposizio tipografiko berari dagozkion. Ezetz esango genuke; baina hala balitz bi edizioek antzekotasun ikaragarria lukete: orrialdeak ez ezik lerroak ere hitz berarekin hasi eta bukatzen dira, oro har (salbuespena: 28. orrialdeko 2-7 lerroak dira). Badira, bestalde, desberdintasunak: 28 *Jesusen* (or. soltean) / *Jesuzen*, 28 *Personnari* (or. soltean) / *Personari*, 31 *bil onduan* (or. soltean) / *bil cen landan*. Dena dela, antzekotasuna dela eta, ezin dugu oraingoz guztiz baztertu edizio berekoak izatea eta gazteleraz *variaciones de estado* deitzen direnak egotea (cf. J. Moll 1979).

(114) 1707ko biarnesezko alea: Dublin, Trinity college library; 1711koa: Troyes, B.M., T 5021. 1713ko frantsesezko alea: Dublin, Trinity college library; 1727koa: Troyes, B.M., T 5022. Denak in-12 eta Jérôme Dupoux-enean inprimatuak (aipatu den azkenak semearen izena darama: Jean Dupoux).

(115) 1706/09/13ko ordenantzan zera dio apezpikuak: "[...] Dieu n'ayant pas voulu que nous eussions la consolation de pouvoir instruire une partie de nos Diocessains desquels le langage Nous est barbare, et ausquels le notre l'est peut être aussi [...]". Kontuan izan behar da Joseph de Revol etorri berria zela. Poitiers-go bikario jenerala zen Oloroeko gotzain izendatu zutenean. 1706ko apirilean sartu zen Oloroen (Laborde 1925, 17).

nahiz manamenduak frantsesez idazten dituzte;¹¹⁶ frantsesa darabilte Belapeireri bidali gutunetan Maytie kalonjeak eta Maytie apezpikuak, eta Omizeganiako apai-zaren senideak (ik. 4.3, 4.4 eta eransk.). Baina herritar gehienek ez dakite frantsesik.¹¹⁷ 1706ko dotrinaren hasieran datorren ordenantzian (1706-09-13), apezpikuak ondokoa dio:

[...] notre presente Ordonnance, de laquelle ils feront la lecture dans le Prone de la Messe Paroissiale de leurs Eglises [...] ou en expliqueront la substance à ceux qui n'entendroient pas notre langue.

6.5.5. François de Revol eta Oloroeko dotrina eraberritua

1743aren inguruan, François de Revol-ek¹¹⁸ (1742-1783) bitartean Oloroeko gotzain izan zenak) 1706koa berrituz (zenbait galdera kentzen dira, beste zenbait ordezkatzeko, ordena aldatzen da, beti ere erraztasuna bilatuz) kristau-dotrina berria inprimarazten du. Frantsesez, euskaraz eta biarnesez agertu zen liburua. Euskal itzulpenaren izenburua ondokoa da: *Catechima Oloroeco diocesaren cerbutchuco Ioseph de Revol, hanco Apphezcupiaz eguina, emendatia eta berris imprimatia François de Revol, Oloroeco Apphezcupiaren manuz* (In-8o, Vinson 44.b).¹¹⁹ Lehenengo edizio honetaz gain, besterik ere izan zen François de Revol gotzainaren agintaldian: 1746koa (In-8o, Vinson 44.c) eta 1770eko bi (biak in-8o: Vinson 44.c.d —Urquijok bazuen— eta 44.d); 1788. urtea dakarren edizioa (in-8o, Vinson 44.f) 1778koa dateke (ikus Vinson-Urquijo 420).

J.-B. Auguste de Villoutreix de Faye gotzainak (1783-1792) bere aurrekoaren dotrina bere hartan hartu eta inprimarazi zuen, izenburua bakarrik aldatuz, François de Revol-en 1743ko “mandamentia” ere katiximaren hasieran gordez (Laborde 1925: 22). Frantziako Iraultzaren aurretik atera zen edizioa: zehazki zein urtetakoa den ez dakigun *Catechisma Oloroeco diocesaren cerbutchuco berris imprimatia Joanne-Baptista-Augusta de Villoutreix de Faye, Oloroeco Apphezcupiaren manuz* (Vinson 44.e: “de 1784 à 1787”; “je ne connais aucun exemplaire”).

(116) Aipagarria da Belapeirek frantsesez idatzi 1693ko ordenantzaren edukia 1695ekoan, oraingoa euskaraz, errepikatzea.

(117) Herritar gehienek beren hizkuntza bakarrik dakitelako itzultzen dira eliza liburuak euskara-ra. Maister-ek, *Jesu-Kristen Imitacionia* itzulpenean (1757), François de Revol Oloroeko gotzainari zuzendutako sarreran honela dio:

“Eta noula çoure carguian, eta escupian den diocesaren pharte-batec ecin escola houn hoyetariec ajuturic ukheiten beicitian, bere sortcepeneco lengouagia baicic etçakialacoç: hartacoç hanco içalec ere, bestec hebentic idokitcen dutien abantalletariec, ukhen lecen pharte, hen uscarala utçuli içan den librugnou hau [...]” (iii-iv).

Notari-akrek erakusten dute hirutik batek ez dakiela frantsesez hitz bakar bat ere: “Le notaire qui a rédigé le testament en français écrit à la fin de l’acte *le luy ay lu et relu ainsy que traduit ou ay fait lecture en basque*” (Bonetti 1986, 114).

(118) Joseph de Revol gotzain izandakoaren iloba txikia zen François de Revol-ek euskara eta biarnes pixka bat ikasi nahi izan omen zuen, ikustaldietan haurrei katiximari buruzko galderak egiteko adina (Laborde 1925, 21).

(119) “Je ne connais de cette édition, si c’est bien elle, qu’un exemplaire très incomplet” (Vinson). Lavagne-k (1981, 64) ez du aipatzen alerik.

Iraultzan katixima asko eta asko erre egin zituzten. Concordat-en Loison Baionako (h.d. Frantziako Iraultza aurreko elizbarrutiak elkartuz sortutako Baiona, Lescar eta Oloroeko elizbarrutiko) gotzainak elizbarruti zaharretan aurretik erabili katiximak irakasten jarraitzeko agintzen du. Baina, Napoleon-ek behartua, Loison-ek *catéchisme de l'Empire* delakoa ezartzen du elizbarrutian (1807). Inperioa bukatu ondoren katixima zaharretara itzultzen dira. Michel Cluzeau Baionako inprimatzaileak Villoutreix de Faye-ren edizioak berrargitaratzeko baimena lortu zuen. Baina baimenik gabeko argitaralpenak ere jalgi ziren:

Il y eut d'autres réimpressions, faites sans autorisation de l'autorité ecclésiastique, à Limoges et à Toulouse, et deux libraires d'Oloron mirent en vente des exemplaires antédats, paraissant ainsi appartenir à un ancien stock et firent concurrence à Cluzeau, imprimeur de l'Evêché (Laborde 1925: 24).

Vinsonek azken urteetako hiru euskal edizio aipatzen ditu. Bi lehenengoek 1788ko data daramate: Vinson 44.g (Urquijok bazuen; Tolosan inprimatu eta Oloroeko Supervielle-k saltzen zuen) eta Vinson 44.fg (Vinson-Urquijo 420); "les deux éditions sont certainement antédatsées".¹²⁰

Hirugarrena Tolosan A. Hénault-ek inprimatua da (Vinson-Urquijo 44.h; Urquijok bazuen). Urquijok dioen legez, Oloroeko dotrinaren edizio guztietatik ale gutxi iritsi zaizkigu, eta, gainera, aurkitu direnek orrialdeak falta dituzte (Vinson-Urquijo 144).¹²¹ Parisen badira bost ale: "Cinq exemplaires du *Catéchisme Oloroeco* de Joseph de Revol, sans date, figurent à la Bibliothèque nationale, sous les cotes Z basque 551 à Z basque 555" (Lavagne 1981: 47).¹²²

(120) Lavagnek 1788ko ale bat aipatzen du: "un exemplaire, de format in-12: Bayonne, Grand séminaire" (1982, 11).

(121) Julio Urquijoren liburutegian bost ale daude (parentesi artean egungo signaturak): 1770eko edizioakoa, Vinson 44.c.d (J.U. 4774); 1788ko edizioakoa, Vinson 44.g (J.U. 4775a); Tolosan A. Hénault-ek inprimaturako bi edizioen ale bana, datarik gabek: bataren izenburua Urquijok eskaintzen du (ik. Vinson 44.h) (J.U. 4775b); besteak (J.U. 5265) liburuaurrea eta 119. orrialdea, azkena, falta ditu, baina izenburua ondokoa zuen:

Catechisma / Oloroeco Diocezairen / Cerbutchuco / Berris imprimatia Jouanne-Baptista / Augusta de Villoutreix de / Faye, Oloroeco appezcupiaren manus / A Toulouse, / De l'Imprimerie d'Augustin Henault, / près les Changes.

Aipatzen dugun izenburua Bonaparterena zen aletik jaso dugu (ale oso hau egun Newberry Libraryn da; Collins 1894, 1296. zenbakia). Chicagotik Gasteizko fakultatera bidalitako mikrofilmetik atera genuen kopia erabili dugu erkaketak egiteko.

Bosgarren aleari (J.U. 6763) hasierako orrialdeak (izenburuarena eta François de Revol-en mandamentuaren hasierakoak) eta 76. orrialdetik aurrerakoak falta zaizkio, eta, edizio bereko beste alerik ikusi ez dugunez, ezin esan zein ediziori dagokion. Alean eskuz idatzia agertzen den susmoak ez du balio; izan ere, 1743koa ote den dio Revol-en mandamentia dakarrelako, baina testu hau edizio guztiek dakarte, baita Villoutreix de Faye gotzainaren pean argitaratuek ere. Edizio zaharrekoa dela frogatzeko izan daiteke beste biderik: kontuan izan behar da edizioetan inprimatze hutsak gehituz doazela dirudiela, eta honek ez duela hainbeste huts (dotrinaren testuaren hasieran datorren izenburua ondo ezarria daraman ale bakarra da, bosten artean: CATECHISMA / OLOROECO DIOCESACOUA. / CHRISTIEN EXERCICIOUAC); bestalde, s altxatua erabiltzen da grafiaz den bezanbatean (ikusi ditugun katixima honen 1788tik aurrerako edizioetako aleetan s borobila idazten da ingurune guztietan). Ikerketa zehatzagoa eskatzen dute, jakina, ale hauek. Eta egun diren gainerakoekiko erkaketa.

(122) Biarnes eta frantses edizioez cf. Vinson-Urquijo 145 zein 562 eta Laborde 1925, 21 eta ond. Bonetti-k Paben (Arch. Dép.) den 1788ko frantseseko ale bat darabil (1986, 8).

1820an Baionako gotzain aukeratua izan zen Mgr d'Astros-ek, elizbarrutiko dotrina zaharrak baztertu eta 1823an argitaratua ezarri zuen dotrina bakar (Vinson-Urquijo 145).

6.6. *Catechima laburra*-ren egitura eta edukiaz

Belapeireren katiximaren lehen zatia (dotrinaren azalpena) ez da izenburuak adierazten duen bezain laburra. Garaiko frantses katixima mailakatuekin alderatuz gero, erdi mailako luzera eta zailtasunari dagokio, h.d. lehen jaunartzea egitera abiatzen direnentzat prestatutako testuari. Arruntak ziren, garaian, "abregé de la Doctrine Chrestienne", "Petit Catechisme" bezalako izenburuak, baina, gehienetan, lehen zailtasun mailari ezarriak.¹²³

Liburuak bi parte dauzka (aurrerantzean I eta II); bakoitzak bere izenburua darma.

I.

Izenburua (I, 1); Belapeireren 1693-05-27ko "declaratio" a parroketan ezarri behar ziren eskolei buruz, frantsesez (I, 3-11); Chamalbide-ren "imploration" a (aipatu eskolen ezarpenaren inguruan) eta Lextarreko gorteko Hegobürüren 1695-11-12ko erantzuna, Erregearen Prokuradorearen erabakia ontzat emanez, frantsesez (I, 11-16).

Zuberoako apaizei Belapeirek zuzentzen dien 1695-10-20ko ordenantza, euskaraz (I, 17-26); Pio V eta Gregorio XIII.ak Katiximaren ohoretan emandako induljenzia (I, 26-27); dotrina galdera-erantzunez (I, 28-154).

Arnaud-François de Maytie Gotzainaren 1675-05-14ko ordenantza, frantsesez (I, 155-166); meza nola lagundu behar den, frantsesez (I, 167-168); *Reponses à la messe*, apaizak esango duena eta haurrek erantzungo dutena, latinez (I, 169-175); irakasleek egin beharko duten *Profession de foy* delakoa, Eliza katolikoa onartu eta gainerakoei uko eginez, frantsesez (I, 176).

II.

Izenburua: *Catechimaren bi garren partia, besta guebienen eta Eliçaco eguimbidé saintien eçagutceco* (II, 1); Belapeireren 1696-05-2ko gutuna Zuberoako apaizei zuzendua (II, 3-6); kristau dotrina, galdera-erantzunez osatua (II, 7-134); azken oharra, Belapeirek 1696-04-02an izenpetua (II, 135-136).

Lehenengo parte

28. orrialdean hasten dira galdera-erantzunak. Kapituluak banatzen da katixima, bakoitzaren hasieran bere edukia adierazten duen izenburua eta, askotan, eduki horri dagozkion erreferentziak daudela (esaterako, *LEHEN CAPITULIA / Gincioaz, eta mundiaren Creacioniaz. / Deut. 6. Ecles. 1. Apoc. 1.*). Berrogei kapitulu dira; azkenak ikasgai guztien laburpena dakar.

(123) Laborderen ustean, Belapeirerena ez da haurrentzako esku-liburua, liburutegietako liburua baizik (Laborde 1925, 16). 1706ko katixima haurrentzat egokiagoa da: "Le catéchisme de Révol était vraiment le manuel populaire qu'il fallait. C'était un petit in-12 d'une centaine de pages partagées en chapitres brefs, par demandes et réponses courtes et simples. Ce livre était à la portée des enfants et ils pouvaient le mettre dans leur poche" (Laborde 1925, 19).

Bi urtetan zehar ikasteko da lehen partea, eta igande bakoitzean haurrak elizan esan beharko duen zatia (batzuetan kapitulu osoa, beste batzuetan kapituluaren zatia) garbi dago berezita. Azaroko lehen igandean hasi behar da esaten.¹²⁴

Izenburuan bertan adierazten da edukia: *Batbederac ikbas deçan cer sinhexi, galthbatu, equin, eta hartu behar dutian Gincoa ganic* (I, 28). Izan ere, Trentoko Kontzilioaren dotrinaren lau zatiak horiek dira: sinetsi behar dena, hots, *Credo*-a; eskatu behar dena, hau da, otoitzak; egin behar dena, hots, manamenduak; jaso behar dena, hau da, sakramentuak. Gaia antolatu eta zatitzerakoan desberdintzen dira katiximak, baina sakonean eduki bera dute. Egia esan, badira kristau-ikasbide bereziak, lau atalak ez dakartzatenak.¹²⁵ Belapeirerenak kristau dotrinaren adierazpen osoa dakar.

Belapeirerenean Pio V.aren dotrinaren lau zatiak ez dira, esaterako, Asteterenean bezain garbi agertzen.¹²⁶ Baina, lehenengo lau kapituluak, izenburuetan adierazten ez bada ere, *Credo*-aren azalpena dira, azken finean. Ondoren, bosgarrenean *Credo*-a dator, Aita Gurearekin batera. 12-20 kapituluetan Sakramentuak azaltzen dira. 21-30 kapituluetan, berriz, Jainkoaren manamenduak eta elizarenak adierazten dira, bana-banaka. 31-39 kapituluak, nagusiki, otoitzaren ingurukoak dira.

Bigarren partea

Bossuet-en “*Catéchisme des fêtes*” delakoaren itzulpena da. Hirugarren urtean esan behar da, azaroko lehenengo igandean hasirik. Garbi adierazten da kapitulu bakoitza noiz ikasteko den, kapituluaren edukia egun horretako edo gertuko bestaz ari baita. Lehenengo bi kapituluetan igandeaz, meza nagusiaz eta kristauek horietan egin beharrekoek aritu ondoren, *Jesus-Christ gouwe Jaunaren bestac* datoz hurrengoetan.

Jarraian *Heren Partia*. *André Dana Mariaren, eta hanitz Sainturen bestetaco* dator (II, 87-110). Hasteko, sarrera orokorra, urtean lau aldiz esan beharrekoa. Ondoren zazpi kapitulu, bakoitza Mariaren besta bati (kontzepzioa, anuntziazioa, etab.) eskainia. Amaitzeko, Santuen bestak ikasi behar dira (*Laur garren partia. Saintien Besten*, II, 111-134).

6.7. Belapeire Bossuet-en itzultzaile

Zuberotarraren katiximaren bigarren zati osoa Bossuet-en liburuko “*Catéchisme des fêtes et autres solennités et observances de l’église*” izenburudun zatiaren itzul-

(124) Lehen urteko 37 igandeetan 1-28 kapituluak ikasi behar dira. Bigarreneko lehen 20 igandeetan 29-40 kapituluak ikasi behar dira; hurrengo 17 igandeetan, lehenengo 17 igandei zegokiena errepikatuko da.

(125) Chartres-go elizbarrutiko *Instructions morales, en forme de Catechisme, sur les Commandemens de Dieu* (1693), esaterako, manamenduen inguruan ari da (264 orrialde).

(126) Asteterenean garbi bereizten dira lau atalak:

— *Primera parte de la Doctrina Cristiana, en que se declara el Credo y los artículos de la fe.*

— *Segunda parte de la Doctrina Cristiana, en que se declara lo que se ha de pedir y las oraciones de la Santa Madre Iglesia.*

— *Tercera parte, en que se declara lo que se ha de obrar.*

— *Cuarta parte, en que se declaran los sacramentos que se han de recibir.*

pena izatea ustegabekoa izan da, Belapeirek ez baitu ezer adierazten. 1695eko ordentzian ondokoa dio:

[...] horrec gogaturen gutu emaitera herri honi, çonbait besté lan, haren hobena gatic adelatcen duguna, Gincoac hala nahi badu, Besta saintietan gaignen (I, 21-22).

Adelatze hori itzultzea zen. Kontu jakina da garaiko idazleen ohiturak ez zirela egungoenak bezalakoak. Ohikoa zen, esaterako, beste batengandik hainbat pasarte bere hartan hartzea, iturriaren inolako aipamenik egin gabe (Fdez. Magaz 1993: 179); baina Belapeirek ehun orrialde baino gehiago itzultzen ditu.

Harrigarri gerta dakiguke, bestalde, Belapeirek Meaux-ko katiximara jo izana, Paris ondoko elizbarrutia Zuberoatik zein urrun dagoen kontuan hartuz gero; ez, ordea, Bossuet apezpikuaren ospe eta itzalaren berri badugu.

Jacques-Bénigne Bossuet (1627-1704), apaiztu ondoren (1652), Metz aldera joan eta, protestanteekin izandako borroketan, dotrina azaltzeko artea landu zuen. 1659aren inguruan Parisen bizi da eta bere predikari ospea handituz doa. 1670-1680 bitartean erregearen semearen irakasle izan zen, eta Frantziako Akademiako kide izendatu zuten. Erregeak Meaux elizbarrutiko apezpikugoa eskaini zion (1681). Gotzain langilea izan omen zen; horren erakusgarri, idatzi zuen katixima.

Garaiko borroka eta korronte teologikoen barruan aritu zen Bossuet. Jansenismoaren¹²⁷ auzia zela eta, Port-Royaleko erlijiosoak komentzitzeko negoziaketetan esku hartu zuen. Galikanismoaren inguruko tirabiretan ere izan zuen parte;¹²⁸ 1673an Louis XIV.ak "droit de régle" izenekoa¹²⁹ elizbarruti guztietara hedatu zuenean Aita Santuak gogorki erantzun zuen, azken finean biok eztabaidatzen zutena ondokoa baitzen, Frantziako apezzeria erregearen ala Aita Santuaren peko zen. Frantzia Erromatik bereizteketan izan zen, gotzain gehienak erregearen alde atera baitziren. "Sur l'unité de l'Eglise" hitzaldian Bossuet bitartekari gisa agertzen da. Le Brun-en arabera (1980: 613), bestalde, Bossuet garaiko gotzainen egoera bereziaren adibide dugu, aldi berean erlijio erreformaren eta Errege Txit Kristauaren handitasunaren alde ari baita.

(127) Jansenismoa Jansenius-en eta Saint-Cyran-en hausnarketatik abiatu zen. Argitaratu orduko eztabaida sutuak piztu zituen *Augustinus* lanean, Jansenius-ek gizakiaren izate ahul eta ustela azpimarratu zuen, Jainkoaren graziaren beharra salbatu ahal izateko. Jansenius-en alde atera zen Port-Royaleko Antoine Arnauld (1643), aitortze eta jaunartze erraz eta usua salatuz. *Augustinus*-a bost proposiziotan laburtua izan zenean istilu anitz izan zen: Inocencio X.aren gaitzespena (1653), proposizioak berez liburuan direla Arnauld-ek ukatzea, proposizioak kondenatuz apaiz eta erlijioso orok sinatu beharreko formularioa. Gatazkan, jansenismoaren aurkako zen Luis XIV.ak, Aita Santuak, hainbat apezpikuk eta jansenista ziren Port-Royal-eko erlijiosoek esku hartuko dute. Jansenismoari buruz irakur bedi, esaterako, Delumeau 1973, 119-155 (galikanismoaren inguruan 132 eta ond.).

(128) Frantziako Elizak Aita Santuarekiko gehiegizko mendetasunetik askatu nahi du, baina baita apezpikuak hautatzeko eskubidea duen erregearenetik ere (eliz-galikanismoa). Luis XIV.aren inguruko galikanismo politikoak, berriz, aurrekoarekin bat egiten du Erromarekiko askatasuna aldarrikatzean, baina erregearen nagusitasuna bultzatu nahi du Frantziako eliz-arazoetan.

(129) "Depuis longtemps, pour les diocèses du Nord, l'usage était établi que, durant la vacance d'un évêché, le roi touchait les revenus et conférait les bénéfices à la disposition de l'évêque: tel était le droit de régle" (E. Germain 1988, 21, 25. oh.).

Katolikoaren esparruan izandako gatazketan ez ezik,¹³⁰ protestanteekikoetan ere jardun zuen. Bossuet-ek elizen arteko batasuna lor zitekeela uste zuen, katoliko eta protestanteen arteko eztabaidagaiak ez zirela garrantzizko. Haren *L'exposition de la foi catholique*-k (1671) Turenne erreformazale ospetsuak bere fedeari uko egitea lortu zuen. Bere erresumako protestantismoa deuseztatzearen, Luis XIV.ak Nanteseko ediktua baliogabetzen zuen Fontainebleau-koa (1685) sinatzean, Bossuet-ek "Constantino berria" goraiatzeko du.

Bossuet-ek bere lekua du literatura frantsesean: "C'est la postérité qui devait découvrir dans l'orateur le poète quasi involontaire, et dans l'expression d'une foi dogmatique et traditionnelle, l'originalité d'une nature".¹³¹

Katiximaz den bezanbatean, 1685ean bukatu zuen idazten, eta 1687an argitaratu zuen *Catéchisme du diocèse de Meaux*. Katixima mailakaturia da, bere baitan hiru katixima dituen: lehenengoan dotrinaren laburpena dator hasiberrientzat; bigarrenean dotrina zabalagoa, lehen jaunartzea jasoko dutenentzat; hirugarrenean festen azalpena, aurreratuentzat. Edizio asko izan zituen: 1687, 1688, 1689, 1691, 1701, etab. (ik. bibliogr.).¹³² 1689an hainbat otoitz gehitu zituen autoreak ("Prières ecclésiastiques").

6.8. Lehen partearen zenbait iturriz: Materre, Bossuet

Catechima laburra-ri, hots, liburuaren lehen zatia dagokionez, aurreko euskal katiximetara eta garaiko zenbait frantses dotrina ospetsutara (ik. bibliogr.) jo eta ez dugu ediren Belapeirek itzuli edo moldatuko lukeen iturri nagusirik, baina pasarte zehatz batzuk Materrearen *Dotrina Christiana*-tik jasoak dira. Zatatxo hauek zubereratu egin zituen Belapeirek: esaldien egiturari eutsi egiten dio, oro har, eta mailegu zenbait baztertu; inoiz edo behin, zubereratu gabe uzten du hitzen bat: *lekhüko* ('lekukoa, zerbait ikusi nahiz entzun duelako horren berri eman dezakeena') bere hartan uzten du, liburuan gainerako testuinguruetan adiera hori duen hitza *jakile* bada ere; ik. gure edizioan Materrearen testua eta egin ditugun oharrak (Bp I, 56-57, 83-84, 86, 87-88, 89), eta *BpHizt erask.* b.2.

Materrearen dotrina-liburuak zenbait argitalpen izan zituen (ik. Vinson 11): 1617, 1623 ("othoitz eta oracino batqueuz berreturic" atera zena), c. 1648, 1693, 1704. 1693ko edizioak (*Bouqueta lore divinoena bereciac eta Duronea apezac T.P.S.V. Aita Materren liburuari emendatuac iduquicen dituelaric (...)*) Materrearen dotrina bere baitan du, eta, haren aurretik eta ondoren, Duroneak idatziak gehitzen ditu. Belapeirek katixima izkiriatu zuen garaikoa den edizio honetan, Materrek idatzia bere hartan hartzen da (1623ko ale batekin erkatu dugu): bada, zernahi gisaz, grafia aldaketaren bat (ik. Agirre 1997: 294).

(130) Kietismoaren inguruan Bossuet-ek eta Fenelon-ek izandako eztabaida ospetsua ere aipagarri da.

(131) Thérèse Goyet, *Dictionnaire Biographique des Auteurs*.

(132) "Le cardinal de Bissy en fit une réduction, et le catéchisme de Bossuet fut usité à Meaux, sous l'une ou l'autre de ses deux formes, jusqu'en 1822. L'évêque de Mâcon l'adopta en 1744, et son diocèse le conserva jusqu'en 1828. La réduction du cardinal de Bissy fut acceptée à Châlons-sur-Marne en 1727" (*DTC* 1935).

Belapeireren eta Bossuet-en dotrina osoak parekatu ditugu, eta zuberotarraren liburuko lehen parteko pasarte jakin batzuk ere frantses testuaren itzulpen dirateke-ela agertu da; baina oro har ez da zordun frantses testuarekiko. Aipatu pasarteak gure edizioan eskaini genituen: ik. Bp I, 25, 53, 75-77, 122-123 eta 167-168.

Badirudi, beraz, garai hartan ohikoa zenez, zenbait liburuz baliatu zela Belapeire katixima idazteko. Besançon-go katiximaren izenburua aipatu ohituraren erakusgarri da: *Catéchisme ou Instruction de la Doctrine Chrétienne, où l'on apprend à devenir bon chrétien et à faire son salut qui comprend et renferme tout ce qui est contenu dans les plus célèbres catéchismes de France, principalement ceux du diocèse de Lyon, Paris, Sens, Châlons en Champagne, Agen, et dans plusieurs catéchismes particuliers*. Katixima ontzerakoan nahikoa zen jada idatzia zegoenari jarraitzea, eta ez zen komeni, ziurrenik, berritzaile izatea. Amiens-go apezpikuari zuzendutako gutunean (1693), elizbarrutiko eskuliburuaren hasieran, esaterako, idazleak (C.G.) onartzen du bera ez dela berez autorea, gaiak aukeratu eta ordenatu egin dituela, ez besterik, zenbait hausnarketa tartekatuz.¹³³

Bibliografia

Eskuizkribuak:

Archives départementales des Pyrénées-Atlantiques:

— 1 J 29/5: Affaires ecclésiastiques

— 1 J 62/2: Jacques de Belaren *Tablettes*: I (Aage-Créanciers), II (Créanciers-Exemples), V (Officiers-Revolté), VI (Revolté-Zwingle).

Bibliothèque Nationale de Paris:

— N.A.F. 20.053-20.055 (3 liburuki): Belako Zaldunaren *Histoire des Basques* ("ms. autographe", BN-ko katalogoaren arabera).

— N.A.F. 20.058-20.069 (12 liburuki): aurrekoaren kopia (XIX. mendekoa, BN-ko katalogoaren arabera).

Agirre Sarasola, Pello, 1996, "Belapeireren *Catechima Laburra*-ri buruzko ohar jakingarri zenbait", *Euskera* XLI, 1-2, 67-71.

———, 1997, *Athanase Belapeire: Catechima laburra (1696). Autorearen garaia, nortasuna eta idazlanak. Grafiak eta fonologia. Edizio kritikoa eta hiztegia*. Doktore-tesi argitaragabea.

Alonso Perujo, N. eta J. Pérez Angulo, 1885, *Diccionario de Ciencias Eclesiásticas*. Barcelona: Librería de Subirana Hermanos editores.

Altzibar, Xabier, 1992, *Bizkaierazko idazle klasikoak. Mogeldarrak, Astarloatarrak, Frai Bartolome: Nortasuna, Idazlanak, Grafiak*. Bilbo: Bizkaiko Foru Aldundia.

Andurain de Maytie, A., 1992, "Une catastrophe publique a Mauléon de Soule en 1679", *Revue de Pau et du Béarn* 19, 115-123.

Arana Martija, Jose Antonio, 1989 [1984], "Prólogo" in C. González Echegaray eta Arana Martija, *L. L. Bonaparte. Esquizkribuak-argitarapenak, Manuscritos-Publicaciones*, Euskaltzaindia, Bilbo (7-26).

(133) "Je reconnois que je n'en suis pas proprement l'Autheur. Comme c'est un précis de toute la Religion, je n'ay eu garde d'y mêler mes foibles lumieres, ni d'y avancer quelque chose de singulier & de nouveau. Toute la part que j'y puis avoir, est le choix & l'ordre des matieres, & quelques reflexions" (A Monseigneur Feydeau de Brou, evesque d'Amiens). BN de Paris D 29206 darabilgu.

- Argaignarats, Pierre d', 1665, "Doctrina Christiana", in *Devoten Breviarioa*. Baiona. (Vinsonen ed. darabilgu: Chalon-sur-Saône 1910; facs. Donostia: Hordago, 1978. (95-109).
- Azcona, Tarsicio de, 1985, "La Iglesia en la Edad Media", in *Euskal Herria. I. Historia eta Gizartea. Historia y Sociedad*, J. Intxausti (zuz.). Lan Kide Aurrezkia. Oiartzun (337-342).
- Azurmendi, Joxe, 1985, "Irakaskuntza eta pentsamendua Euskal Herriko historian", in *Euskal Herria. I. Historia eta Gizartea. Historia y Sociedad*, Joseba Intxausti (zuz.). Lan Kide Aurrezkia. Oiartzun (357-386).
- Bayaud, Pierre, 1958, *Archives Départementales des Basses-Pyrénées. Répertoire numérique de la sous-serie 4E. Registres Paroissiaux conservés aux Archives Communales et Départementales*. Pau: Imprimerie Commerciale des Pyrénées.
- Bela, Jacques = TAV (183-187).
- Belapeire, Athanase, 1696, *Catechima laburra eta Jesus-Christ Goure ginco jaunaren eçagutcia, Salvatu igateco {...}*. Pabe: Jérôme Dupoux.
- _____, ik. Davant.
- Bonetti, Philippe, 1981, "Le fidèle au centre des préoccupations de la Reforme Catholique: l'exemple souletin", *Revue de Pau et du Béarn* 9, 15-26.
- _____, 1986, [1978], *La vie religieuse en Soule (1598-1789), Mentalités et comportements*. T.E.R., Ch. Desplat eta J.-P. Labatut-en zuzendaritzapean. I Liburukia eta Liburuki Gehigarria. Université de Pau & des pays de l'Adour (idazmakina, ale fotokopiatua).
- Bossuet, Jacques-Bénigne, 1687, *Catéchisme du Diocèse de Meaux. Par le commandement de Monseigneur l'Illustrissime & Révérendissime Jacques Benigne Bossuet Evêque de Meaux {...}*. Paris: Sebastien Mabre-Cramoisy. BN, D 28524. Edizio berekoa da BN, D 28525 (izenburu orrialdea dute desberdin: Pariseko inprimatzaileaz gain honakoa hau aipatzen da: "Et à Meaux, chez Veuve de Claude Charles [...]").
- _____, Bossuet-en katiximaren beste zenbait edizio ere izan dugu eskuartean: 1688 (BN, D 28527), 1691 (baina hirugarren partea 1687ko ediziokoa du: Sebastien Mabre-Cramoisy; BN, D 28528), 1701 (BN, D 28529). XIX. mendeko edizio batez ere baliatu gara:
- _____, 1860, *Catéchisme de Bossuet évêque de Meaux. Nouvelle édition contenant Le Petit Catéchisme ou abrégé de la Doctrine Chrétienne, Le Catéchisme pour les enfants que l'on prépare à la Première Communion, et le Catéchisme des Fêtes*. Poitiers: Henri Oudin.
- Broutin, P., 1956, *La réforme pastorale en France au XVIIe siècle*. I eta II. Paris.
- Camino, Iñaki eta Ricardo Gómez, 1992, "Bonaparteren argitaratzeko irizpideez: Aezkoa, Zaraitzu eta Erronkariko dotrinak (I)", *ASJU XXVI-2* (453-577).
- Catechima Oloroeco diocezen cerbutchuco ecinago Illustre eta oboragarry Messire Joseph de Revol banco apezcupiaren manuz eguina. Eta çuberoa herrico uscaldunen amorecatic uscarala utçulia Messire Jacques de Maytie Oloroeco Calongiaz eta banco Vicari Generalaz*. [Pabe]: Jérôme Dupoux, 1706.
- Catechisma Oloroeco diocezen cerbutchuco Joseph de Revol banco Apphezcupiaz eguina, emendatia eta berris imprimatia François de Revol Oloroeco Apezcupiaren manuz*. Pabe: Jean Dupoux, 1770 [lehenengo edizioa 1743 ingurukoa dela, guk Vinson 44.c.d. ediziotik aipatzen dugu].
- Catechisme de la Doctrine Chrestienne Dressé par le Commandement de Messire Toussains de Forbin de Janson, Evêque & Comte de Beauvais {...}*. 1681. Beauvais: Estienne Vallet. BN, D 14347.
- Catechisme de la Foy et des Moeurs Chretiennes; dressé par l'Ordre de Monseigneur l'Illustrissime & Reverendissime Messire Gilbert de Veny d'Arbouze Evêque de Clermont {...}*. 1674. Clermont: Nicolas Iacquard. BN, D 28222.
- Catechisme dogmatique et historique, à l'usage du Diocèse d'Amiens ou instructions chretiennes pour la Jeunesse après la première Communion {...} Nouvelle Edition, Corrigée & augmentée*. 1693. Paris: L. Roulland fils. BN, D 29206.

- Catechisme Nouveau, Dressé en faveur de la Jeunesse du Diocese de Besançon {...} par Ordre de Monseigneur l'Illustrissime & Reverendissime Antoine Pierre de Grammont {...}*. 1687. Besançon: Louïs Rigoine. BN, D 28131.
- Catechisme ou Abregé de la Doctrine Chrétienne Imprimé par l'Ordre de Monseigneur l'Illustrissime & Reverendiss. P. P. Archevêque de Bourges. c. 1688*. Bourges: François Toubeau. BN, D 28164.
- Catechisme ou Abregé de la Foy & des Veritez Chrétiennes, fait par l'ordre de Monseigneur l'Illustrissime & Reverendissime François de Harlay, Archevesque de Paris. c. 1688 (Mandement-aren data: "dernier Octobre 1687")*. Paris. BN, D 28712.
- Catechisme ou Abregé de la Foy et des Veritez Chrestiennes. Fait par l'Ordre de Monseigneur l'Illustrissime & Reverendissime Gabriel de Roquette. Evêque d'Autun. 1703*. Moulins: Denis Vernoy. BN, D 14307.
- Catechisme ou Doctrine Chrétienne imprimé par ordre des Messeigneurs les Evesques d'Angers, de la Rochelle, et de Luçon. Pour l'Usage de leurs Dioceses. 1678*. Paris: Veuve Jean Dupuis. BN, D 14267.
- Catechisme ou Doctrine Chrétienne; imprimé par ordre de Monseigneur l'Archeveque Duc de Reims {...}*. 1692. Paris: Antoine Dezallier. BN, D 28824.
- Catechisme ou instruction chrestienne pour le diocese de Sens {...}. Seconde Edition. 1670*. Sens: Louïs Prussurot. BN, D 28961.
- Catechisme ou sommaire de la doctrine Chrétienne {...} par l'Ordonnance de Monseigneur l'Illustrissime Archevêque de Cambrai {...}*. 1692. Cambrai: Mairesse. BN, D 28179.
- Catecismo del Santo Concilio de Trento para los Párrocos, ordenado por disposición de San Pío V traducido en lengua castellana por el R. P. M. Fr. Agustín Zorita {...}*. 1905. Madrid: Compañía de Impresores y Libreros.
- Catechisma edo Fedia Laburki, Paul-Thérèse-David d'Astros, Bayounaco Jaun Apphezcupiac imprima eraciric; {...}*. c. 1860 [urte honetakoa da inprimatzeko baimena]. Baiona: Lasserre.
- Catechisma edo fediaaren eta guiristino-eguien explicacione laburra, Charles-Auguste Le Quien de Laneufville, Aquiceco Juan Apezpicu {...}*. 1786 [c. 1741]. Akize: G. René Leclercq. (Chicagoko ale baten kopia darabilgu: Collins 1297).
- Clément-Simon, Gustave, 1894-1895, "Le Protestantisme et l'érudition dans le Pays Basque au commencement du XVIIIe siècle. Jacques de Béla. Biographie. Extraits de ses Oeuvres inédites", in *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Pau* 24, 197-321.
- Clermont, François de, 1691, *Catechisme composé par Monseigneur l'Eveque, Comte de Noyon, pair de France, {...}*. Saint-Quentin: C. Le Queux. BN, D 28687 bis.
- Collins, Victor, 1894, *Attempt at a Catalogue of The Library of the late Prince Louis-Lucien Bonaparte by Victor Collins*. Henry Sotheran & Co.
- Davant, Jean Louis, (arg.), 1983, *Belapeyre (Athanasie). Catechisma laburra eta Jesus-Christ goure Gincó jaunaren eçagutcia salvatu icateco* (Euskararen lekukoak, 7). Bilbo: Euskaltzaindia.
- _____, 1996, "Athanasie de Belapeyre. Haren familia, bizitza eta lana", *Euskera* XLI, 1-2, 61-66.
- Dejean de la Batie, J. M., 1956, "La Soule et ses anciennes institutions", *GH* III, 129-138.
- Delumeau, Jean, 1967, *La Reforma*. Colec. Nueva Clío; la Historia y sus problemas, 30. liburukia. Barcelona: Labor [berez, *Naissance et affirmation de la Reforme*. PUF].
- _____, 1973, *El catolicismo de Lutero a Voltaire*. Colec. Nueva Clío; la Historia y sus problemas, 30 bis. Barcelona: Labor [berez, *Le catholicisme entre Luther et Voltaire*, PUF].
- Desplat, Christian, 1995, "Zuberoa Aro Modernoan", *Zuberoako Historia*, Pierre Bidart (biltzailea), Jaxinto Setien (itzultzailea). Donostia: Gaiak Argitaldaria (137-173) [berez, *Le Pays de Soule*, ed. Izpegi, Baigorri].

- Dictionnaire Biographique des Auteurs*. Laffont - Bompiani. I (A-J: Bossuet sarrera). 1957. Paris: S.E.D.E.
- Dictionnaire de Théologie Catholique*. Tome Deuxième. Première Partie. Baader-Buzetti (Bossuet sarrera). 1923. Paris: Librairie Letouzey et Ané.
- _____, Tome Deuxième. Deuxième Partie. Cabados-Cisterciens (catéchisme sarrera).
- Doctrina Christiana, Bayonaco Leoni Illustrissimo eta Reverendissimo Ipizpicuaren manuz bere Diocesaco eguina*. Baiona: Antonio Fauvet.
- DTC. *Ikus Dictionnaire de Théologie Catholique*.
- Dubarat, Victor Pierre, 1887, *La Commanderie et l'Hôpital d'Ordiap: dépendance du monastère de Roncevaux en Soule (Basses-Pyrénées)*. Pau: Léon Ribaut; Paris: Alphonse Picard.
- _____, 1888, "Notices historiques sur les évêques de l'ancien diocèse d'Oloron", *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Pau*, IIe Série, XVII, 37-128.
- _____, 1892, "Les sorciers en Béarn", *Études Historiques et Religieuses du diocèse de Bayonne*, lehen liburukia (468).
- _____, 1895, "Un discours de visite pastorale à Aroue en 1683", *Études Historiques et Religieuses du Diocèse de Bayonne*, 4. liburukia (12-15).
- _____, 1902, "Synode à Oloron; troubles en Soule et en Béarn (1631-1632)", "Dîmes de Soule et émeute à Gotein (1631)", *Études Historiques et Religieuses du Diocèse de Bayonne*, 11. liburukia (209 eta 324).
- _____, 1903, "Origine protestante d'Athanase de Belapeyre vicaire général de Soule au XVIIe s.", *Études Historiques et Religieuses du Diocèse de Bayonne*, 12. liburukia (473-475).
- _____, 1923, "Notes sur le chevalier de Béla", *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Pau*, IIe Série XLVI, 76-79 eta 95-102.
- Etchecopar-Etchart, Jean-Louis, 1992 [1989], *Histoire du Pays de Soule. Recueil de références*. Mauleon: Imprimerie de Arce.
- Fernández Magaz, Manuel, 1968, *Un catecismo del Gran Siglo francés Los deberes del cristiano de San Juan Bautista de La Salle*. [Tesiaren laburpena]. Madrid: Imprenta, Juan Bravo, 3.
- _____, 1993, "Devoirs d'un Chrétien". *Thèmes Lasalliens*, lehen liburukia. Roma: Frères des Écoles Chrétiennes (178-190).
- Furet, François eta Jacques Ozouf, 1977, *Lire et écrire. L'alphabétisation des français de Calvin à Jules Ferry*. Lehen liburukia. Paris: Les éditions de Minuit.
- Germain, Elisabeth, 1988, "Etude historique", in *Catéchismes, mémoire d'un temps: 1687. Les manuels diocésains de Paris et de Meaux (Bossuet)* (Cahiers de l'Institut Supérieur de Pastorale Catéchétique, 1). Desclée (13-52).
- Goienetxe, Eugenio, 1971, "Arnaut Oihenarte. Gizona, kondairagilea, eta abertzalea", *Atsotitzak eta Neurtitzak. Oihenarte*, Larresorok prestatutako edizioaren hitzaurrea. Donostia (9-28).
- _____, 1973, "Instituciones administrativas del país vasco-francés en la Edad Media". *Anuario de Historia del derecho español* XLIII, 207-262.
- _____, 1985a, *Historia de Iparralde. Desde los orígenes a nuestros días*. Donostia: Txertoa.
- _____, 1985b, "Iparraldeko historiografiaz. Aspectos de la historia de Iparralde", in *Euskal Herria. I. Historia eta Gizartea. Historia y Sociedad*, Joseba Intxausti (zuz.). Lan Kide Aurrezkoa. Oiartzun (228-238).
- Haristoy, P., 1983-84, *Recherches historiques sur le Pays Basque*, I-II, Baiona-Paris; facs. Marseille: Lafitte Reprints, 1977.
- _____, 1892, "Les Sorciers au Pays Basque", *Études Historiques et Religieuses du diocèse de Bayonne*, lehen liburukia (517-525 eta 577-579).
- _____, 1901, "Les paroisses du Pays Basque pendant la période révolutionnaire", *Études Historiques et Religieuses du diocèse de Bayonne*, 10. liburukia (ikus Chéreaute parrokia, 390-391).

- Instructions morales, en forme de Catechisme, sur les Commandemens de Dieu. Tirées de l'Ecriture Sainte. Avec l'Approbation de Monseigneur Paul de Godet des Marais, Evêque de Chartres.* 1693. Chartres: René Bocquet.
- Jaugain, J. de, 1884 eta 1885, "Les capitaines chatelains de Mauléon gouverneurs de la vicomté de Soule", *Revue de Béarn, Navarre et Lannes*, 1884-tome second (113-141 eta 241-341) eta 1885-tome troisième (13-84).
- _____, 1896, "Notice sur le chevalier de Béla", *Mémoires militaires du chevalier de Béla publiés par E. Ducéré* (Baiona: Lamaignère) liburuaren hitzaurrea (7-25).
- _____, 1903, "Une visite pastorale en Soule au XVIIe s.", *Études Historiques et Religieuses du Diocèse de Bayonne: comprenant les anciens diocèses de Bayonne, Lescar, Oloron et la partie basque et béarnaise de l'ancien diocèse de Dax*, 1903-urtarrila. Pau: G. Lescher-Moutoué (26-27).
- _____, 1908, *Journal de Pierris de Casalivetry, notaire royal de Mauléon de Soule*. Jaurgainen edizioa. Paris: Honoré Champion; Auch: Léonce Cocharaux.
- Joly, Claude, 1674⁵, *Les Devoirs du Chrétien, dressés en forme de Catechisme, par Monseigneur l'Illustrissime & Reverendissime Pere en Dieu Claude Joly, Evêque & Comte d'Agen {...}*. Agen: Antoine Bru. BN, D 39442.
- Joncheray, Jean, 1988, "Approche Sociologique", in *Catéchismes, mémoire d'un temps: 1687. Les manuels diocésains de Paris et de Meaux (Bossuet)* (Cahiers de l'Institut Supérieur de Pastorale Catéchétique, 1). Desclée (71-102).
- Labarre, Albert, 1990 [1970], *Histoire du livre* (coll. Que sais-je?, 620). Paris: P.U.F.
- Laborde, J.-B., 1925, *A propos du "Catéchisme à l'usage du Diocèse d'Oléron"*. Pau: Imprimerie Catholique.
- _____, 1931, "L'évêché d'Oléron", extr. de *Revue historique et archéologique du Béarn et du Pays Basque*.
- Lacaze, Louis, 1884, *Les Imprimeurs et les Libraires en Béarn (1552-1883)*. Pau: Léon Ribaut, libraire-éditeur.
- Lanoë-Mesnard, M., 1689, *Catechisme du Diocèse de Nantes. Par le Commandement de Monseigneur l'Illustrissime & Reverendissime Messire Gilles de Beauvau Evêque de Nantes. Composé par le Sr. Mesnard, Prêtre, Directeur du Seminaire de Nantes. Chez Michel Mareschal*. BN, D 14404.
- Lavagne, Xavier, 1980, *Impressions paloises et béarnaises 1541-1789*. Pabeko udal liburutegian 1980-12-11 eta 1981-02-07 bitartean izandako liburu erakusketaren katalogoa.
- _____, *Recension des impressions paloises et béarnaises 1541-1789*. 3 liburuki. Pau: Bibliothèque municipale, 1981, 1982, 1982.
- Lavieuxville, P., 1736 [1732 edo 1733]. *Güristinoen doctrina laburra baur gastei irakbasteo, Piarres de Lavieuxville, Baiönaco Jaun Aphezpicuaren manuz imprimatua {...}*. Baiona: P. Fauvet.
- _____, 1985, *Lavieuxville-Harosteguy. Bayonaco Diocesaco bigarren Catichima*. Villasanteren edizioa. (Euskararen Lekukoak 11). Bilbo: Euskaltzaindia.
- Lebrun, François, 1979, "La prédication au XVIIIe siècle", in *Histoire vécue du peuple chrétien*, II, Jean Delumeau (zuz.). Toulouse: Ed. Privat (43 eta ond.).
- _____, 1980, "L'enracinement (1670-1770)", in *Histoire des Catholiques en France du XVe siècle à nos jours*, F. Lebrun (zuz.). Toulouse: Ed. Privat (147-214).
- _____, 1980, "Siglo XVII", in M. B. Bennassar et al., *Historia Moderna*. Madrid: Akal editor (387-720).
- Léon, Antoine, 1967, *Histoire de l'Enseignement en France*. Paris: P.U.F.
- Loew J. eta M. Meslin, 1978, *Histoire de l'Église par elle-même*. Librairie A. Fayard.
- Maister, Martin, 1757, *Jesu-Kristen Imitacionia Çuberouaco uscarala, herri beraurtaco aphez bateq, bere Jaun aphezcupiaren baimentouareki utçulia*. Pabe: Dugué eta Desbaratz.
- Mandrou, Robert, 1973, *Francia en los siglos XVII y XVIII*. Colec. Nueva Clío; la Historia y sus problemas, 33. liburukia. Barcelona: Labor [bere, *La France aux XVIIe et XVIIIe siècles*. PUF].

- Martin, Henri-Jean, 1969, *Livre, pouvoirs et société à Paris au XVIIe siècle (1598-1701)*, I eta II. Thèse pour le doctorat ès lettres. Genève: Librairie Droz.
- Martin, Gérard, 1993 [1968], *L'imprimerie*. Coll. Que sais-je?, 1067. Paris: P.U.F.
- Materre, Estebe, 1623 [1617], *Dotrina Christiana Bigarren impressioean debocinozko otboitz eta oracino batquez berreturic {...}*. Bordele: Jacques Millanges (Oxfordeko alearen kopia darabilgu).
- _____ eta Duronea apaiza, 1693, *Bouqueta lore divino ena bereciac eta Duronea apezac T.P.S.V. Aita Materren liburnari emendatuac {...}*. Baiona: Piores Dussarrat.
- Menjoulet, 1861-69, *Chronique du Diocèse et du Pays d'Oloron*, I- II. Oloroe.
- Mercy, Alexis, 1780, *Andere Dona Maria Scapularicouaren Confrariaco, Bulla, Decreta, Statutac, eta Maniac edo Chediac {...}* (Frantsesetik itzulia). Paube: J.P. Vignancour.
- Mitxelena, Koldo, 1964, *Textos arcaicos vascos*. Madrid: Minotauro [= L. Michelena - I. Sarasola, *Textos arcaicos vascos. Contribución...*, Donostia, Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo", 1989 (ASJU-ren gehigarriak, 11)].
- _____, 1988a [1955], "La Doctrina Cristiana de Betolaza (1596)", *SHLV* 824-837.
- _____, 1988b [1960], *Historia de la literatura vasca*, Madrid: Erein.
- Moll, Jaime, 1979, "Problemas bibliográficos del libro del Siglo de Oro", *BRAE* 59, 49-107.
- Montclos, Xabier de, 1990, *Histoire religieuse de la France*. Coll. Que sais-je?, 2428. Paris: P.U.F.
- Mozos Mujika, Iñaki, 1994, *Jean de Paris pastoral: eskuzkribuen azterketa eta iturriaren molda-moduak*. Tesi argitaragabea.
- _____, 1995, Tesiaren eranskina: Hegiaphaltarren eskuizkribua.
- _____, Jean de Paris pastoralaren A eskuizkribuaren transkripzioa (argitaragabea, Mozosek eskuratu dizkigun orrialdeak, makinaz idatziak).
- Narbaitz, P., 1981a, "La cristianización del País Vasco-Francés". *I Semana de Estudios de Historia Eclesiástica del País Vasco*. Victoriensia, vol. 42. Gasteiz: Teologi-fakultatea (43-67).
- _____, 1981b, "Geografía eclesiástica del País Vasco-Francés". *I Semana de Estudios de Historia Eclesiástica del PV*, aip. (229-230).
- Nussy Saint-Saënz, M., 1938, *Le país de Soule*. Bordele.
- Ordonnances et instructions synodales faites par Monseigneur l'Illustrissime & Reverendissime Evêque d'Oloron* [F. Charles de Salettes] *pour le Clergé de son Diocèse {...}*. Pau: Jean Desbaratz, 1686.
- Orella, José Luis, 1987, "Mosen Bernart Dechepare". Patxi Altunak paratu edizioan (Buskaltzaindia, Bilbo), (vii-xv).
- Peillen, Txomin, 1983, "Belako zaldunaren Zuberotar hiztegia, XVIII. mendean", *FLV* XV, 125-45.
- _____, 1988, *Zuberoako itzal-argiak (Eüskarazko jakilegoak)*. *Leben aldia*: XV., XVI., XVII. *mente zaharrak*. Donostia-Baiona: Elkar.
- Pouvreau, Silvain, 1656, *Guiristinoaren Dotrina Eminentissimo Iaun Cardinal Duke de Richelieu eguina. Silvain Pouvreau apezac escaraz emana*. Paris: Jean Roger.
- Preclin, E. eta E. Jarry, 1977, *Luchas politicas*; in *Historia de la Iglesia* (XX. liburukia), A. Fliche eta V. Martin (zuz.). Valencia: Edicep.
- Pronus Singulis diebus Dominicis clarè & distinctè immediatè post Euangelium populo legendus* [aleak izenburu orrialdea falta du; ezartzen dugun izenburua lehenengo orrialdearen goienean dator], c. 1676.
- _____, 2. ed.: *Les prières de Prone en basque (dialecte souletin) publiées par Mgr Arnauld-François de Maytie évêque d'Oloron, en 1676*. Antoine d'Abbadie (arg.). Baiona: Mme Veuve Lamaignère, 1874.
- Régnier, Jean-Marie, 1985, "Les Béla, de Mauléon et Chéraute", *Ekaina* 13, 48-51 eta 14, 111-6.

- _____, 1991, *Histoire de la Soule I - Des origines à la Révolution*. Ekaïna, Hitzak.
- Rementería, Joxe M., 1975, "Euskal Kristau Ikasbideen historia laburra", in *Kristau Bidea (Nimegako Katekesi Institutua. Lurralde Beberetako Gotzainen ardurapean)*, euskal itzulpenaren zuz. Paulo Agirrebaltzategi. Oñati: Jakin (xvii-xxiv).
- Ressegue, P., 1758, *Sacramentu-Saintiaren aurhidegouaco maniac eta chediac. Esquiulaco parrophia eličan, (...) Oleronco Jaun Apphezcupiaren manu eta baymentieki. Franceseti, Uscarala utçulia, Aurhidegouaren manuz, P. Ressegue bestela Mercy, Aurhidegouaco Prioreaz edo guebienaz*. Pabe: Isaac Charles Desbaratz.
- Sauvage, Michel, 1963, *Catequesis y laicado. Participación de los laicos {...}*. I eta II. (Colec. Sinite, 6). Madrid, Tējares-Salamanca: Instituto Pontificio S. Pío X. (berez: *Catéchèse et laïcité. Participation des laïcs au ministère de la Parole & mission du Frère-enseignant dans l'Église*. Paris, 1962: Ligel).
- Tartas, Jean de, 1666, *Onsa hilceco bidia*. Orthez: Jacques Rouyer. RIEV-en ed. (1907-1911) darabilgu: RIEV I eta ond.
- Tellechea Idígoras, J. Ignacio, 1985, "Del Concilio de Trento a la Ilustración", in *Euskal Herria. I. Historia eta Gizartea. Historia y Sociedad*, J. Intxausti (zuz.). Lan Kide Aurrez-kia. Oiartzun (342-345).
- Urkizu, Patrizio, 1989, *Pierre d'Urteren biztegia, Londres 1715*. I eta II. Donostia: Deustuko Unibertsitatea.
- UZEI, 1987, *Erljioa. Hiztegia*. I eta II. Paulo Agirrebaltzategi (zuz.). Donostia: Elkar.
- Vinson, Julien, 1984, (J. Urquijoren alean oinarritutako edizioa) [1891]. *Bibliographie de la langue basque (Volúmenes I y II)*. Con unas palabras sobre la presente edición de Luis Michelena, ASJU-ren gehigarriak 9, Donostia.
- Willaert, L., 1976, *La Restauración católica (1563-1648)*, in *Historia de la Iglesia*, XX. liburukia, A. Fliche eta V. Martin (zuz.). Valencia: Edicep.

Eranskina

Belapeireri bidali zizkieten lau gutunen transkripzioa

Eskuizkribuak Pabeko *Archives Départementales des Pyrénées-Atlantiques* izenekoetan daude (1 J 29/5 Affaires ecclésiastiques). Lau gutunak data kronologikoaren arabera eskaintzen ditugu. Arnaud-François de Maytie apezpikuak igorritakoak, lehen biak, transkribatzea ez da erraza. [] ikurrek gure transkripzioaren hutsuneak (eta orriren batek duen zuloa) adierazten dituzte. Jatorrizko grafiak bere hartan utzi ditugu, oro har. Ohikoa denez, transkripzio aurretik data kronologikoa eta topikoa ezarri ditugu, eta Belapeireri nori zeri buruz idazten dion laburtu.

I.

1677ko uztailaren 23a

Moumour-eko jauregia¹

A.-Fr. de Maytie apezpikuak idazten dio: apezpikutegian elkartuko dira; Super-
vielle² baten eskutitza (ik. hurrengo gutuna) aipatzen da.

A Monsieur

*Monsieur belapeire mon grand vicaire et official en soule et curé de cheraute
a cheraute { }³*

Monsieur

*lundy lon se doit ressembler a leveché pour lors vous aurés de mes amples nouvelles, je vous
envoy la lettre de sr Supervielle qu'il m'escrit sur vostre lettre, { } le prevendier je ne le point
veu, quant il viendra a moy je fairay ce qu'il faust cependant Je suis*

vre. tres affectionne prelat et cousin

Maytie. E. d'oloron

Monsieur

au chateau de Moumour

le 23 juillet 1677

II.

1678ko azaroaren 18a

Oloroe

A.-Fr. de Maytie idazten dio: jaso zuen Zuberoako detxema eta beste arazo batzuei
buruzko gutuna; Bordele aldean den Supervielle itzulean, Belapeiregana bidaliko du
aferak konpon ditzaten. Belapeireren beste arazo bat da aipagai amaieran.

A Monsieur

*Monsieur belapeire mon grand vicaire et official en soule et curé de cheraute
Monsieur { }*

*je receu hier vostre lettre, vous me parlés de la decime de soule et des autres affaires que mon
clergé de bearn a avec celluy de soule, sy le sr supervielle estoit en cette ville je vous l'aurais envo-*

(1) Hots, barrutiko jauregia (Ress 9 *Abbezcupugouaco Palaciona*-). François apezpikuak *Momourreco goure Jaureguian* sinatzen ditu bere idatziak (Mercy 9 eta 18). Ressegue eta Mercyren liburuetan agertzen denez, Oloroeko François de Revol gotzaina *Mo(u)mourreco Barou*-a da (Ress 9, Mercy 10). (2) Supervielle familiako batek saltzen du Oloroeko dotrinaren mende amaierako edizioetako bat (Vinson 44.g: 1788?) Oloroen. (3) Gutunaren azalean datorren oharra ez dugu transkribatu. Gutunak apezpikuaren eta bikario jeneralaren elkarlana erakusten du.

yé aussi tost que cette lettre pour terminer toute chose avec mon clerge de soule, je le a bordeaux ou a saintes auprès de M. l'intendant pour des affaires tres importantes que mon clerge de bearn a, des qu'il sera icy je le mettray en { } pour terminer entierement les affaires de soule, je l'attans tous les jours il ne peust point retarder longtems, je { } escrivo de ma part a mr. d'arrits l'adu{ } sur vostre affaire, { } que son frere est arrivé il faust terminer cest affaire, cependant je suis

*Vtre tres affectionné cousin et prelat
Maytie. E. d'oloron
Mon{ } a oloron le 18 noble 1678*

III.

1683ko urriaren 19a

Omizegañiako erretorearekiko bertakoek duten jarrera dela eta, haren ahaide batek laguntza eske idazten dio.

*A Monsieur
Monsieur de Bellepeyre official de Soule et curé de cheraute
A cheraute
Monsieur*

Je voy avec bien du chagrin la persecution que la famille d'Abense donne a leur curé, mom parent, et leur allié fort proche, il me semble qu'il est de la generosité de la nation de ne pas traiter avec tant de cruauté un estranger, qui quitte son pays, pour aller habiter dans le vostre. Faites donc sil vous plaist Monsieur que Monsieur de Puyou puisse par le moyen de l'honneur de vostre protection joiür paisiblement des effects de la grace qu'on luy a faist de luy procurer un benneffice dans votre pays vous ne sauriés obliger plus sensiblement celluy, qui sera toujours { } destime et de consideration pour vous et qui n'aura point de passion plus forte que celle destre avec les mesmes sentiments

*Monsieur
o s^e marie le 19 octobre 1683
Vostre très humble et très obeissant serviteur
{ }*

IV.

1695eko abendua

(Jacques de) Maitie kalonjeak idazten dio Meharon bikarioaren alde, honek erretorearekin arazoak baititu. (Ch. de Salettes) gotzainaren eta Belapeire ofizialaren arteko arazoak ere aipagai dira.

*A Monsieur
Monsieur de Belapeyre ptre curé de Cheraute et official de Soule
A Cheraute*

Je n'ay pû refuser, Monsieur, un mot de recommandation au sr. de Meharon notre parent, lequel se voit attaqué par son curé auprès de Mons.^{gr} l'evêque et dans vôtre tribunal; il a gagné son procès pour la continuation de son vicariat, et je croy que ses interets vous sont trop chers

pour ne pas luy éviter les effets de la mauvaise humeur de son curé. Je say qu'il ne faut pas vous recomander vos proches parceque tous ceux que vous conoissent vous doivent rendre cette justice que vous êtes peut-estre une des personnes du monde qui voulés la plus les soutenir. Ainsi, Monsieur, je conte que ma sollicitation est dans cette occasion bien inutile.

Au reste, Monsieur, votre lettre ny votre ordonnance n'ont pas été trop bien reciies de Mr. l'evêque, vous savés sa mauvaise humeur contre vous, et l'on voit que non potest tibi quidquam pacifici loqui. Il se fonde sur la dernière déclaration du Roy qui semble laisser aux évêques le droit d'establir et de changer les regens, mais vous luy faites voir assés visiblement qu'il n'a que faire de regratter sur vos ouvrages puis que vous les soutenés avec tant de gloire pour vous et tant de plaisir pour vos amys, vous ne devés pas douter que je ne sois celuy qui m'interesse le plus en tout ce qui vous regarde, comme celuy qui est avec le plus de passion, Monsieur, votre tres humble et tres obeissant sertr

Maitie

De s^{te} marie le { } decembre 1695